Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Danmarks besættelse og befrielse – 40 år efter

Historie & Samtids-orientering 1/85

INDHOLD

Bertel Haarder:
Forord. 3

Indledning. 4

Det selvoplevede

Frode Jakobsen:
Folkevalgte – selvbestaltede. 6

Per Ulrich:
«Det var så enkelt dengang«. 18

Heino Døygaard:
Barn af besættelsen. 28

Historieskrivning og myter

Hans Kirchhoff:
Konsensus og konflikt i synet på besættelsestidens historie. 42

Aage Trommer:
Myter om besættelsestiden. 67

Besættelse og befrielse – I skolen

Lars Haastrup:
»Alle Danske, alle mand som een«. 75

Birgit Knudsen, Peter Lauersen og Arne Nyhus:
Hverdagslivet i Nordjylland under og umiddelbart efter besættelsen. 93

Sten Larsen:
Danmark som allieret nation? ? 109

Arne Gammelgaard:
Mennesker i malstrøm. Tyske flygtninge i Danmark 1945–1949. 130

Søren Sørensen:
»Svigt ikke, kammerat«. Danmark og Norden 1943–45. 147

Arbejdsredskaber

Eva Glistrup:
Besættelsestiden – som den er skildret i en række nyere børne- og ungdomsromaner. 165

Sven Sødring Jensen:
Besættelsens realitet og befrielsens fiktion. 183

Henrik Lundbak:
Friheden kan man ikke sætte på museum. 195

Per Skov Hansen:
Bibliografisk annoteret oversigt over udvalgt litteratur om besættelsen og befrielsen. 209

HISTORIE & SAMTIDSORIENTERING
ISSN 0106-617X
udgives af
Dansk Historielærerforening,
og udkommer 1985 i januar, april, juni, september og december.

Formand:
Ole Sørensen, Paradisbakken 20, 2840 Holte. Tlf. (02) 42 33 46.

Redaktør:
Heino Døygaard, Nørrebakken 26, 2820 Gentofte. Tlf. (01) 65 17 42.

Ekspedition:
Margrethe Iversen, Køjevænget 9, 2791 Dragør. Tlf. (01) 53 96 04.

Kasserer:
Jens Bloch, Højeloft Vænge 49, 3500 Værløse. Tlf. (02) 48 24 11.
Postgirokonto: 1 12 33 43.

Trykkeri:
Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S, Slotsgade, 6000 Kolding.
Tlf. (05) 52 14 88.

Oplag: 5700 eksemplarer.

Annoncer aftales med Niels Holm Svendsen, tlf. (02) 25 44 09, og sendes til trykkeriet senest den 1. i måneden forud for udgivelsesmåneden.

Annoncepriser (ekskl. moms):

Helside	kr. 1.200,–
Halvside	kr. 800,–
Kvartside	kr. 400,–
Bagsiden	kr. 2.000,–

Indlæg og leje af medlemsfortegnelse kr. 1.500,– plus trykkeriets/avispostkontorets eksp.gebyr og evt. merporto.

Abonnement, der inkl. medlemskab af Dansk Historielærerforening, tegnes hos ekspeditionssekretæren. Årsabonnement, $^{1}/_{1}$–$^{31}/_{12}$, kr. 150,–.

Navne-, adresseændringer m. v. meddeles skriftligt til kassereren. Flytning må også meldes til posthuset.

Afbestilling sker skriftligt til kassereren inden 1. november.

Foreningens adresser: Se omslagsside 3.

HISTORIE & SAMTIDSORIENTERING

24. årgang nr. 1, 1985
(incl. nr. 4, 1984)

Danmarks besættelse og befrielse - 40 år efter

Redaktion:
Heino Døygaard
Niels Holm Svendsen
Dansk Historielærerforening
Claus Buttenschøn
Undervisningsministeriet

Udgivet af
Dansk Historielærerforening
med støtte fra
Undervisningsministeriet og Landscentralen for Undervisningsmidler.
Februar 1985

Nyt fra bestyrelsen:

OPROP

KONTINGENTOMLÆGNING/
H&S i 1984 og 1985

Kontingentåret, der hidtil har været 1/4-31/3, ændres fra 1986 til kalenderåret.

Omlægningen, der er af rent praktisk karakter, vil ingen betydning få for mængden af materiale, der tilflyder medlemmerne.

Den kontingentopkrævning, der udsendes i marts 1985, vil derfor være af sædvanlig størrelse, men vil gælde for perioden 1/4-31/12 1985.

Nyt kontingent vil blive udskrevet i januar 1986 med kalenderåret som basis, og det eneste medlemmerne vil mærke er, at kontingent 1986 forfalder 2 måneder tidligere end hidtil.

Nærværende nummer af *Historie & Samtidsorientering,* der udsendes som stærkt udvidet temanummer, indeholder også *Historie & Samtidsorientering 4/84,* der altså ikke udsendes særskilt.

På grund af overvældende stofmængde behandles emnet også i H&S 2/85.

Bestyrelsen

Forord

Historien skal ikke gemmes væk. Heller ikke selv om den rummer ubehagelige mindelser om forholdet mellem Danmark og Tyskland, hvoraf den ene halvdel nu er vore allierede. Europas historie skal ikke skrives om, så den udelader afsnit, der er ubehagelige for eet eller flere af landene. Historien skal ikke være et glansbillede af fortiden, men et sandt billede af fortiden på godt og ondt.

Det er desværre en lyslevende realitet, at barbariet også trives i vore dage, og at det for kun 40 år siden blomstrede i en af Europas mest ædle kulturnationer. Det skal ikke fylde os med fjendskab. Det skal tværtimod fylde os med ydmyg bevidsthed om, at de måske også kunne være sket hos os selv.

Danmark er ikke bedre end andre lande. Men det er vort. Derfor skal vi værne mindet om Danmarks skæbnetimer, om 9. april, om befrielsen, om den nationale fornedrelse, og om dem, der satte livet til, fordi noget var vigtigere end overlevelsen.

Jeppe Aakjær digtede om Danmark »der hygger sig i smug, mens hele verden brænder om din vugge«. Det ophørte brat i 1940. Siden da har Danmark været med på den europæiske arena. Vi er kommet nærmere Europa, mens så meget mere er der grund til at huske, at vi er danske, og at vi har vor egen historie – og historiske forpligtelse.

Derfor er det godt, at der udgives materiale til undervisning om de voldsomme begivenheder for 40 år siden.

Bertel Haarder

Kursus i anledning af 40-året for besættelsens ophør

Onsdag den 13. marts til fredag den 15. marts 1985. Sted Karrebæksminde Feriecenter, 4736 Karrebæksminde.

Indhold

Onsdag

17.00-18.00	Ankomst og indkvartering.
18.00-19.00	Middag
19.00-21.00	Besættelsestidens historieskrivning. Dr. phil Hans Kirchhoff.

Torsdag

08.00-09.00	Morgenmad
09.00-12.00	Undervisningsforløb i tilknytning til samlingene i Esbjerg - lokalhistoriske muligheder. Skolekonsulent Frank Lauridsen.
12.00-14.00	Frokost.
14.00-17.00	Dokumentarfilm om besættelsestiden. Cand. pæd. Niels Holm Svendsen.
17.00-19.00	Middag.
19.00-21.00	Spillefilm om besættelsestiden. Cand mag. Edvin Kau.

Fredag

08.00-09.00	Morgenmad
09.00-12.00	Skæbner i retsopgøret. Besærken, korsridderen og den tykke dreng. Cand mag. Søren Skov.

Tilmelding senest 20. februar 85 ved indbetaling af 925 kr. til Torben Andersen, Snebærhaven 21, 2620 Albertslund
giro nr. 6 05 07 43
telf. nr. 02 45 74 34.

Indledning

Besættelsestiden er et af de emner, der igennem mange år har fænget hos eleverne i historieundervisningen, og det er redaktionens opfattelse, at det fortsat er væsentligt at behandle besættelsestid og befrielse i folkeskolens undervisning, fordi denne periodes historie også i dag er lærerig. Under og efter besættelsen blev den danske befolkning og det danske samfund stillet over for udfordringer, hvis løsning afdækkede modsætninger og medførte nyvurderinger, som det også i dag er nødvendigt at tage stilling til.

Umiddelbart før sommerferien 1984 indbød Undervisningsministeriet og Landscentralen for Undervisningsmidler Dansk Historielærerforening til et samarbejde om at markere 40-året for Danmarks befrielse. Denne indbydelse tog Dansk Historielærerforening med glæde imod, og det blev besluttet at udgive dette særnummer af »Historie & Samtidsorientering« som et fælles projekt - arbejdsmæssigt og økonomisk.

I hæftet drages nye sider af historien om besættelsen og befrielsen ind i undervisningen, og historielærerne får en faglig og pædagogisk håndsrækning, der gør det muligt at arbejde med denne periodes historie også ud fra andre sysnvinkler end de traditionelle.

Hæftets målgruppe er først og fremmest de lærere, der underviser i historie i folkeskolen. Men det er imidlertid vort håb, at andre også vil kunne blive inspireret af hæftets artikler. Det gælder lærere, der arbejder tværfagligt med fag som dansk, samtidsorientering, kristendomskundskab og historie. Det gælder desuden lærere, som underviser uden for folkeskolen f.eks. på gymnasier, H.F.-kurser, højskoler eller som leder studiekredse.

Arbejdet med dette særnummer har imidlertid skaffet så meget udmærket materiale til veje, at der ikke indenfor de begrænsede rammer er plads til det hele. Derfor vil næste nummer af »Historie & Samtidsorientering«, der udkommer i april 1985, følge emnet op ved at bringe et stort antal artikler om forskellige sider af historien om besættelsen og befrielsen, som ikke tidligere har været behandlet i en faglig/pædagogisk sammenhæng.

Redaktionen retter en tak til alle, der har bidraget til hæftet med artikler eller med råd og vejledning. Ligeledes finder vi det væsentligt at fremhæve, at alene den fælles indsats fra Dansk Historielærerforening, Undervisningsministeriet og Landscentralen for Undervisningsmidler har gjort det muligt at lade dette særnummer af »Historie & Samtidsorientering« udkomme i et oplagsstal, der ud over medlemskredsen i Dansk Historielærerforening rækker til samtlige folkeskoler, gymnasier og seminarier i Danmark.

Redaktionen.

Det selvoplevede

Folkevalgte – selvbestaltede

af Frode Jakobsen.

Frode Jakobsen er født i 1906. Allerede inden besættelsen var han engageret i modstanden mod nazismen. Hans overbevisning om nødvendigheden af aktiv modstand fik ham til allerede i 1941 at tage initiativ til dannelsen af modstandsorganisationen Ringen. Han var ligeledes en af de ledende i de forhandlinger, der den 16. september 1943 førte til dannelsen af Danmarks Frihedsråd. Hans arbejdskraft var kolossal, og han deltog i praktisk talt alle vigtige forhandlinger. Frode Jakobsen var modstander af, at Frihedsrådet skulle kræve et fælles efterkrigsprogram gennemført. Han blev medlem af Befrielsesregeringen som repræsentant for modstandsbevægelsen. I november 1945 blev han valgt til Folketinget for Socialdemokratiet og fortsatte igennem en årække som medlem af Folketinget. Frode Jakobsen kan i dag se tilbage på et betydeligt forfatterskab.

Den danske modstandsbevægelse kom kun langsomt og tøvende med. Sådan har historikere skrevet. Med rette. Vi ventede på dem, der var valgt. Valgte af folket til at vogte om Danmarks demokrati.

Parolen af den niende april kunne ikke være alvorligt ment. Sådan tænkte vi. Den måtte være et skalkeskjul – en camouflage for en hemmelig modstand, som det måtte tage tid at bygge op. Først i løbet af sommeren 1940 blev det klart lidt efter lidt: Vi ventede forgæves. Vi måtte begynde selv – små, svage og ukendte, som vi var.

Det tog tid. Der skal noget til, før unge, uden myndighed, uden navn, uden nogen bag sig, beslutter sig for et forsøg på at vælte deres lands officielle politik – i kamp mod alle lovlige autoriteter. Til »selvbestaltet« at vende sig mod de folkevalgte – ja, kongen med. For ham havde de folkevalgte hele tiden med sig. Det har også modstandsbevægelsens folk undertiden fundet det bekvemmest at glemme.

»Selvbestaltede« – det var vel Hartvig Frisch, der prægede ordet. »Det selvbestaltede Frihedsråd« – som han hævdede kunne lære noget ved at læse en bog af Carit Etlar. Det var mændene fra partierne, organisationen, apparatet, der talte sådan. Der handlede man ikke på egen hånd, men gjorde det, man var valgt og udpeget til. Måske et godt princip – under forhold, der er normale.

Der vil altid i enhver modstandsbevægelse under en besættelse være et stærkt element af selvbestaltethed. Ingen kan sendes ud i en underjordisk kamp mod sin vilje. Det vil altid være på eget ansvar. Det var dog et særligt problem for den danske modstandsbevægelse – anderledes end i Norge. Den norske modstand kunne ikke dirigeres i detaljer fra London, men den var altid i overensstemmelse med den norske regering der. Den danske modstand rejste sig i trods mod de folkevalgte, mod den danske regering.

Det gav problemer. Også for opgøret efter besættelsen. Love med tilbagevirkende kraft, mend den norske regering havde kunnet sidde i London og føre den nødvendige lovgivning á jour.

Hvorfor mistede politikerne lederskabet

Demokratiet var i nød. Hvorfor blev det ikke dem, som demokratiet havde udpeget til ledere, der forblev lederne i demokratiets sværeste tid? Mit svar er *min* forklaring. Andre kan være uenige. Og jeg kan opfattes som part i sagen.

Min første begrundelse hænger sammen med, at vort demokrati er bygget op på politiske partier. Det kan nok ikke være anderledes. Men svaghederne er klare, og de svagheder trådte grelt frem under besættelsen.

Partier er nødvendige, men de er midler, ikke mål. Hvis man sætter sig i hovedet at bevare apparatet, midlet, værktøjet for enhver pris, er det en forveksling af mål og midler.

Der er noget, som er større end poltiske partier. Naturligvis – for de *er* værktøj. Men de, som sidder dybt involveret i apparatet – vel allermest dem, der har det værktøj i deres hænder – har en tilbøjelighed til at glemme det. Den fare er der til enhver tid, men under krigen trådte den helt særlig klart frem.

»Det gælder fremfor alt om at bevare apparatet intakt«, sådan lød ordene. Apparatet måtte under ingen omstændigheder slås i stykker – partiet, fagforeningerne. Det skulle bevares – og derfor måtte de ikke bruges. Men et redskab har kun en mening, hvis det bliver brugt.

En parallel – måske lidt ondskabsfuld – kan sætte min tankegang i endnu skarpere relief. Meget, meget langt hen på krigen var for de ledende officerer hovedformålet med det danske forsvar, at det skulle bevares intakt –

for øvrigt nok inspireret af de samme politikere. Det gjaldt om at redde hæren uskadt gennem krigen - så vi stadig havde en hær, når der atter blev fred.

Under krigen måtte levende mennesker føle, at det nu drejede sig om noget, som var mere betydningsfuld end politiske partier. At det nu var en betænkelig, ja, beskæmmende tankegang, om man spurgte: Hvad gavner *mit* parti mest? Men det var det, man blev ved med at gøre.

Og selv om man ville gå ind på den snævre partipolitiske tankegang, så var også den, ud fra sit formål, forfejlet. Socialdemokraterne ville bevare apparatet. Bagved lå forestillingen om, at det var nødvendigt, for bagefter at kunne stå stærkere over for kommunisterne. Resultatet blev, at man bagefter kom til at stå *svagere* over for kommunisterne.

Den snævre partitankegang er for mig en af grundene til, at styringen under besættelsen gled partiernes ledere ud af hænderne. En anden grund er, at politikerne ikke havde forstået et ord, som de alle sammen havde lært, dengang de var børn: at mennesket ikke lever af brød alene.

Partierne er i fredstid stort set at betragte som varetagerne af forskellige samfundsgruppers økonomiske interesser. Alt andet er skønmaleri. De er blevet til i kampen for at skaffe brød. Derfor havde de glemt det ord, som ikke bare er et fromt ord, men dyb psykologi. Og derfor kom de til kort, da en helt ny situation appellerede til andre dele af mennesket.

Politikerne gjorde det, som de anså for det bedste for vort folk. Det er ikke der, forskellen ligger. Forskellen var, *hvad* man anså for det bedste for ens folk.

Danske politikere løb ikke over. De dukkede sig, de var materialistiske. Og der er heller ingen grund til at hævde, at de dukkede sig, fordi de var feje. Og ingen grund til at hævde, at de var materialistiske på egne vegne. De var det på Danmarks vegne. Fordi de troede, at det vigtigste for et folk altid er, at det slipper så billigt som muligt.

Jeg har brugt det udtryk, at man kan holde af på to forskellige måder: Man kan være optaget af, at de, man holder af, *har* det godt - eller man kan være mere optaget af, at de, man holder af, *opfører* sig godt. Det første var politikernes linje, det andet var frihedsbevægelsens. Og det blev den, der sejrede.

For nok kan man være materialistisk til daglig. Men når prøvelsen kommer, viser det sig, at mennesket lever ikke af brød alene. Derfor lyttede folket lidt efter lidt mere til dem, der krævede ofre, end til dem, der kun kendte det ord: at skåne.

Min tredie begrundelse er, at et dybt svælg let opstår mellem folket og dets gennem årtier valgte. Christiansborgs mure er tykke. Har man siddet

tilstrækkelig længe bag dem, kan man blive fremmed for det, som rører sig i folket.

Det har jeg følt under normale tider, men aldrig så grelt som under besættelsen. Og jeg har aldrig følt det stærkere end om aftenen den tredivte juni 1944. Hvad var det Buhl sad og fortalte os - om aftenen efter folkestrejkens første dag? At det her var ingen folkestrejke. Det var ingen national manifestation. Det var bare nogle arbejdere, som kunne lide at få en længere weekend i det varme vejr. Mandag morgen ville de alle sammen stå på deres arbejdspladser igen - hvad enten Frihedsrådet peb eller sang.

De gamle ledere havde mistet følingen med, hvad der bevægede sig i et harmdirrende folk. En ny type ledere måtte træde frem. Hvad var det for folk - oftest mennesker, som under normale forhold slet ikke ville være kommet ind i politik?

Den ny type ledere

Det mest elementære svar er, at forskellige situationer kræver forskellige ledertyper. I revolutionære situationer er det andre, der bliver ledere end under fredelige forhold. Og vor situation måtte lignes ved en revolutionær situation.

»Mønsteret for samrådene blev endnu i sommeren 44 stort set det samme: Frihedsrådet fremlagde sine planer. Politikerne frarådede dem. Og så gik Frihedsrådet ud og gjorde, som det oprindelig havde tænkt«.

Politisk mod kræver under normale forhold, at en politiker er villig til at risikere sit mandat. Et sådant mod er al anerkendelse værd. Men det er nok forskellige typer, der kaldes på, når indsatsen er ens liv, og når indsatsen er ens politiske position.

Og en anden forskel: I politik samler man normalt folk omkring sig ved at appellere til deres materielle interesser. Frihedskampens ledere måtte gøre det modsatte. Det skulle appellere til viljen til at bringe ofre. Det er nok ikke de samme mennesketyper - de, som er bedst til det ene, og de, som er bedst til det andet.

Politik er mangelunde. Det kan være at sidde på høje poster og administrere. Der kan man let komme til at sidde som en fange. En fange - fordi det kan ende med, at man fremfor alt ønsker at blive ved med at sidde på sin post. Men politik er også noget helt andet. Jeg mindes tit, hvad Christmas Møller skrev til mig fra London, da vi drøftede en ny regerings sammensætning: »Hvad er politik? Det er at have indflydelse. Det er ikke at blive minister. Det er at *have indflydelse.*« At øve indflydelse på folks tænkning - er nok ikke det, de fleste først tænker på med politik. Men er det ikke den fornemste og vigtigste form for politik?

Frihedsbevægelsens ledere havde som deres første og største opgave at øve indflydelse på det danske folks tænken. Under en unormal situation at få folk ud af vanens skure.

De blev kaldt »selvbestaltede« - »det selvbestaltede Frihedsråd«. Hvor kunne det være anderledes? En underjordisk kæmpende bevægelse kan ikke *vælge* sine ledere. Lederne, det blev dem, der »selvbestaltede« gik i gang, dem, som byggede noget op, en bevægelse, en organisation. Vi var måske ikke de dygtigste. Andre kunne måske have gjort det bedre. Men ledere blev de, der tog et initiativ, de, for hvem det brændte stærkest.

»Selvbestaltet« på eget ansvar

Man har diskuteret, om frihedsbevægelsen udsprang spontant, fra »græsrødderne«, eller om den blev organiseret fra oven. Forskellige forskere har hævdet forskelligt. For mig er det noget af et skinproblem.

Der var to politiske partier, Dansk Samling og kommunisterne, der som partier gik til modstand. De havde apparatet i forvejen, men ikke et apparet bygget med det formål for øje. Det skulle omstilles - fra oven.

Og vi andre? Vi stødte på den gode vilje, hvor vi kom frem, og på megen mere privat begyndelse. Men landet måtte gennemrejses på kryds og tværs, før der kunne stå en landsomspændende organisation.

Det seje arbejde med at bygge noget op fra grunden er kommet til at stå i skyggen af det mere dramatiske efter 1943. Det var mindst lige så kræven-

de og politisk lige så betydningsfuldt som indsatsen senere. Det var arbejdet i modvind. Endnu klarere på eget ansvar, uden den moralske opmuntring i folkets begejstring. Den manglede endnu. Det var mod de styrendes advarsler, som et flertal endnu lyttede til.

Det var de selvbestaltedes kamp for at få folk til at tænke anderledes. Vi ville, at også *vort* folk skulle yde sit bidrag til den kamp, der var fælles. Men det var først og fremmest selve folket, det gjaldt. Ikke først og fremmest den militære tankegang, som kun så på effekten. Sådan tænkte vel officererne, da de kom med. Sådan tænkte de allierede. Det var effekten, der interesserede dem. Men det, som måtte ligge os stærkest på hjerte, var hele det danske folks holdning - ikke nogle små heroiske gruppers bedrifter.

Det førte til en teori stik modsat alle normale militære doktriner. Derfor måtte jeg skrive sådan til Christmas Møller i 1943: »Man kan ikke med hundrede procents god samvittighed afvise påstanden om, at det ikke er det danske folk, men små »bander«, der kæmper. For mig må problemet være: »Hvordan skal man drage større masser ind i kampen?« endnu mere end »Hvordan skal man mest effektivt skade tyskerne?« Jeg vil vove det paradoks, at hvis virkningen er den samme, er det bedre, om der har været 1000 mand end 10 mand om arbejdet.«

Frihedsrådet talte for folket

Anonyme og ukendte ledere havde tiltaget sig magten. Havde de ret dertil? Jeg har aldrig selv følt mindre sikkerhed, fordi vi blev *kaldt* »selvbestaltede«. Og jeg har aldrig følt samvittighedsangst - fordi vi *var* selvbestaltede.

Det var som med Luthers »umiddelbare præsteskab« - hver enkelt direkte over for Gud, uden nogle mellemmænd. I en virkelig moralsk konflikt kunne den enkelte kun finde svaret et sted: Inde i sig selv. Jeg ved slet ikke, hvor jeg skulle søge andetsteds.

»En utilladelig selvsikkerhed«, vil nogle sige. Men det var ikke nogen letkøbt sikkerhed. Vi havde først været igennem det kvalfulde spørgsmål: Havde vi ret? Vi var nået frem til et svar, før vi bestaltede os selv: Vi havde ikke blot ret, men pligt. Fordi ingen andre gjorde det, der skulle gøres.

Det at blive fordømt af det officielle Danmark, at kongen og rigsdagen kunne bruges mod de »selvbestaltede« - det havde derefter alene betydning på én måde: Det gjorde det sværere at vinde folket. Det var slemt nok. Men det havde ikke længere nogen betydning for vor mening, om hvad der var ret.

Af én grund til kunne det ikke nytte at komme med talen om »demokratiets valgte«. Demokrati forudsætter ytringsfrihed, at meninger kan brydes.

At tale om demokratisk valgte instanser under en fjendtlig besættelse er tomme ord. Det gav ingen mening - selv ikke over for det berømmelige valg i 1943. Meninger skulle kunne brydes. Men vi ville være blevet arresteret, hvis vi var trådt frem med *vor* mening.

Frihedsrådet ønskede ikke patent på kampen. Det søgte hele tiden den størst mulige bredde. Det forsøgte lige fra begyndelsen og endnu gennem hele den første vinter at drage fremtrædende politikere ind i Danmarks Frihedsråd. Både socialdemokratiske og konservative ledere blev opfordret til at træde ind. De sagde enten selv nej, eller - hvor de sagde ja - de fik et forbud fra deres parti. De forskellige typer af ledere demonstrerede sig.

Modstandsbevægelsens ledere handlede ikke, fordi de havde flertallet bag sig. Det var ikke deres mandat. For det havde de ikke. Det var det, vi kæmpede for at vinde.

Men der kom en tid, da vi turde hævde, at nu var det danske folk med os, ikke med de hidtidige ledere. Derfor var det frihedsbevægelsen, som nu måtte tale for Danmark også udadtil. Og nu var det livsvigtigt at vise de kæmpende allierede, hvad der var Danmarks sande ansigt. At det var kampen mod nazismen, ikke eftergivenhed. Kun frihedsbevægelsen kunne vise det ansigt.

Den første forudsætning var, at frihedsbevægelsens idé virkelig havde sejret. Den anden, at nogen kunne tale på frihedsbevægelsens vegne. Det krævede en samling af det, som var vokset op, om ikke spontant så spredt. Det blev til Danmarks Frihedsråd i sommeren 1943.

Blev Frihedsrådet et virkeligt styringsorgan? Ikke som under normale forhold. Hvordan kunne man styre og være anonym? Frihedsrådet måtte dømmes på sine gerninger. Dets autoritet voksede ud af dem.

For den væbnede kamp mod fjenden blev Frihedsrådet hurtigt en virkelig ledelse. Det lykkedes hurtigere, end vi selv havde turdet håbe. En stor hjælp var England og Christmas Møller - men det afgørende var, at Frihedsrådet bestod af lederne af de fire landsomspændende organisationer.

Det drejede sig ikke bare om at få kampen til at vokse i styrke. Det var også et spørgsmål om en indre disciplin, om kampformer, som ikke unødigt fremkaldte repressalier, og som det danske folks flertal kunne billige og forstå.

Nogle af Frihedsrådets første tilkendegivelser var netop en advarsel i anledning af et par uheldige aktioner. Der var også vilde kræfter i virksomhed. I den politiløse tid måtte modstandsbevægelsens ledelse gøre, hvad der stod i dens magt for at bremse forbrydelser. Det var Frihedsrådet, der havde sagt: Hellere intet politi end et tysk-dirigeret politi! Det gav et ansvar.

Og man måtte se længere frem: Mod den farlige overgang fra krig til

fred. Allerede i efteråret 1943 var man i Frihedsrådet bange for »de lange knives nat«. Derfor Frihedsrådets pjece: »Når Danmark atter er frit«. Den gav retningslinjerne for det ubehagelige, men uundgåelige opgør bagefter - retningslinjer, som stort set blev fulgt efter befrielsen. Det vil sige retningslinier, som de folkevalgte bagefter sluttede op om.

Danmarks ansigt udadtil - i forholdet til de allierede? Danmark havde på krænkende vis ved sin tilslutning til Antikominternpagten afbrudt den diplomatiske forbindelse til Sovjetunionen. Nu rykkede russerne nærmere. Vi vidste ikke før de første majdage, hvem der ville komme til at rykke ind i Danmark: russerne eller de vestallierede. Det var dødsens vigtigt at nå til en forståelse med russerne.

Derfor besluttede Frihedsrådet sig til et forsøg på at genoprette den diplomatiske forbindelse med Sovjet. Russernes første spørgsmål, da vi mødte dem i Stockholm, var, om vi kom fra Buhl - det vil sige fra de samvirkende partier. Først da det var klaret, kunne vi gå videre. Man nægtede at anerkende *Danmark* simpelt hen. Man ville kun anerkende det, som russerne selv formulerede som »det kæmpende Danmark«. Det Danmark kom biblioteksdirektør Thomas Døssing til at repræsentere i Moskva.

Folkestrejken

Den enkeltaktion, som stærkest overbeviste de folkevalgte om, at et magtskifte havde fundet sted, var den store folkestrejke i København 1944. Folkestrejken var ikke noget som Frihedsrådet besluttede. Den udsprang af folkets harme.

Men igen er diskussionen »spontan - ikke-spontan« et skinproblem. Frihedsbevægelsens folk stod nu overalt. Og alle vidste, hvad Frihedsbevægelsen ønskede: Så megen modstand som muligt. Her var lejligheden. Og den blev grebet.

Det, Frihedsrådet kunne, var at opmuntre, anspore, lede. Og først og fremmest at fastsætte strejkens *mål.* Dermed var muligheden skabt for at standse strejken på det rigtige tidspunkt og på den rigtige måde. For selvfølgelig skulle den standses på et tidspunkt. Det var lige så klart for Frihedsrådet som for politikerne. Den skulle bare standses, så folket følte, at det havde vundet en sejr, ikke fordi det blev skræmt.

En anden vigtig ting viste folkestrejken: At de væbnede styrker stod disciplineret under Frihedsrådets ledelse. På det tidspunkt var der tusinder af folk bevæbnede med maskinpistoler i København. Der er ingen tvivl om, at for mange af dem har det kløet i fingrene efter at svare igen på Schalburgfolkenes og tyskernes vilde skyderi. I alle Frihedsrådets opråb i de dage var der en formaning til de væbnede styrker. De måtte ikke vise sig. De forma-

»Hvad var det Buhl sad og fortalte os - om aftenen efter folkestrejkens første dag? At det her var ingen folkestrejke. Det var ingen national manifestation. Det var bare nogle arbejdere, som kunne lide at få en længere week-end i det varme vejr. Mandag morgen ville de alle sammen stå på deres arbejdspladser igen, hvad enten Frihedsrådet peb eller sang«.

ninger blev fulgt. Der var ikke ét sted, hvor modstandsbevægelsen forløb sig.

Det var folkestrejken, som endelig overbeviste politikerne om Frihedsrådets autoritet. Eller måske endnu tydeligere: De to minutters stilhed for folkestrejkens ofre - på ugedagen derefter. Om folkestrejken kunne politikerne diskutere, hvor spontan den havde været. De to minutters stilhed var i hvert fald ikke spontan. Efter folkestrejken ønskede politikerne bedre kontakt. Før alle større aktioner skulle vi mødes og drøfte dem. Afstanden var dog endnu for stor. Mønsteret for de samråd blev endnu i denne sommer stort set det samme: Frihedsrådet fremlagde sine planer. Politikerne frarådede dem. Og så gik Frihedsrådet ud og gjorde, som det oprindelig havde tænkt.

Måske har ingen lovlig dansk regering nogen sinde haft folket stærkere bag sig end det Frihedsråd, *som ingen vidste, hvem var.* Men det var et afgrænset mandat, et mandat på ét bestemt område: Kampen mod besættelsen og det, som var knyttet sammen med den: En ny udenrigspolitik, opgø-

ret med landssvigerne, hjælpen til modstandskampens ofre. Det var det, vi havde samlet folk om, ikke f.eks en økonomisk-social politik efter besættelsen. Over for *de* store spørgsmål havde vi intet mandat.

Det var der ikke enighed om i Frihedsrådet. De to politiske partier gjorde gældende, at frihedsbevægelsen også måtte have et økonomisk efterkrigsprogram for at kunne hævde sig. Mange af os andre havde under besættelsen forsikret folk om, at det kun var kampen mod besættelsesmagten, det drejede sig om. Det havde tit været en nødvendig beroligelse for at få tøvende med.

Et økonomisk-socialt program, som ville kalde sig den samlede frihedsbevægelses program, ville være et bedrag mod de mennesker. Og det var oven i købet et bedrag, som var dømt til at mislykkes. Frihedsbevægelsens folk var kommet fra alle politiske egne. Frihedsbevægelsen ville være blevet sprængt i stumper og stykker. Planen blev droppet. Når Frihedsrådet skulle træde frem, måtte det være i enighed.

Overgangsfasen krig-fred

»Selvbestaltede - folkevalgte«. Selvbestaltede måtte vi være under en krig. Men vi skulle i land igen. Tilbage til det parlamentariske styre - med dets iøjnefaldende svagheder - til det demokrati, som, når alt kom til alt, var det, som hele vor kamp havde drejet sig om. »Det selvbestaltede Frihedsråd« havde fra første færd - i pjecen »Når Danmark atter er frit« - sat et hurtigt parlamentarisk valg i frihed som et af de fremmeste mål.

Nu var de allierede ved at have vundet krigen. Frihedsbevægelsen havde vundet det danske folk for den internationale solidaritets linje. Men én ting havde vi endnu ikke vundet: freden. Det gjaldt om, at overgangen, den svære overgang fra krig til fred, måtte blive noget, som vi ikke bagefter skulle skamme os over, som ikke slog unødvendigt dybe sår, blødende i det danske folk gennem årtier.

Der var to farer, som stod truende foran os: Først hvordan det kunne gå vort land, hvis det blev russerne, som kom først, og de stadig betragtede danskerne som et folk, der blot havde bukket for nazisterne. Dernæst så vi, hvordan det gik i alle de lande, som nu ét efter ét blev befriet. Gadekampe som i Belgien, borgerkrig som i Grækenland fulgte i befrielsens kølvand. Og en blodrus som i Frankrig, hvor man bagefter mener, at 40.000 blev dræbt i »de lange knives nat« - uden lov og dom.

Over for de farer kunne Frihedsrådet ikke - som nogle velmenende, og sikkert også nogle mindre velmenende, foreslog - indskrænke sig helt og aldeles til kampen og meddele, at ved befrielsen hørte frihedsbevægelsen med ét slag op med at eksistere. Det ville have betydet kaos.

Det udenrigspolitiske og det indenrigspolitiske var kædet sammen. Politikerne så også den udenrigspolitiske fare. De havde uden at lade Frihedsrådet det vide gjort *deres* forsøg på at få Danmark anerkendt hos russerne. Det blev afvist med den udtrykkelige begrundelse, at frihedsbevægelsen ikke var med.

Partierne kunne ikke optræde på Danmarks vegne. Frihedsrådet sikkert heller ikke alene i forhold til Vestmagterne. Englænderne og amerikanerne, som havde ansporet modstandsbevægelsen og bevæbnet den, var nu en garde over for modstandsbevægelserne i Europa - i deres frygt for kommunisterne.

Der måtte en fælles henvendelse til for at få Danmark som helhed anerkendt som allieret, før krigen var forbi. Den henvendelse måtte slå to ting fast: At vi nu alle sammen ønskede at stå som allierede - med de byrder, det endnu måtte indebære. At der ingen jordbund var for at spekulere i et Danmark splittet i to.

Jeg tror ikke på borgerkrig i Danmark, selv om det ikke var lykkedes at nå frem til en samlingsregering - en regering, som både frihedsbevægelsen og de politiske partier kunne føle sig repræsenteret af. Men jeg tror på, at væbnede sammenstød vanskeligt kunne være undgået. Det var ikke set i noget befriet land før Danmark. Og også i Danmark sydede det.

»Fornufts-ægteskabet«

Ingen af parterne kunne danne regering alene, folkevalgte - »selvbestaltede«. Det var et godt grundlag at nå til enighed på. Det lykkedes for os - den vanskelige, farlige overgang fra krig til fred. Jeg tør hævde, at *måske* bortset fra Norge - som kom bagefter, da krigen i Europa var endelig slut, og derfor under gunstigere omstændigheder - lykkedes det ikke lige så godt for noget andet land i Europa.

Nogle fanatikere kunne ikke forstå det. Det får så være. Nogle unge idealister kunne ikke forstå det. Det gjorde mig mere ondt. De var vokset op under krigen. De kendte ikke fredens politik. De havde haft andre, skønnere, drømme om tiden bagefter end kompromiset med »alt det rådne«, som de kaldte det. De havde set frihedskampen med dens idealisme og offervilje som indledningen til en ny stor ære - med andre, bedre, renere mennesker. Når tyskerne først var ude af Danmark, ville alting blive godt. Det havde de troet.

Det *var* en stor tid. Den viste, at folket kan være stort i store stunder. Stort, når det er storhed, der kaldes på. Men det er ikke noget, man går med til daglig.

Folket ville blive sig selv igen. Det vidste vi, en lille smule mere erfarne. De gamle interesser ville komme i højsædet igen. Politik ville atter blive det, som det i hovedsagen er i normale tider: Varetagelsen af forskellige gruppers økonomiske interesser. Og andre politikere - af en mere normal type - ville blive anset for dygtigere - og med rette - til at varetage de interesser end de »selvbestaltede«, som havde været de bedst egnede som ledere i kampen.

Uskadt kom intet folk gennem barbarernes herredømme i fem år. Heller ikke det danske. Der bløder sår, som med mellemrum springer op. Også modstandsbevægelsens ledelse ville så hurtigt som muligt tilbage til normale tilstande i Danmark. Men vi vidste, at det ikke var noget, som kunne indføres på klokkeslet - den femte maj klokken otte om morgenen.

Kritikerne blandt de folkevalgte har undertiden fremstillet Frihedsrådet som de blodtørstige, som skræmte rigsdagen - altså også kritikerne selv - til hårdere metoder, end rigsdagen ønskede. Jeg gruer ved tanken om, hvordan det ville være gået, hvis der havde stået en modstandsbevægelse - med dens lidenskaber - men ingen *ledelse*. Kaos, anarki, blodbad ville være blevet resultatet.

Vi undgik splittelsen af vort folk i to - måske med våben over for hinanden. Det lykkedes, fordi landsmænd kunne give hånden til landsmænd, »selvbestaltede« til »folkevalgte«. Stadig dybt uening om den rette holdning i perioden bag os. Men i erkendelsen af, at i politik er det fremtid, der tæller.

Frode Jakobsen

»Det var så enkelt dengang«

Af Per Ulrich

Per Ulrich er født i 1915 og uddannet som lærer. Han var med til at udgive det første nummer af det illegale månedsblad Frit Danmark i april 1942. Dette arbejde førte til hans anholdelse og senere deportation til kz-lejre i Tyskland. Kz-lejrens gru gengav han i sine tegninger, der blev smuglet ud. Nogle af tegningerne illustrerer denne artikel. Efter befrielsen har Per Ulrich ved siden af sit lærerjob arbejdet som tegner, billedhugger og forfatter.

Modstandsbevægelsen var ikke en forening eller en klub, man meldte sig ind i, eller en hær, man tilsluttede sig.

Modstandsbevægelsen valgte selv sine folk, kiggede dem ud, kontaktede, opfordrede, håndplukkede.

Det var frivilligt, så at sige på egen regning og risiko. Modstandsbevægelsen groede frem på trods af myndighedernes advarsler, på trods af kongens appel og statsministerens trusler.

Den var selvbestaltet.

Det var selvtægt, javel, men når myndigheder og autoriteter svigter, må folket tage sagen i egen hånd.

Der var ingen bjerge eller øde områder, hvor frihedskæmperne kunne flygte hen og derfra rette angreb på besættelsesmagten. Der var illegale folk, der »var gået under jorden«, men langt de fleste fortsatte deres daglige arbejde og udførte illegalt arbejde i fritiden, amatører med illegal virksomhed som hobby.

Det begyndte før 9. april 1940

Det var så enkelt dengang. Enten var man for eller også var man imod, men det var ikke tilfældigt, som nogle påstår, om man var med på den ene eller den anden side af en kridtstreg. Den antinazistiske kamp begyndte nemlig ikke den 9. april 40, 22. juni 41 eller den 29. august 43.

Kernen i modstandsarbejdet, dem der byggede organisationen op, havde været aktive længe inden krigen, helt tilbage i 20rne og 30rne (Clarté,

Monde, Kulturkampen, Den Spanske Borgerkrig), men besættelsen fik mange op af starthullerne, også mange borgerlige, især de konservative. Man fik øjnene op for, hvad nazisme var.

Frihedskampen måtte opbygges helt fra grunden af folk, som kunne holde kæft, holde på en hemmelighed uden at prale. Når det gik galt, var det tit, fordi folk havde snakket over sig. Ikke siden gøngers og snaphaners tid var der brug for så mange tavse danskere.

Også den illegale presse startede fra et nulpunkt. Der skulle anskaffes skrivemaskiner, duplikatorer, stencils, papir, konvolutter, frimærker, tryksværte etc. Det koster penge at opbygge en organisation, og tid. Da modstandsbevægelsen var selv-finansieret - der stod ingen kapitalinteresser bag - måtte midlerne fremskaffes gennem frivillige bidrag. 1, 2 og 5 kr. fra småkårsfolk og jævne mennesker.

Vi var lovlydige borgere - vi kæmpede jo netop mod lovløsheden. Vi drømte ikke om at skaffe materiale og materiel ved simpelt tyveri.

Frit Danmark

Frit Danmark var en tværpolitisk organisation, oprettet af bl. a. Aksel Larsen (DKP) og Christmas Møller (K). Den var delt op i faggrupper: Lærere, ingeniører, læger etc., som fik til opgave at forsyne deres fagfæller og kolleger over hele landet. (Jeg var med i lærergruppen.)

Formålet med bladet var naturligvis at bringe det stof, som censuren undertrykte, oplyse om den militære situation, gennemhulle tyskernes løgne, afsløre eftergivenhedspolitikerne og deres handlinger, stikkere og værnemagere, men formålet var også at opildne til kamp mod nazismen, aktivere befolkningen.

Fremstillingen fandt sted i en villakælder i Vanløse. Vi var meget få i starten, vi måtte lave det hele selv, skrive på maskine, duplikere, distribuere bladet, personlig aflevering fra dør til dør, indsamle penge og til forsendelse folde og lægge i konvolutter, skrive adresser, sætte frimærker på og fordele forsendelserne i så mange postkasser som muligt.

Det første nummer udkom den 1. april 1942.

Vi startede med en dingelvorn, udrangeret tromleduplikator og dårligt gennemhullet stencil. Resultatet var pauvert, tildels ulæseligt, en sand undergrundspublikation, men folk labbede dem i sig som sødmælk. Vi fik snart større midler og erfaring, kvaliteten bedredes, og Frit Danmark endte med at udkomme som bogtryk i landsmålestok.

Da mange Frit Danmark-folk blev arresteret i efteråret 1942, virkede det som et chok, at der bag udgivelsen ikke alene stod kommunister og venstreorienterede, men også kendte, velanskrevne borgere. Det bevirkede en

bredere tilslutning, som ikke blev mindre, efter at tyskerne led det første sviende nederlag ved Stalingrad. Krigen havde nået sit vendepunkt.

Det var hårdt arbejde

Det er almindelig antaget, at folk tilsluttede sig modstandskampen af spænding og eventyrlyst. Det gælder i hvert fald ikke den illegale presse. Det var slid og slæb, kedeligt, eneverende og udmattende, fordi vi ofte arbejdede om natten p.g.a. at vi passede vort arbejde om dagen.

Det var et stort arbejde at indsamle penge, og folk måtte jo tro os på det glatte ansigt. Vi funderede tit på, hvordan vi kunne lave én eller anden form for kvittering. Det illegale Land og Folk brugte Niels Ebbesen mærkater. Frit Danmarks lærergruppe besluttede at lave en bog med Hitler-historier, som skulle sælges med god fortjeneste. Teksten blev duplikeret og illustrationer i fire farver blev fremstillet med linoleum-klicheer på et trykkeri i den indre by.

Første oplag blev hurtigt udsolgt og gav en masse penge, og man besluttede at lave et nyt oplag. Alt gik godt, til vi kom til den sidste side. Der manglede en farve. Det blev aftalt, at jeg skulle skære en ny kliche, som skulle afhentes af trykkeren, inden han gik på natarbejde.

Han kom også til aftalt tid og ringede på med det aftalte signal, men han var ledsaget af tre hipoer med maskinpistoler.

Jeg blev arresteret og anklaget for majestætsfornærmelse. Resten af krigen tilbragte jeg i tysk fangenskab.

Trykkeren blev løsladt efter nogle dages forløb. Der var tale om angiveri, men om trykkeren var den skyldige er aldrig blevet undersøgt.

Grundlovsstridig indespærring

Med tyskernes indmarch i Sovjetunionen den 22. juni 1941 fulgte efter tysk forlangende en klapjagt på kendte kommunister. Politikerne vedtog bagefter den grundlovsstridige kommunistlov, som skulle gøre indespærringen lovlig. Interneringen blev angiveligt gennemført for at beskytte kommunisterne imod at falde i kløerne på tyskerne. Underhånden blev der givet tilsagn om, at de internerede, som blev anbragt i *Horserød*, ville blive lukket ud, hvis tyskerne overtog magten. Der ville blive givet besked i god tid, så alle kunne nå at slippe bort.

Løftet blev gentaget og bekræftet, da et folketingsudvalg, det så kaldte Nimandsudvalg, i sommeren 1943 aflagde besøg i lejren. De forskellige politiske partier var repræsenterede i udvalget og omfattede bl. a. Chr. Amby (K), pastor Poulsen (radikal, fhv. kirkeminister) og Thune Jacobsen (justits-

minister). Kommunisterne opfattede det også som en bekræftelse, at der i august 1943 blev uddelt penge til fangerne til brug under flugten. Kun ti kroner til hver ganske vist, men det var også en slags penge dengang.

Fængselsbetjentenes holdning til de indespærrede var meget forskellig. Nogle overholdt bestemmelserne til punkt og prikke, andre var venligere stemt, så gennem fingrene med mange ting, smuglede breve ud, holdt dem underrettet om, hvad der skete uden for pigtråden og formidlede forbindelse med modstandsbevægelsen.

Fangerne var derfor velorienterede om den spændte situation i de kriseramte augustdage i 1943, ikke mindst gennem en af »enkerne«, gift med en af de ledende kommunister. Hun var ansat i Landbrugsrådet og underrettede dem om tyskernes ultimatum.

En anden omstændighed, som blev tolket som tegn på, at løftet ville blive holdt, var, at alle de internerede kommunister, der befandt sig på Vestre fængsel, i største hast blev overført til Horserød. De skulle altså som lovet slippes ud samlet. Man kunne ikke slippe dem ud fra Vestre, hvor tyskerne residerede. Kommunisterne havde tiltro til, at danskerne med Thune Jacobsen i spidsen ikke ville lade dem i stikken.

Politikerne svigtede igen

Hin skæbnesvangre augustaften, da tyskernes ultimatum var ved at løbe ud, tilbød fængselsbetjent Christensen at lukke porten op. Han havde vagt til kl. 21. »I skal flygte inden da, inden tyskerne overtager lejren,« sagde han. »Jeg bliver nødt til at låse, når jeg bliver afløst.«

Nogen mente, at man skulle tage chancen. Man kunne ikke tro de borger-

lige over en dørtærskel, men partiledelsen gik imod. Flugtforsøget ville ikke bringe alle i sikkerhed. Lejrledelsen ville blive nødt til at alarmere politiet. Desuden ville en flugt i utide komplicere og vanskeliggøre de igangværende forhandlinger med tyskerne. Det afgivne løfte ville være den bedste løsning. Åbningen af lejren skulle være officiel. Det ville give politikerne mulighed for at rehabilitere sig og råde bod på den tort, kommunisterne havde lidt, og en understregning af det ændrede syn på kommunisterne og det ufrivillige martyrium. Kommunisterne ville optræde kollektivt, solidarisk og loyalt.

De gik fuldt påklædt i seng parat til at flygte med kort varsel. Få timer senere flænsede geværskud og hæse kommandostemmer nattestilheden. Fængselsbetjentene kom løbende og slog alarm. Den Nye Lejr (Jødelejren) og kvindeafdelingen var omringet. Det stod klart, at myndighederne havde svigtet endnu en gang. Nu gjaldt det om at handle hurtigt, inden tyskerne fandt ud af, at der var endnu en afdeling, Den Gamle Lejr.

De greb ristene fra baderummene, madrasser og sengebunde og stablede dem op mod pigtråden som en slags bro. Nu skulle der reddes, hvad reddes kunne. Der var ikke længere tale om nogen kollektiv optræden. Enhver måtte klare sig bedst muligt. Mange undslap. Opslugt af nattemørket forsvandt de ind i skoven.

De spaniensfrivillige ville forlade lejren med maner. Det var folk, som var vant til militær disciplin. De trådte an i kolonner og ventede på kommandoen til at forcere pigtråden.

Kommandoen kom aldrig. De blev omringet af tyskerne, som hurtigt fandt ud af, at der var endnu en lejr.

Det kom til at koste dyrt. De endte i kz Stutthof, hvor flere af dem omkom og endnu flere fik helbredet ødelagt for livstid.

Fra kommunist til statsborger

143 mænd og 7 kvinder blev fanget i tyskernes net i Horserød og deporteret til kz-lejren Stutthof i nærheden af Danzig. 16 af dem omkom, men når der ikke døde flere, skyldes det den hurtige og effektive organisering af Røde Kors pakker med madvarer og tøj, som »*de røde enker*« utrætteligt arbejdede for. I første omgang blev de afvist af lederen af Røde Kors, fordi »det drejede sig om kommunister, og dertil strakte Røde Kors hjælpen ikke«.[1])

Den gradvise forandring i vurderingen af kommunisterne og de spaniensfrivillige kan aflæses af de officielle skrivelser. I begyndelsen blev de betegnet som kommunister, hvilket var næsten ensbetydende med en anmeldelse, da mange af dem overhovedet ikke var eller havde været kommunister. Efterhånden som krigens udfald tegnede sig tydeligere, blev de omtalt

som »de i Stutthof internerede danskere«, for så til sidst at blive anerkendt »som danske statsborgere«.

Da Auschwitz-lejrens kommandant Rudolf Höss sad i varetægtsarrest, fordrev han tiden med at udarbejde en oversigt over samtlige koncentrationslejre med *udekommandoer.* Han kom frem til tallet 900, tegnede dem ind på et kort og påviste, at deres placering faldt nøje sammen med industriområderne, så arbejdskraften kunne udnyttes bedst muligt. (Tilintetgørelse gennem arbejde).

Enten blev lejrene anlagt tæt ved industrivirksomheder eller også oprettede fabrikkerne afdelinger i hovedlejrene eller deres udekommandoer. Faktisk var udekommandoerne udkommanderede arbejdsstyrker til bestemte industriforetagender, tit var forholdene yderst primitive og interemistiske, hvilket øgede elendigheden. At blive sendt på udekommando var næsten ensbetydende med en dødsdom.

Det svage punkt i fordelingen af Røde Kors pakkerne var udekommandoerne. Normalt tog det næsten tre måneder at oprette en forbindelse med fangerne, og det varede betydeligt længere at nå frem til udekommandoerne, fordi fangerne var registreret i hovedlejren, hvorfra pakkerne blev omadresseret og videresendt.

Forholdene på udekommandoerne var så umenneskelige, at man regnede med en overlevelsestid på tre måneder. Når pakkerne omsider nåede frem, var det tit for sent.

Der var nogen derhjemme, der bekymrede sig om os

I *Sachsenhausen*, hvor jeg tilbragte flere måneder, gik der ikke lang tid, før nyankomne danskere fik udleveret en Røde Kors pakke, takket være de såkaldte dødemands-pakker. Når en fange døde, blev Røde Kors ved med at sende pakker på navnet. Derved blev der pakker tilovers. De blev brugt til bestikkelse og til nyankomne.

Sachsenhausen var centrum i hele kz-systemet. Her var kontorerne for den vidt forgrenede ss-organisation Wirtschaft Verwaltungs Hauptamt. Der var streng orden, renlighed og hård disciplin. Kun én gang oplevede jeg, at der kom uorden i lejren. Det skete den 15. marts 1945, da den nærliggende by Oranienburg blev jævnet med jorden. Angrebet blev gennemført for at sætte en definitiv stopper for Hitlers drøm om et altudslettende Vergeltungs Waffe, atombomben. Auerwerke, der fremstillede tungt vand, skulle udraderes.

Det var en forårsdag med høj himmel og strålende solskin. Pludselig lød det skrattende og hvinende over lejrens højttalere: Starke feindliche Kampverbände im Anflug . . . Bølge efter bølge af højtflyvende bombefly trak kondensstriber over himlen. Time efter time. Til sidst var himlen overtrukket,

og solen forsvandt. Bomberne eksploderede uafbrudt, jorden rystede som under et jordskælv. Røg og støv væltede ind over lejren og forvandlede dag til nat.

Den kvindelejr, der lå på Auerwerkes fabriksområde, blev ramt af flere fuldtræffere. De fleste omkom. Vi så de få overlevende lasede, tilsølede, sårede komme humpende ud af bombemørket.

Der faldt ikke så meget som en bombesplint i lejren, men virkningen af bombeangrebet var katastrofal. Madforsyningen brød sammen. Kloaksystemet var smadret. Vand- og elforsyningen var afbrudt. Veje og broer sprængt. Vi ventede Røde Kors pakker, men efter angrebet måtte det anses for udelukket, at bilerne kunne komme igennem. Og så skete der et mirakel. Pludselig stod der en Røde Kors anhænger inde på appelpladsen. Det var aldrig sket, at Røde Kors fik lov at komme ind i selve lejren. Det virkede som et stød i hjertekulen. Det var ikke alene udsigten til mad - mennesket lever ikke af brød alene - men den psykologiske virkning var overvældende.

Der var nogen derhjemme, som kom os til hjælp, der holdt øje med os, bekymrede sig om os. Nogen satte ovenikøbet livet på spil for at hjælpe os. Man fik et enormt løft. Man kunne lidt igen. Der var håb. Jeg husker hvor glad og stolt jeg følte mig over at være dansker.

Nogle dage senere overførte svenske busser os til Neuengamme. Fronten var da så nær, at vi tydeligt kunne høre kanontordenen.

Reddet af Jyllandskorpset

I løbet af marts og april hentede de hvide busser tusinder af danske og norske fanger fra fængsler og kz-lejre over hele Tyskland og samlede dem i Neuengamme-lejren.

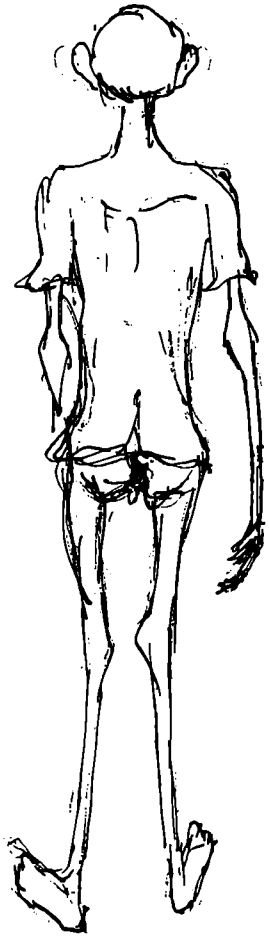

For de fleste er de hvide busser knyttet til Barnadottes redningsaktion, og Jyllandskorpset, som omfattede et langt større antal busser, stillet i skyggen som om det var en underafdeling af grevens detachement og ikke et selvstændigt redningskorps. Det har ikke fået den plads i historien, det tilkommer. Bernadotte skal ved flere lejligheder have afslået at samarbejde med danskerne.

Da Neuengamme-lejren i største hast blev rømmet, var det de danske busser, der gennemførte evakueringen.

Efter nogle dages ophold i Frøslev-lejren blev vi sendt videre til Sverrig med tog og strenge advarsler mod at flygte undervejs. Det ville gå ud over andre, fordi transporterne så ville blive indstillet.

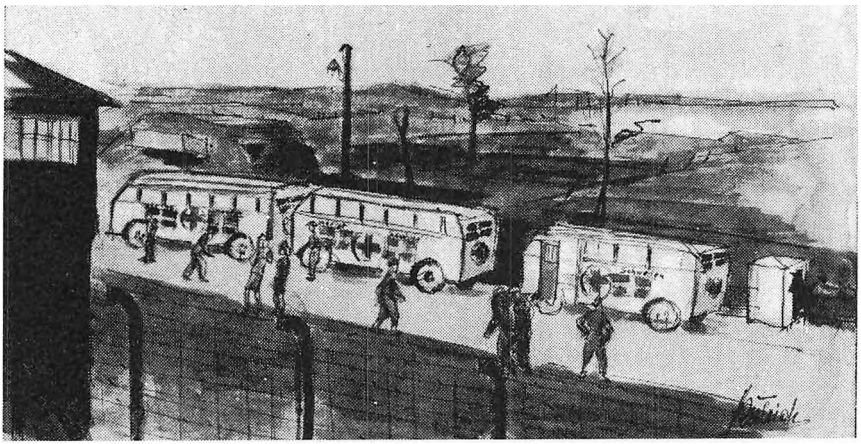

Da vi nærmede os København, satte togføreren farten ned til sneglefart. Det var for stor en fristelse for mange. De drattede af en efter en og flygtede ind over marker og kolonihaver. Langs jernbanen gik tyske vagtposter, men de vendte fornuftigvis ryggen til.

I Malmö blev vi afluset og desinficeret, hvorefter vi blev sendt sydpå og indlogeret i et sommerhusområde i Löderup ved Ystad.

Vi var umådelig trætte, men taknemlige over at være reddet, nød at få smør på brødet, chokolade, rigtige bløde senge og hvide lagner. Vi var fulde af håb og forventning til fredens Danmark. Socialismen skulle indføres, arbejdsløsheden, bolignøden og den sociale uretfærdighed afskaffes. Der skulle gennemføres studenterløn og lige adgang til de højere uddannelser, men først og fremmest skulle der gøres op med landssvigere, værnemagere og samarbejds- og eftergivenhedspolitikerne. der skulle være udrensning til bunds og især til tops.

Natten mellem 4. og 5. maj blev hele området afspærret med pigtråd, et detachement soldater ankom og afpatruljerede hegnet, og advarselsskilte opsat: Det er forbudt at forlade lejren. Vagterne skyder med skarpt.

Mistanken begyndte at snige sig ind over os. Vi ville hjem til koner og børn, men *svenskerne sagde, at vi var i karantæne og først kom hjem til oktober.*

Befriet - og alligevel indespærret

Blev vi tilbageholdt, fordi man frygtede, at vi skulle udløse de lange knives nat? Var det en aftale med danskerne? Hvorfor fik vi ikke udleveret nyt tøj som på andre forlægninger, men det desinficerede og indskrumpne fange-

tøj? Mismodet og skuffelsen bredte sig. *Krigen var forbi, og vi blev stadig holdt indespærret.*

De gamle samarbejdspolitikere møvede sig frem igen. Julius Bomholt åbnede den befriede radio, og det var ham, der midt under krigen oprettede Dansk-Tysk Venskabsforening, og Vilh. Buhl skulle være statsminister. Han stod også i spidsen for eftergivenheds-regeringen. Det var ham, der i september 1943 i en radiotale undsagde sabotage og al modstand mod besættelsesmagten.

- - -

Vi var efterhånden kommet et godt stykke hen i maj, og vi sad stadig indespærret. Krigen var forlængst forbi. Jeg fik en ustyrlig lyst til at forlade lejren og for første gang i mange, lange måneder føle mig som en fri mand. Det var en skøn forårsaften med fuglesang og krydret vind. Jeg passede vagtposterne op, listede under pigtråden, sneg mig gennem fyrrekrattet ned over markerne til landevejen. Jeg kom forbi en bondegård, der virkede øde og forladt, men de må have stået på lur og ringet efter politiet, for jeg var ikke nået ret langt hen ad landevejen, før jeg blev overhalet af en bil og tvunget til at standse. En civilklædt mand stak hovedet ud og råbte: »Ni är arrestert!«

Det var landsfiskalen. Han kommanderede mig op i bilen og kørte til nærmeste hus og ringede til vagtmandskabet i lejren. Kort efter kom en jeep fræsende fuld af soldater med maskinpistoler. Med en pistol i maven blev jeg tvunget op på bagsædet og kørt tilbage til lejren. Fra da af stillede to bevæbnede soldater hver aften i mit logi for at se, om hr. Ülrich var gået i seng.

Vi fremtvang vor hjemrejse, forlangte nyt tøj og fik udleveret noget elendigt celleuldstøj fra et eller andet beredskabslager. Med særtog besat med soldater blev vi kørt til Malmö, hvor havneområdet var afspærret med politistyrker.

På havnen i København blev vi sluset gennem et lokale, hvor velvilligt smilende damer fra kontoret for særlige anliggender forsynede os med rationeringsmærker og penge til en omstigningsbillet til sporvognene.

Det var for groft.

Vi fejede dem til side og bad dem gå ad helvede til med deres lusede småmønter. Vi klarede os nok uden dem.

Og så gik vi ud i byen for at tage freden i besiddelse. Vi undrede os over, så skamferet og beskidt byen var blevet.

Gråden sad os i halsen.

1) Per Ulrich: De røde enker. Tidens forlag 1982.

Barn af besættelsen

Af Heino Døygaard.

Hvad er det egentlig, man husker som barn fra besættelsestiden? Heino Døygaard har prøvet at grave sig ned i erindringen og fandt nogle små brokker og en anelse af »historiens vingesus«. Artiklen vil formentlig kunne læses med udbytte af større elever.

Selv med kun otte år på bagen ved besættelsens afslutning er der alligevel noget, man husker fra den tid. Ting og begivenheder, der har prentet sig fast, men sandt at sige ikke meget af det, der markerer »historiens vingesus«.

De grønne uniformer i gaderne og troppeparaderne med masser af messingsuppe huskes, for ih hvor blev man bange, hver gang en tysk soldat tonede frem. Denne angst vil en psykolog muligvis kunne føre tilbage til en sporvognstur, hvor min mor efter sigende – jeg kan ikke selv huske noget – blev så irriteret over dårlig opførsel på bagperronen, at hun rakte mig over til en intetanende tysk soldat med ordene: »Så kan han få dig, hvis du ikke er ordentlig«.

For os drenge var det utrolig spændende – på behørig afstand – at kigge på tyske soldaters skydeøvelser på Fælledparkens græsplæner, for vi anede jo ikke, at de skød med løst krudt. Når den sidste af »de grønne« så var forsvundet, afsøgte vi området minutiøst for at finde tomme patronhylstre, som var blevet overset under oprydningen. Der var nemlig prestige i et »wild west« patronbælte om maven eller over skulderen, for med skam at melde legede vi mest »indianer og cowboyder«, mens det mere nærliggende »tyskere og frihedskæmpere« vistnok aldrig var på tapetet.

Det sidste skyldes nok det faktum, at vi i flere år slet ikke anede, at der foregik en modstandskamp mod tyskerne, når der ses bort fra drillerier og vitser. Den med »klathuerne« (runde huer i RAFs populære farver) blev selvfølgelig prøvet en kort tid, men et direkte forbud vovede man ikke at trodse. Som dreng gik det dog efterhånden op for én, at der i hvert fald var noget med modstand og spænding i det, der blev kaldt illegale blade. Dem kunne man en sjælden gang støde på i en af ejendommens opgange, men ligefrem tage det indendørs vovede man ikke.

Skolen

Mest direkte kom tyskerne ind i ens hverdag den dag, en tysk motorcykelpatrulje kørte direkte ind i skolegården. Rygterne svirrede lynhurtigt rundt om, at en af lærerne var blevet stukket, men da vi alle kort efter måtte forlade anstalten, fik vi at vide, at den skulle bruges til tyske flygtninge. Det var der næppe mange af os, som beklagede, for nu fulgte en spændende tid, hvor man på skift gik i skole så forskellige steder som i en kirkekrypt og i et omklædningsrum på Idrætsparkens fodboldbane. Den tid blev i øvrigt lærerig på mere end én måde, for mange forældre holdt deres børn hjemme i protest, så vi var kun få i klassen i den tid, hvor lærerne pludselig forekom flinkere. Selv klasselæreren »Tosse-Lars« syntes nu helt menneskelig, selv om han stadig bar hvid knækflip og jaket hver dag. Den frygtede gårdhund »Helligånden« var man nu sluppet lykkeligt af med.

På et tidspunkt indførtes den såkaldte »skolebespisning«, hvor alle i skolen - piger og drenge naturligvis hver for sig - blev samlet i kælderen og bænket ved store borde. Her skulle så indtages den afmålte ration frokost, noget som vistnok skulle sikre at alle børn fik deres grundlæggende behov dækket, og så vidt jeg husker var der også noget med, at man skulle indtage en skefuld modbydeligt levertran, for det var så sundt.

Der var ikke nogen variation fra dag til dag i håndmadderne, hvoraf især en enkelt type står tydeligt, nemlig bart rugbrød med et tyndt lag mærkelig rødt marmelade, som ingen af os brød os om. For opsynet i spisesalen så det dog ud til, at vi alle spiste op - det *skulle* man nemlig dengang - men havde han kigget efter under bordene, ville han have opdaget lange rækker af opklaskede marmelademadder, som hang dér til glæde for rengøringspersonalet.

Det var ikke morsomt at blive taget i noget »ulovligt« på skolen dengang, for svederne hang utrolig løst på træerne og vejen til spanskrøret var meget kort, hvad enkelte af lærerne som f.eks. »Helligånden« så ud til at have en ganske særlig fornøjelse ved. Når man så blev taget - f.eks. for at komme over skolegårdens midterlinie, der adskilte pigerne fra drengene - blev man efter frikvarteret marcheret op bag »Helligånden«s klasse og efterhånden kaldt hen til katederet, hvor han tronede, og højtideligt indførte dato, navn, klasse og forbrydelse i »den sorte bog«. Herefter fik man så det vanlige valg mellem kontant eller afbetaling, d.v.s. tre rap med spanskrøret eller en sveder, og de fleste af os valgte altid spanskrøret, for så skulle man ikke have svedeseddel med hjem til underskrivelse og derpå følgende endefuld. Måske var denne fremgangsmåde et af tidens pædagogiske principper, hvormed man gjorde drenge til mænd ved at lære dem at acceptere straffen for deres forbrydelser?

Skolen blev inddraget til tyske flygtninge.

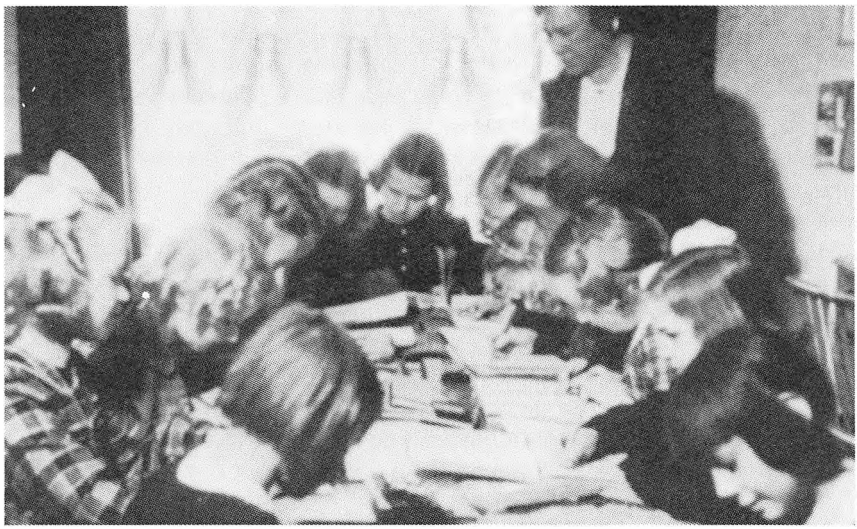

Nu kom en spændende tid, hvor man på skift blev undervist de mest forskellige steder.

Ferierne

Som bybarn tjente det flere formål, at man blev sendt i eksil i ferierne, for ikke blot var det i den utålelige alder, hvor forældrene nok kunne trænge til en fredelig periode, men der var også tale om »det sunde « i at blive sendt på »opfedning« på landet.

For mit vedkommende betød det en række sommerferier hos bedsteforældre i Lemvig i Nordvestjylland, som man kom over til efter en endeløs togrejse på 12-18 timer i overfyldte kupeer, hvis man da ikke på bedste pioner-manér skrumlede gennem landskaberne stående på en af de åbne perroner i hver ende af de gamle trævogne. Dengang kørte togene nemlig langsomt - formentlig 40-50 km/t - og alt tog længere tid.

Storebæltsfærgen var ikke noget, man bare gik ombord i, for først skulle alle have et stort gys. Man blev nemlig stoppet før landgangen, hvor tyske soldater undersøgte al bagage for sprængstoffer og lignende forbudte sager, og selv om man var uskyldig som et barn, gav det alligevel en vis nervøsitet.

Mine bedsteforældres hus lå ud til Jernbanestien, der gik fra havnen op til stationen, og her blev der tilbragt mange timer med leg bag den massive trædør ud til stien. Hele tiden var der lyden af sømbeslåede soldaterstøvlers trafik ude på den stenlagte sti, tyske soldater på vej til eller fra de store kanonstillinger på den nærliggende vestkyst; dem kunne min morbror for-

tælle om. Han arbejdede nemlig for tyskerne med at bygge denne del af Hitlers vestvold, hvad man i sit stille sind foragtede ham for, men det formildede, når han fortalte, hvordan de danske arbejdere ind imellem kom ting i cementen, så bunkerne ikke blev gode nok. Lidt nervøs var man også på hans vegne, da en drengs fantasi let kunne forestille sig en modstandsgruppes pludselige bryden ind i huset for at plaffe »værnemageren« ned.

Da min bedstefar døde, flyttede min mormor i besættelsens sidste år til Odense, hvor en lang 1945 sommerferie blev tilbragt i Fruens Bøge. Her var der rig lejlighed til at strejfe omkring, og under en af de mange ekspeditioner traf jeg en ny slags soldater, som boede i et skovhus nær stationen. Det var en gruppe af »Den danske Brigade« fra Sverige, som var stationeret her, og de var bestemt til at tale med, da de åbenbart havde rigelig med tid, og så var de gavmilde. De fik en meget høj stjerne den dag, de beredvilligt udleverede nogle tomme patronhylstre og en enkelt skarp patron, der resten af dagen og i den kommende tid lå som en varm kartoffel i lommen.

Deres Husqvarna maskinpistoler blev der også lejlighed til at røre ved, og disse beundrede våben blev i hjernen affotograferet så nøjagtigt, at min far sidenhen lod sig overtale til at lave en kopi. *Efter* befrielsen kom der nemlig endelig gang i den variation af legen »røvere og soldater«, som hed »frihedskæmpere og tyskere«, og her var den flotte maskinpistol i træ en genstand, der gav høj prestige og sikrede, at man kom på det rigtige hold. Selv »rigtige« frihedskæmperarmbind løb vi rundt med, for dem havde vi fået mor til at sy til os, og toppen blev nået den dag, da der ovre på Vognmandsmarkens skole blev lejlighed til at hugge en rigtig stålhjelm, selv om det godt nok var en tysk model.

Det var dog altid svært at få nogen til at være på tysker- og hipo-holdet, så frihedskæmperlegene døde efterhånden hen og blev erstattet af de »gode gamle lege«, hvor riddere med træsværd eller indianere med spyd af grene huserede i Fælledparkens kratbevoksninger, som vi kendte ud og ind. Den evige fjende på disse territorier var »haverne«, parkens havebetjente, som gik rundt i sort uniform med kasket. Det lykkedes dog altid at smutte fra dem, for dels vovede de sig sjældent ind i krattene og dels var de ældgamle (de har nok været i fyrrerne og opefter), men »Hvalrossehaveren« gjaldt det om at undgå, for han boede i vores gade og kunne derfor sladre til vores forældre, og så vankede der tørre tærsk i den bare numse.

Købmanden på hjørnet havde foran disken en hel sæk fuld af hårde, tørrede ærter, som vi ind imellem købte en pose af. Det var når det blev på mode at lege med pusterør - ofte hjemmelavede i form af en udhulet hyldegren - og i sådanne perioder var det ikke sikkert at færdes i nabolaget.

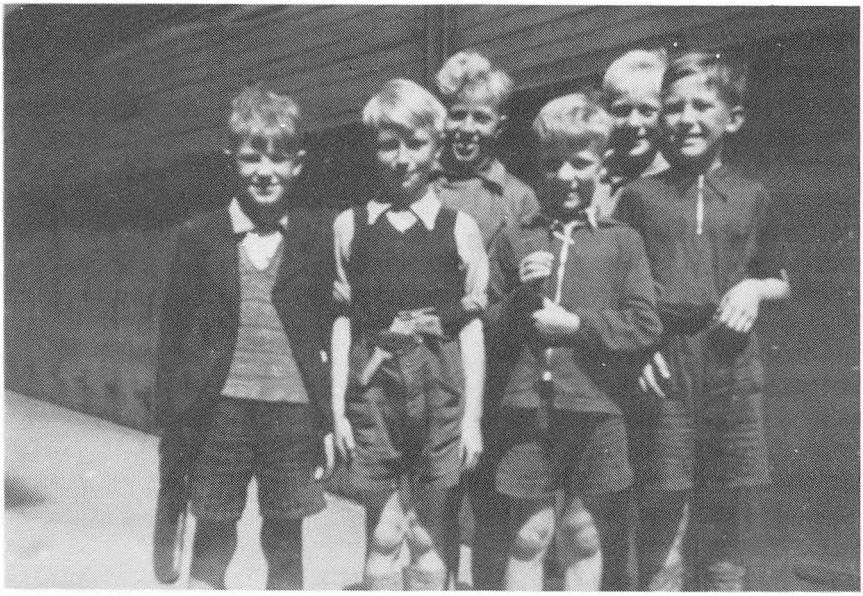

Klar til at »rykke ud« i Fælledparken. Bemærk pistolen i bæltet.

Sammen med elastik-kramper kunne de også bruges, når lyset blev slukket til en film i kirkens krypt under et FDF-møde, hvor vi med taktisk sans havde anbragt os på bageste række. Herfra kunne man under filmen bestryge hele forsamlingen, hvilket jævnligt medførte at lyset blev tændt og filmen afbrudt for at finde fredsforstyrrerne, men vi var verdensmestre i at se uskyldige ud.

Ved disse FDF-møder sang man meget, ikke mindst nationale sange, og i et par af sangene - jeg husker ikke hvilke - kunne der lægges en særlig betydning ved at erstatte nogle ord med »de grønne« eller »tyskerne«, så man rigtig kunne føle sig modig og modstandsivrig i den store flok. Denne karriere i FDF fik dog en brat afslutning, da vi efter en af de vanlige filmforevisninger havde sørget for at være de første oppe ad trappen til afsatsen foran udgangen. Her stod vi så og holdt hele flokken tilbage med en morderisk spærreild af kramper og ærter, en for os ustyrlig komisk situation, der til sidst fik min lillebror til at tisse i bukserne af grin. Derefter trak vi os hastigt ud af døren og drønede hjem i håbet om at ingen af lederne - de blev faktisk kaldt »førere« ville komme og klage over os. Det skete heldigvis ikke, men med FDF var det slut fra nu af.

»Når cyklen ikke var i brug, blev den omhyggeligt låst inde, idet fritstående cykler blev skrællede lynhurtigt«.

Blod - rigtigt menneskeblod - så vi kun ved en enkelt lejlighed under besættelsen, og så var det endda »kun« en civil forbryders. Det har nok været i den politiløse tid, hvor vi under leg nede på fortovet pludselig blev opmærksomme på høje råb i den anden ende af gaden. Herfra kom en mand i blank grøn regnfrakke oksende på cykel op imod os med en hale af råbende mennesker efter sig. »Stop tyven!« råbte de, og da den ikke særlig hurtige cyklist - han har formentlig kørt på trædæk - heldigvis drejede op gennem en smøge før han nåede os, fulgte vi med strømmen.

Under forfølgelsen opfangede vi ord som »bankkup« og »han har en revolver« i den ophidsede lynchstemning, og efter ca. 800 meters løb i flokken hørtes ganske rigtigt også et enkelt skud. Da vi drenge nåede frem, var der allerede en tæt sammenstimlen et bestemt sted på fortovet, men vi fik banet os vej mellem benene og stod pludselig ansigt til ansigt med en stor mørk blodpøl ud fra den liggende mands hoved. Om han virkelig *var* blevet klynget op, hvis man havde fanget ham levende, er ikke til at sige, men han havde i hvert fald fundet det nødvendigt at begå selvmord og dermed give os en uhyggelig oplevelse for livet.

I erindringen tegner sig også et billede af en varm sommer, hvor vaskekar, badekar og andre store beholdere pludselig skulle fyldes med vand og hvor brød blev hamstret. Det er alt, hvad der står tilbage af folkestrejken, hvor tyskerne ville lukke for vand- og elforsyningen. Indirekte huskes tyskernes bevogtning fra den gysen, hvormed man hørte sin far fortælle om, at han skulle vise papirer for tyske vagtposter på Lyngbyvejen, når han cyklede derudad på vej til sit nattearbejde på et hospital.

Han var i øvrigt heldig ved at have en velkørende cykel, for det var en absolut mangelvare dengang, i hvert fald m.h.t. dæk og slange. Når den ikke var i brug, blev den omhyggeligt låst inde, idet fritstående cykler blev »skrællet« lige så hurtigt som biler stjæles i dag. Og at jeg selv var så heldig at have en cykel skyldes kun den omstændighed, at min far en dag tilfældigvis kørte bag en dame og hendes cyklende lille dreng, som skrålede op i angst over sit åbenbart nye transportinstrument. Til sidst blev damen så irriteret, at hun råbte til drengen, at så ville hun sælge cyklen, hvorpå min far drønede op på siden af hende og spurgte, hvor meget hun ville have for den. Sagen blev afgjort på stedet med vistnok 50 kroner.

Rent cykelmæssigt husker jeg, at min far - som så mange andre på den tid - havde en sort biindkomst ved i ledige stunder at slå sig ned et sted langs Lyngbyvejen med et skilt, hvorpå der stod »Cykler lappes«. Der var mange af den slags reparatører, og selv om de kunne være placeret ret tæt,

Den i artiklen omtalte cykel, der blev købt for kr. 50.- på Lyngbyvejen. Der var tydeligvis ingen trafikproblemer under besættelsen.

tog de ikke brødet ud af munden på hinanden, for næsten alle dæk var på den tid slidt helt ind til lærredet eller celulden og punkterede med hyppige mellemrum.

Skyderi og luftalarm

Dengang boede vi på fjerde sal med frit udsyn ind over byen, og en dag fornemmede man, at noget særligt var i luften, for der var ganske enkelt tykke røgskyer at se derinde. Værre var det, at min lillebror ikke var kommet hjem

til aftensmad og at ingen anede, hvor han var. Såvidt jeg husker blev han efterlyst i radioavisen, og da han endelig dukkede op, var det med en frimodig fortalt historie om en kraftig brand inde på Nørrebro og skyderi i gaderne. Han havde set varehuset »Bulldog«s kraftige brand fra en gadedør, som han var flygtet ind i sammen med andre, da skuddene pludselig knaldede i gaderne. Omsider var det dog stilnet af ud på aftenen, men han og Røde Tommy var så langt væk hjemmefra, at de havde haft svært ved at finde hjem.

En af lydene fra dengang var særlig forhadt, og så mindes man endda om den den dag i dag hver eneste onsdag: sirenernes tuden. Som regel var det på de mest ubelejligede tidspunkter midt på natten, at der var »luftalarm«, og så havde man pligt til at gå ned i et af ejendommens beskyttelsesrum i kælderen, hvor beskyttelsen i øvrigt var så som så. I givet fald ville det gamle bras enten være styrtet sammen og have spærret os alle inde som på Den franske Skole, eller også var man nok røget i luften, for efter krigen blev det afsløret, at en modstandsmand i ejendommen havde våbenlager etc. i et kælderrum lige ved siden af.

Hvis man trak den lidt med at komme ned i kælderen under en natlig luftalarm, kunne man fra stuevinduet på fjerde sal se lyskasternes snorlige hvide spor feje hen over den mørke himmel. Så meget vidste vi dog, at det var tyskerne nede på jorden, der på denne måde prøvede at indfange og blænde et højtgående allieret fly for at skyde det ned, men vi så aldrig nogen blive ramt.

Endnu én af besættelsens lyde står særlig tydeligt på trommehinden: Bankesignalet forud for BBCs illegale radioudsendelser fra England efterfulgt af den fejende »Prins Jørgens march«. Alle vidste vi, at det var forbudt at lytte til BBC, så man sad andægtigt og musestille, mens der blev tunet ind, dels for at høre om der var nogen udenfor som kunne opdage den kriminelle handling og dels fordi det langtfra var let at ramme sendestationen præcist. Når det så endelig var lykkedes, var det alligevel svært at høre, hvad der blev sagt, for tyskerne havde indsat hylende og brummende støjsendere på frekvensen, og det var faktisk ret effektivt, men det øgede kun lysten til at opfatte noget af det, den dramatiske stemme fra det frie London havde at sige.

I udsendelserne var der altid nogle meddelelser, som vi børn - og for den sags skyld også mange voksne - slet ikke forstod meningen af. På et tidspunkt af udsendelsen var der nemlig altid en særmelding med »Hilsen til« en række navne, og de blev altid fremsagt så betydningsfuldt og tydeligt, at vi gættede på at det var en eller anden form for kode, hvad det da også siden viste sig at være. At høre disse hemmelige koder gav ligesom en kild-

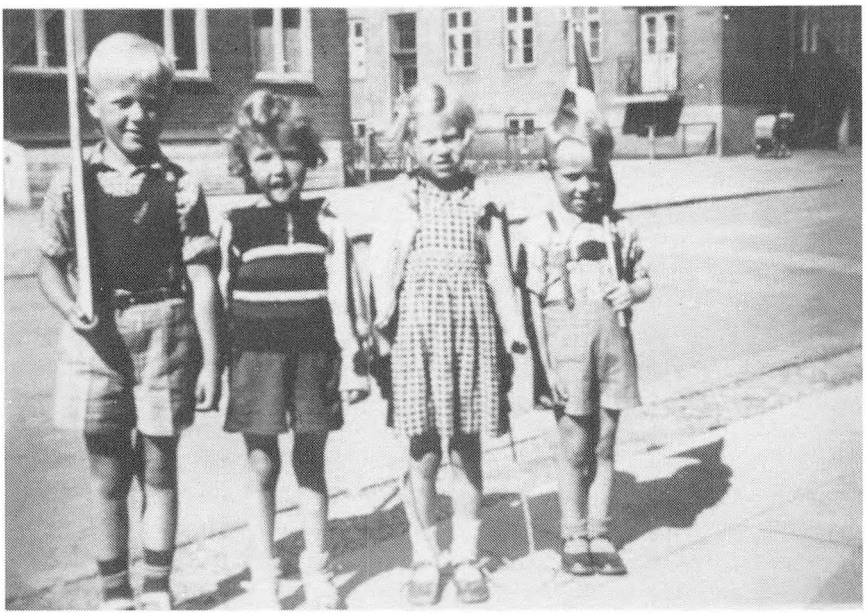

Pigerne måtte skam godt lege med i »røvere og soldater« under besættelsen. »Bevæbningen« er her »gevær« og flag.

rende følelse af at være med i noget ulovligt, og rent faktisk var det jo også ulovligt.

Om det var ulovligt at lytte til svensk radio vidste vi ikke, men for en sikkerheds skyld blev der også foretaget forsigtighedsforanstaltninger, når der blev drejet ind på de svenske nyhedsudsendelser kaldet TT. Også her var nyhederne om tyskernes og de allieredes troppebevægelser noget anderledes end de blev fremstillet i danske aviser og dansk radio, og vi havde efterhånden ikke noget problem med at forstå det svenske sprog. Det kom jo fra et frit og spændende land.

I det hele taget var radioen familiens vigtigste underholdningskilde og forbindelse til omverdenen. Hvis jeg ikke husker forkert, så var vore mest populære programmer noget som hed »Weekend-hytten« med »Lørdagspigerne« og »Familien Hansen«. Det sørgede vi altid for at være indendørs og høre.

Det var nu heller ikke altid muligt at være nede og lege selv på lyse sommeraftener, for i perioder var der noget som hed »udgangs-forbud«, og så

blev man skudt, hvis man viste sig på gaden. Og når mørket sænkede sig, skulle man nok vare sig for at være ude, for dengang var de mørke nætter virkelig mørke (der var ingen gadebelysning og alle vinduer var mørkelagte). Når hertil lægges, at vintrene blev oplevet som ekstra kolde - hvad nogle af dem rent faktisk også var - og somrene som særlig varme, forstår man, at besættelsen var en tid, hvor alt gik til yderligheder.

»Historiens vingesus«

En enkelt luftalarm står særlig tydeligt, eller rettere sagt dens forspil, for dels foregik det om dagen og dels var det hele nærmest forbi før sirenernes tuden kom i gang. Datoen har siden været nem at tidsfæste, for det var den dag Shell-huset blev bombet, og endnu i dag står det tydeligt i erindringen, hvordan man fór sammen og huset nærmest rystedè, da et hurtiggående jagerfly strøg lige hen over taget helt uden varsel. Alligevel sås i et glimt RAF-ringene på kroppens side, og snart fulgte andre fly efter. Fra stuevinduet kunne man derefter med tilbageholdt åndedræt og stille gysen se de hurtige fly kredse rundt én eller to gange, og en fed røgsøjle var allerede synlig over byens tage.

Tidligere var der blevet talt om, hvordan englænderne havde bombet en sukkerfabrik ved havnen og ramt nogle beboelsesejendomme, men denne gang så det ud til at kun et enkelt hus var ramt, og det tilmed grundigt. Mund-til-mund metoden afslørede hurtigt, at det var »naziernes« hovedkvarter, som var blevet udslettet, og siden blev det klart, at man havde været vidne til anden verdenskrigs måske mest imponerende præcisionsbombning fra luften, når der ses bort fra de ulykkelig begivenheder ved Den franske Skole på Frederiksberg.

Mund-til-mund metoden fortalte også snart, at et fly var styrtet ned i den nærliggende Fælledpark, hvorfor vi drenge hurtigst muligt racede derover. For en gangs skyld talte rygtet sandt, idet vi hurtigt fandt frem til de nærmest ukendelige rester af et nedstyrtet engelsk jagerfly, men det var allerede under bevogtning af en tysk soldat. Denne episode er nærmere skildret i novellen »Jeg stjal en patron« i Aschehougs »Danmarks historier« bd. 3 (1984).

Selv oplevede man som barn ikke tingene som historiske begivenheder - besættelsen og krigen ude i verden var jo hverdagskost - men siden kom der en lejlighed, hvor der selv i barnehjernen var en fornemmelse af at have været med til noget særligt. Befrielsesbudskabet i BBC den 4. maj 1945 *var* nemlig noget særligt, men alligevel står der på nethinden kun billedet af

hujende mennesker på taget af en sporvogn på Lyngbyvejen, brændende mørklægningsgardiner som blev kastet ned på gaden og en enlig tysk soldat, som under fyråb og hånsord hastede hjem til sin forlægning.

Næsten tydeligere er billedet fra den 12. maj, hvor jeg i den store menneskemængde sidder på skuldrene af en onkel og ser alle raske drenges helt, den (dengang) fantastisk populære engelske feltmarskal Montgomery rulle lige forbi i åben vogn under sit indtog i København. Da fornemmede man at overvære noget stort, at være »på stedet«, skønt begivenheden set i tilbageblik slet ikke kunne måle sig med så meget andet.

Formidling af erfaringerne

Selv om det således kun er småtingsafdelingen, der står tilbage i erindringen, så kan det ikke nægtes, at man er præget af at have været barn under besættelsen, måske endda mere præget end man selv er klar over. På en måde føler jeg mig fristet til som Frode Jakobsen at sige, at besættelsen blev min skæbne, for oplevelserne har uden tvivl været med til at grundlægge en interesse for det, der sker og skete i verden rundt omkring.

Siden blev det ad uransagelige veje til et job i skolen som underviser netop bl. a. i historie, og det blev hurtigt klart, at besættelsen bestemt ikke er en realitet for nutidens unge. De har snarere et forhold til den periode som vi andre har det til krigen i 1864, hvad man bestemt ikke kan fortænke dem i, men når først de får oprullet perioden gennem lærerens personlige engagement har det altid vist sig at være undervisningsstof, som røg lige ind på lystavlen, som det hedder i dag.

Desværre svinder mulighederne for at eleverne kan præsenteres for det selvoplevede alene af den grund, at 3/5 af Danmarks befolkning ikke har nogen personlig erindring fra besættelsestiden. De er nemlig født efter 1945. De »overlevende« er heller ikke altid helt glade for at fortælle om dengang, men en årrække havde vi dog på skolen en forælder, der som gammel modstandsmand var villig til at komme hen og fortælle eleverne om modstandskampen, skønt han tydeligvis stadig var plaget af sine erindringer. Også ham mistede vi, da han en dag ikke længere kunne bære på tankerne og hængte sig i et træ i Dyrehaven.

Mens jeg endnu var på skolen og underviste i historie var det derfor nærmest et privilegium at have selv vage erindringer fra den tid, for eleverne slugte det hele og kastede sig ud i læsning af en række anbefalede bøger. Selvfølgelig havde man sine kæpheste, og jeg skal da gerne indrømme, at

det for mig især har været vigtigt at give eleverne en forståelse af følgende forhold:

- Hvorfor blev vi besat?
- Samarbejdspolitik og den spirende modstands vanskelige forhold.
- Befolkningens hverdag.
- Den organiserede modstandsbevægelse.
- Politikernes lunkenhed og lovbrud.
- De store begivenheder.
- Sammenhængen mellem tyskernes krigslykke og modstandens styrke.
- Danmark som en lille brik i det store spil.
- Hvorfor blev de håndlangere?
- Retsopgøret.

Disse kæpheste er der næppe noget usædvanligt i, men det skal da indrømmes, at de ind imellem er blevet krydret med anekdoter, tidens humor og egne oplevelser, hvilket i øvrigt tilsyneladende har gjort det lettere at få pillerne til at glide ned.

Sammen med en anden historielærer kørte vi nogle år et parallelløb, hvori indgik en del AV-materialer, hvoraf klassikerne var filmene »De fem år« og »Nat og tåge«, begge fra SFC. Sidstnævnte er et stille, men stærkt KZ-dokument som vi fik meget ud af sammen med eleverne indtil en tåbelig ny inspektør på skolen fik os til at droppe filmen, fordi en mor havde klaget til ham over at den var for stærk.

Men selv om virkeligheden er stærk skal den vel ikke forties og skjules? Vi skylder simpelthen dem fra dengang at blænde op for alle sider af datidens virkelighed, og de af os som har oplevet noget af det kan (heldigvis) slet ikke lade være. Dertil har perioden påvirket os for meget.

Vi er børn af besættelsen.

Heino Døygaard.

Historieskrivning og myter

Konsensus og konflikt i synet på besættelsestidens historie

Forsøg på et rids af forskningsdiskussionen

Af Hans Kirchhoff.

Hans Kirchhoff er lektor i historie ved Københavns Universitet. Han har beskæftiget sig indgående med besættelsestidens historie og skrev disputats om bruddet mellem regeringen og besættelsesmagten den 29. august 1943. Det var derfor naturligt, at redaktionen opfordrede Hans Kirchhoff til at påtage sig den omfattende opgave at gennemgå den faglitterære debat, der kommer til orde i historieskrivningen om besættelsestiden.

Indledning

Det er ikke muligt at give bare en oversigtsmæssig redegørelse for historieskrivningen om besættelsen på en så begrænset plads som her - dertil er litteraturen for overvældende, og temaer og synspunkter for mange og for spredte. Jeg har derfor valgt at skære diskussionen op efter en bestemt synsvinkel, der til gengæld skulle ramme de vigtigste hovedtemaer og forskningspositioner - samtidig med at den også indfanger den væsentligste del af litteraturen. En sådan tilgang må nødvendigvis hugge en hæl og skære en tå. En række værker der i andre sammenhænge ville være centrale er således udeladt. Artiklen er skrevet under tidspres, det har manglet på bredere forlæg, [1]) og jeg har stort set måttet forlade mig på egen læsning. Dertil er jeg selv part i debatten - hvad der naturligvis er en fordel, men også en hemsko. Derfor må artiklen primært opfattes som et forsøg.

Konsensus betyder *enighed, tilslutning, værdifællesskab.* Den nationale konsensushistorie om besættelsen fokuserer på det der samlede og forbandt nationen. Den interesserer sig mindre for hvad der skilte - fordi den vægter dette mindre, eller fordi dette er ubekvemt. Det er *den nationale ide,*

med fællesskabet og solidariteten overfor den invaderende fjende, der er ledende motiv. *Konflikt-opfattelsen* behøver ingen nærmere præsentation. Dens mest radikale udformning er den marxistiske klassekampmodel. Men konflikt-synet kan også bygge på en mere generel systemkritik, som f. eks. i mit eget arbejde, »Augustoprøret 1943«. Konsensushistorien var den dominerende i de første mange år efter besættelsen. Den var også samarbejdspolitikernes historiesyn. Konflikt-opfattelsen finder vi hos modstandsbevægelsen indtil 29. 8. 43, derefter blev den nationale konsensus den dominerende - men med vigtige undtagelser.

Tilpasning eller *protest, samarbejde* eller *modstand* var den bærende politiske problemstilling fra 1940 indtil 1943, da modstandssynspunktet sejrede, og bragte regeringssystemet til fald. Dette er det ene hovedtema artiklen vil forfølge. Med krigsprogrammets sejr eksisterede der fra efteråret 1943 en dobbeltmagt i Danmark: statssystemet og modstandsbevægelsen under Frihedsrådet - der i april 1945 forligtes i befrielsesregeringen. *Dobbeltmagten* og *forholdet mellem de to magtcentre* er artiklens andet hovedtema.

Rigsdagens og regeringens politik overfor besættelsesmagten har mange navne: forhandlings-, indrømmelses-, tilpasnings- eller samarbejdspolitik. I det flg. er benyttet *samarbejdspolitik* og *kollaboration* (efter fransk collaboration = samarbejde) for at tilkendegive at politikken ikke var neutral, men de facto en hjælp til den tyske krigsmaskine.

Myterne dannes

Myterne om besættelsestiden skyldes bevidst politik, men har også sine forklaringer i dybere psykologiske mekanismer.

En faktor af afgørende og stadig blivende betydning var den banale kendsgerning, at historien skrives af sejrherrerne. Det betød en overvældende og ensidig fokusering på modstandsbevægelsen og dens resultater for Danmarks befrielse. Pressen og ugebladene, sabotørromanerne, filmene, og de mange modstandserindringer cementerede denne overvurdering af modstandens politiske og militære betydning.

Samtidig betød modstandsbevægelsens sejr dommen over de landsmænd og grupperinger der havde sat sig udenfor, eller havde været imod. Retsopgøret imod landssvigerne begyndte at male så snart forræderilovene var nået igennem Rigsdagen i sommeren 1945, og dets juridiske, moralske og politiske problemstillinger blev afgørende bestemmende for bevidsthedsdannelsen i de følgende mange år. For krigsskylden polariserede og forgrovede synspunkterne, og gav dem en sort-hvid grundtone som var med til at forhale en mere saglig debat.

Så stor!

Robert Storm Petersens tegning »Så stor« fra sommeren 1945. Retsopgøret kom til at præge synet på besættelsen i mange år efter krigen.

Blandt taberne hørte også samarbejdspolitikken, der i den offentlige bevidsthed havde falleret så grundigt den 29. august, og som nu var både død og begravet med det tyske nederlag. Frihedsrådet havde med kompromisset om befrielsesregeringen udelukket sig fra et retsligt opgør med de »gamle« politikere. I stedet nedsattes i juni 1945 *en parlamentarisk kommission* til at undersøge ministrenes forhold under krigen. Kommissionens arbejde fik aldrig politiske konsekvenser - hvad der ikke kan forundre når politikere nedsætter politikere til at dømme politikere! Men kommissionen udsendte indtil 1953 i alt 14 tykke bilagsbind, der blev hovedarsenalet for historikerne og offentligheden indtil statens arkiver åbnedes i løbet af 60erne.

For politikerne blev det i befrielsessommeren et vitalt spørgsmål at tilbageerobre de tabte positioner. Som et markant udtryk for de stemninger partierne var oppe imod vovede de ikke at forsvare samarbejdspolitikken i dens egen ret som en legitim national reaktion på overvældende odds udefra, men lancerede i stedet myten om Rigsdagens *legale* modstand som et supplement til og dække over, ja, som en forudsætning for og forberedelse til modstandsbevægelsens *illegale.* De postulerede således fra starten i 1940 at have ført et dobbeltspil, der sigtede imod det brud - der så kom i august 1943. De kastede sand over deres bekæmpelse af de illegale, hævdede at de aldrig havde ment det de sagde offentligt, og skød de »upolitiske« ministre, en Scavenius, en Gunnar Larsen, en Thune Jacobsen og en Laurits Hansen frem som syndebukke. Samtidig byggede de sig op som en illegal hjernetrust, der i perioden efter fredsbesættelsens sammenbrud havde skaffet våben og penge til modstandskampen, og ført sig lige så dristigt og farligt frem som Frihedsrådet. Så dygtigt og massivt blev denne kampagne drevet, at den ikke blot bragte modstandssynspunktet i defensiven under valgkampen i oktober, men kom til at forme debatten om samarbejdspolitikken fremover.

Den mest omsiggribende af besættelsens myter var alle fælles om, nemlig myten om modstanden som *hele folkets kamp*. Myten indgik som en fast bestanddel af den illegale presses nationalfrontsstrategi, der efter bruddet i 1943 skulle overbevise omverdenen om at det var hele Danmark der nu havde skiftet side. For politikerne blev myten et klart middel til at fravriste Frihedsrådet monopolet på æren for kampen imod tyskerne. Og for den almindelige dansker - der havde stået det illegale arbejde fjernt, og måske fra starten været imod - fik myten den psykologiske funktion at fortrænge nok så ubehagelige erindringer. Myten kastede et glemslens skær over besættelsens længste periode, og fokuserede i stedet på det sidste halvandet års helteepos. Den rykkede debut'en for det illegale arbejde frem

i tiden (en tendens vi genfinder i mange modstandsberetninger). Og den forstærkede det billede af solidaritet og fællesskab - som blev det dominerende i eftertiden.

Den nationale historieskrivning

Den første - og i det flg. årti egentlig eneste - bredere historiske behandling af besættelsen begyndte allerede under krigen. Baggrunden var til dels kommerciel, for der var i mørketiden en vældig hunger efter informationer, og derfor også en skarp konkurrence mellem forlagene om at komme først med historien. Men samtidig havde flere af projekterne også en klar politisk, legitimerende og apologetisk funktion, og må ses som et led i den kamp om opinionen der er berørt ovenfor.

Værkerne var samleværker uden videnskabelige ambitioner. Det drejer sig om historisk reportage, med de store dramatiske begivenheder i forgrunden, uden større analyse, men ofte med et stærkt personligt berettende og vurderende element, der gør fremstillingen værdifuld endnu i dag. Først og fremmest ligger betydningen imidlertid i det syn der videregives på besættelsestiden, og den indflydelse værkerne fik for historieopfattelsen i de følgende mange år. Med vekslende styrke i accent og synspunkter står hele denne første bølge af historieskrivning på *den nationale konsensus'* grund. Det er det nationale sammenhold der prises, mens dissonanserne neddæmpes og tilsløres. Blandt befrielsesværkerne skal tre nævnes, fordi de fra hvert sit udgangspunkt eksemplificerer disse tendenser:

Fhv. udenrigsminister *P. Munch* skriver hovedafsnittet i Det radikale Venstres »Danmark under verdenskrig og besættelse« I-V (1946-48). Der er tale om knastør rigsdagshistorie, udarbejdet i den rolige og lavmælte tone der karakteriserede den radikale fører som politiker. I virkeligheden er fremstillingen da også skrevet direkte på Munchs samtidige optegnelser fra Rigsdagen - men naturligvis med retouchering af de interne modsætninger og af Munchs egen centrale rolle som samarbejdspolitikkens hovedarkitekt. Sagligheden kan da heller ikke skjule at Munchs fremstilling er een lang indtrængende argumentering for kollaborations-politikkens fornuftsstandpunkt. Modstandsbevægelsen behandles ultrakort og skematisk - som et sigende udtryk for den distance Munch og de radikale krigen igennem holdt til den illegale kamp. Men det betyder samtidig at forfatteren kan fastholde sit hovedtema om det ubrydelige folkelige fællesskab - uden generende modspørgsmål.

Munchs fremstilling er tæt på at være det officielle Danmarks historieskrivning. Heroverfor repræsenterer »Danmark under besættelsen« I-III (1946-47) et nationalt borgerligt modstandssyn, der ligger Dansk Samling

nært. Værket er præget af stærke følelser, og skilter åbent med sine sympatier og antipatier. Det er redigeret af historikeren *Vilh. La Cour,* der selv sluttede sig til Dansk Samling under krigen, og som i 1942 blev dømt og afskediget for sine antityske udtalelser. Fremstillingen er et hårdt angreb på den Stauning-Munch'ske materialisme og pacifisme, både når det gælder forsvarspolitikken i 30erne, kapitulationen den 9. april (hvor anklagen for forræderi ligger lige om hjørnet), og selvopgivelsens kulmination under Scavenius. Observationspunktet er rigsdagsoppositionens, dvs. Venstre og de konservative, der hyldes for deres indsats imod tilpasningslinjen (med et glemslens slør over det faktum, at ja-sigerne udgjorde flertallet i begge grupper). Men ellers er det folket - med selvrespekten og frihedstrangen og harmen i behold - der er den målestok som både politikerne og modstandsbevægelsen må forholde sig til - og dømmes efter. Modsætningerne mellem politikerne og modstanden omtales kort og indirekte, men de problematiseres aldrig - og opløses i kampen imod den fælles fjende. Derfor ligger hovedskellet heller ikke mellem Rigsdagen og befolkningen, men mellem Rigsdagen, befolkningen - og Scavenius.

Socialdemokratiets »Danmark besat og befriet« I-III (1945-48) har professor *Hartvig Frisch* som redaktør og hovedforfatter. Frisch tilhørte partiets forsvarsvenlige fløj, havde en klar antinazistisk profil, og måtte bøde derfor med sit politiske ordførerskab i efteråret 1940. Dette ændrer dog ikke ved det forhold at fremstillingen er et massivt og dygtigt gennemført defensorat for den socialdemokratiske kollaboration. For Frisch (og den øvrige ledelse) var denne en afgørende forudsætning for at partiet og dets organisationer kunne overleve, fordi socialdemokraterne følte sig særlig i skudlinjen som »marxister«, og fordi et brud i særlig grad ville blotlægge arbejderklassen for den tyske udplyndring. Men kollaborationen lod sig kun gennemføre med det maximum at styrke der lå i den nationale samling. Derfor - og fordi en indre sprængning let kunne isolere socialdemokratiet - blev det den absolutte linje at fastholde samarbejdet med de borgerlige partier. Det kostede store økonomiske ofre i de første år. Men disse var nødvendige for at sikre regeringsmagten og dermed arbejderklassens interesser i det *lange* sigt. Og hvad der blev helt afgørende, den nationale samling holdt de danske nazister ude! At have opnået dette blev den danske arbejderbevægelses store nationale indsats under krigen.

Frischs skildring er antiscaveniansk. Den er antikapitalistisk - og den er antikommunistisk. Også derfor er hans holdning til modstandsbevægelsen tempereret. Før 29. august opfattes denne som et sammenrend af det yderste højre og det yderste venstre, der fik den store chance i august 1943, fordi Værnemagten optrådte som medspiller. Efter 29. august kritiseres den

for sin sovjetvenlige indstilling, for sin demonstrationspolitik (f. eks. under den københavnske folkestrejke), og for sine terroristiske indslag som f. eks. stikkerlikvideringerne - der kun påførte befolkningen ekstra lidelser. Men samtidig erkendes den illegale modstand som et nødvendigt supplement til den legale modstand. Således udvikler Frisch hvorledes det socialdemokratiske nederlag fra starten i 1940 sigtede imod et brud - som det så tog i 1943, da folket var modent hertil.

Myten om at politikerne ville bruddet, og myten om deres senere illegale indsats blev skoledannende for den socialdemokratiske tradition - der holdt sig til i dag.

Modstandsbevægelsens historiker Jørgen Hæstrup

Trods de store forskelle i udgangspunkt og budskab er de tre befrielsesværker karakteristiske eksempler på den konsensuslinje der blev den altdominerende i de følgende år. Der var røster der rejste sig derimod, særligt fra kommunistisk og anden modstandsside, men de druknedes. I det hele kom modstandsbevægelsen hurtigt i defensiven. Allerede fra befrielsessommeren var en »modbevægelse« i gang, der med basis i partipressen søgte at diskreditere frihedsbevægelsen for udemokratiske metoder, for fanatisme og for manglende disciplin. Og denne modbevægelse tog til i takt med de forværrede internationale konjunkturer. Den begyndende koldkrig krævede uniformering og opmarch bag det borgerlige demokrati, og besættelsens store antiautoritære oprør og den folkelige selvorganisering var ikke noget populært lærestykke. Modstandsbevægelsen var da forlængst splittet op i en højre og venstre fløj, der bekæmpede hinanden. Men propagandaen imod Sovjetunionen og imod de hjemlige kommunister smittede af på modstandsbevægelsen generelt.

Modbevægelsen blev den direkte anledning til *Jørgen Hæstrups* store forfatterskab og grundlæggende indsats i udforskningen af besættelsestidens historie. Helt alene, og med lunken støtte fra de offentlige institutioner begyndte han i sin fritid (som gymnasielærer i Odense) at indsamle beretninger og arkiver om modstandsbevægelsen, og i 1954 disputerede han i Århus med landets første samtidshistoriske disputas, »Kontakt med England 1940-43«. Afhandlingen forholder sig kritisk til indrømmelsespolitikken, og giver modstandsbevægelsen æren for bruddet den 29. august. Men i øvrigt er samarbejdspolitikerne kun statister i undersøgelsen. Hovedobjektet er den tidligere modstand, eller rettere dennes britiske forbindelse, den hemmelige sabotageorganisation, SOE, som disputatsen giver historisk format. For Hæstrup blev SOE indgangen til et stort beretningsmateriale - og dermed muligheden for at orientere sig i et landskab hvor det

var småt med samtidige kilder - for det illegale arbejde producerer kun lidt papir. Selv vurderer Hæstrup sine beretninger højt, og »Kontakt med England« er den første historiske afhandling i Danmark der helt overvejende bygger på samtaler og interviews. Men det er også oplagt at SOE-synsvinklen har ført til en overvurdering af organisationen på bekostning af andre faktorer, bl. a. DKP - der stort set negligeres. I den forstand er disputatsen et barn af den kolde krig.

Kun fem år efter udkom fortsættelsen, det 750 siders store værk, »Hemmelig alliance«, der blev Hæstrups hovedindsats. De to bind har undertitlen, »Hovedtræk af den danske modstandsorganisations udvikling 1943-45«, og anskuer modstandskampen oppefra, dvs. fra Frihedsrådet og dets organer. Næsten alle sider af den illegale kamp er dækket ind, kommunikation og forsyninger, efterretningsvæsen, kommandoforhold, strategi og udenrigspolitik - der er behandlet med forfatterens dybe forståelse for og indlevelse i de vilkår som den illegale kamp gav sine aktører. Der fastholdes her et billede som uden Hæstrup med stor sandsynlighed ville være gået tabt for historien, og som endnu på 30 års afstand står urokket af senere forskning. Heroverfor interesserer Hæstrup sig mindre for politiske strukturer og processer, og for det strategiske og taktiske spil - og det er især her at den næste generation har kunnet sætte ind. Historiesynet er idealistisk: det er de demokratiske og nationale ideer der er drivkræfterne i kampen, og det er det enkelte individs vilje og valg - og ikke klasser, roller eller interesser - der former beslutningerne. De modsætninger der afdækkes tilskrives forskelle i temperament og personlighed - for på bunden ville alle det samme.

Hæstrup forfølger i »Hemmelig Alliance« to hovedlinjer. Den ene er de fælles bestræbelser på at få Danmark anerkendt som allieret - der kronedes med held i maj 1945. Den anden er den tilnærmelse mellem Frihedsrådet og politikerne som den københavnske folkestrejke indledte, og som fandt sin endelige afslutning med befrielsesregeringen året efter. Hæstrup står med sin borgerligt-demokratiske holdning helt på »det lykkelige kompromis«' grund. Modstandsbevægelsen opfattes som en enhed, der er repræsentativ for det danske folk, og Frihedsrådet ses som fællesnævneren herfor. Dissonanser afvises som afvigelser fra normaliteten. At »Hemmelig Alliance« gav Hæstrup den usædvanlige rolle at komme til at vælte en kommanderende general, nemlig hærchefen Hjalf, i 1960, kan således undre når man læser hans forstående (men ikke ukritiske) skildring af anledningen til eksplosionen, den »lille generalstabs« våbensnyderier i 1944/45 (den såkaldte »skæve våbenfordeling«). Men først og fremmest pga generalens egen kluntede reaktion udløste dokumentationen et ramaskrig blandt

gamle modstandsfolk, der tvang den socialdemokratisk-radikale regering til at ofre Hjalf. Den offentlige ballade viser hvor følsomt et spørgsmål besættelsestiden fortsat var, og hvilke midler det officielle Danmark kunne gribe til for at straffe et brud på den etablerede konsensus.

Konsensussynet er selve hovednerven i Hæstrups andet storværk, »Til landets bedste...«, der udkom i årene 1966-71 med undertitlen, »Hovedtræk af departementschefsstyrets virke 1943-1945«. Som »Kontakt med England« udsprang også denne undersøgelse af et moralsk engagement, nemlig ønsket om at rehabilitere departementscheferne fra samtidens dom som kollaboratører. Heroverfor ser Hæstrup forvaltningen som et helt nødvendigt supplement til modstandsbevægelsen i det tomrum der opstod efter politikernes abdikation den 29. august. Administrationen blev landets *forsvar* imod besættelsesmagten i et komplementært handlingsmønster med de illegales *angreb* - hvor også politikerne fandt deres plads. Bogen er en hyldest til det danske demokrati, hvis indre styrke og vitalitet under de mest abnorme forhold gjorde denne fælles-strategi mulig, og den er en hyldest til departementschefsstyret og til dets førstemand og arkitekt, udenrigsministeriets direktør, Nils Svenningsen. Helt i overensstemmelse med departementschefernes egen selvforståelse og selvlegitimering opfattes styret som det afgørende brud med tiden før den 29. august - og derfor som *upolitisk* og *ubundet* af parlamentarikerne, hvad der næppe holder overfor Hæstrups egen dokumentation af politikernes afgørende andel i styrets genesis, og deres løbende kontrol med dets afgørelser. Det synes efter undersøgelsen også vanskeligt at tvivle på at departementscheferne i afgørende situationer handlede politisk - og således de facto blev bærere af kollaborationslinjen fra før den 29. august. Men dette synspunkt er ikke Hæstrups - der helt anskuer departementschefsstyret i lyset af og som en sejr for *de nationale interesser.*

Hæstrups forfatterskab er blevet bestseller, og har som billigbøger nået et meget stort publikum - og det uanset at det ikke er letlæst, og ikke lefler for nogen ydre dramatik. Hovedgrunden turde være den, at det med sin nationale tilgang til besættelsens historie har ramt den centrale problemstilling i tiden, og dermed i enestående grad er blevet en hel generations selvforståelse. [2]

Udgiverselskab for Danmarks nyeste Historie

Med »Departementschefsstyret« havde Hæstrup forladt modstandsbevægelsens historie - og samtidig også sin rolle som »den ensomme ulv« i dansk forskning. I 1960 blev han fuldtidsforsker under undervisningsministeriet, og samme år integreredes han i det nystiftede *Udgiverselskab for*

Danmarks nyeste Historie (DNH) som medarbejder og videnskabelig rådgiver. »Til landets bedste. . .« blev selskabets første store publikation - og dets flagskib.

DNH var blevet stiftet i 1959 med det formål at udgive P. Munchs omfattende erindringer og dagbøger, men skiftede fra 1960 helt karakter da selskabet med en millionbevilling fra undervisningsministeriet og Carlsbergfonden i ryggen, blev rammen om den næste snes års institutionaliserede besættelsesforskning. Resultatet blev i alt ni publikationer, heraf fem disputatser - der har gjort krigsårene til de mest gennemforskede i Danmarkshistorien. DNH er blevet kritiseret for at ville monopolisere forskningen gennem den særlige adgang til statens arkiver som medarbejderne fik i 1961. Selskabet er også blevet beskyldt for at bøje sig for regeringens cencur, og for at »frisere« historien - et udtryk lanceret af landsretssagfører Carl Madsen under hans årelange fejde med DNH. Det er intet reelt indhold i disse anklager.[3]) Derimod er det klart at der bag arkivadgangen og de mange penge (der var enestående i dansk forskning den gang) lå et politisk ønske om at det nu - efter »Hemmelig Alliance« - var blevet politikernes tur, og tilsvarende forestillinger om at et bredere studium af de politiske forhold ville gengive samarbejdspolitikken dens rette plads i historien. Om nogen styring var der ikke tale, heller ikke om nogen overordnet konception fra DNH. Projektet blev først og fremmest formet af medarbejdernes faglige interesser og eget frie valg - hvorfor den samlede dækning også måtte blive noget tilfældig, således som publikationslisten viser. Nemlig udover Departementschefstyret, Dansk Ungdoms Samvirke, De danske nazister, Den frie danske gesandt i Washington - Henrik Kauffmann, De politiske forhold i 1940, De økonomiske forhold, August 1943 og Værnenes historie samt (hvad der i denne sammenhæng falder udenfor) Danmarks udenrigspolitik 1933-40.

Denne planløshed gør det vanskeligt at bringe DNH-projektet på nogen bestemt formel. Flere vigtige spørgsmål blev aldrig realiseret, og ansatser fik en anden retning end tænkt. Temaer og problemstillinger er også særdeles forskellige. Men der er også klare fællestræk: Der er tale om politisk historie, og om politiske problemstillinger - og for en række af værkernes vedkommende en forstående behandling af politikerne og myndighederne. Vi har set det i Hæstrups arbejde. Men det gælder også i flere andre.

Henrik S. Nisssens og *Henning Poulsens* (og Selskabets) første publikation fra 1963, »På dansk friheds grund - Dansk Ungdoms Samvirke og De ældres Råd 1940-1945« rammer centralt i politikernes selvforståelse. 1940 var et afgørende år hvor reaktionen på de tyske sejre satte det parlamentariske demokrati under et voldsomt pres, og åbnede muligheden for at

DNSAP kunne bringes til magten på tyske bajonetter. Truslen mobiliserede en folkelig, politisk og kulturel modoffensiv, der siden kom til at stå som den *legale* modstands store indsats i en situation hvor de senere illegale fra DKP og Dansk Samling enten dukkede hovedet eller var imod. Dansk Ungdoms Samvirke (DU) blev stiftet i sommeren 1940 som en kamporganisation for de danske ungdomsforeninger. Samvirket stod centralt i kulturkampen for folkestyret, og Nissen og Poulsen tilskriver det en væsentlig rolle for den demokratiske modstands sejr. DU arbejdede snævert sammen med partierne, og støttede dem og samarbejdspolitikken til den bitre ende. Fremstillingen deler DUs horisont, og identificerer sig med argumentationen for ikke at bryde under de store kriser i 1941 og 42 - fordi det ville have sønderslået den folkelige enhed. Forfatteren mener at DU beredte jordbunden for den senere illegale kamp. Modstandssynspunktet har heroverfor været, at det først og fremmest blokerede den.

Efter »På dansk friheds grund« fortsatte Nissen og Poulsen deres studier særligt i det første besættelsesårs historie. Resultatet blev Henning Poulsens disputats fra 1970, »Besættelsesmagten og de danske nazister«, der med sin hovedproblemstilling falder udenfor det her anlagte tema. Derimod er *Henrik Nissens* disputats fra 1972, »1940 - Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken« central for vor problemstilling, og den står centralt i DNHs politiker-projekt. Analyseniveauet er Christiansborg, og kilderne primært regeringsakter og politikernotater; dvs. at beslutningsprocesserne ses indefra - hvad der giver fremstillingen en forstående holdning overfor samarbejdspolitikkens nødvendighed. Også begrebsapparatet er et lån fra politikerside: *Samarbejdspolitikken* benyttes som det parlamentariske samarbejde på Rigsdagen, *forhandlingspolitikken* om forholdet til besættelsesmagten - for at fremhæve at dette netop ikke havde karakter af kollaboration. Hovedtemaet i undersøgelsen er afhængighedsforholdet mellem de to politikker. Det er synspunktet at rigsdagspolitikken og forhandlingspolitikken betingede hinanden i den forstand at den nationale samling var en absolut forudsætning for at fronten kunne holdes overfor tyskerne - og at denne erkendelse overvandt partiegoismen i løbet af 1940. Nissen eftersporer denne udvikling i en række minutiøse studier, fra krisen i maj hvor truslen om at sprænge samlingsregeringen brugtes uhæmmet af Venstre og de konservative i deres angreb på Socialdemokratiet, over regeringsdannelsen i juli, til den såkaldte Nytårskrise i dec., da tyskerne jagtede Staunings politiske liv, og de borgerlige nu sluttede op bag socialdemokraterne og deres statsminister. Endelig er det synspunktet at denne udvikling i høj grad blev fremmet af den nationale vækkelse - uden at vekselvirkningen dog forklares nærmere. Den *nationale ide* havde fået

egenværd, og var blevet en politisk faktor som politikerne måtte regne med.

Når partierne fandt tættere sammen i løbet af efteråret 1940 skyldtes det iflg. Nissen også den voksende mistillid til udenrigsministerens person. Scavenius efterfulgte Munch ved regeringsomdannelsen i juli, og indledte straks en aktivere samarbejdskurs, der skulle gøre den danske regering mere acceptabel for Berlin og forhindre at man droppede den til fordel for de danske nazister. Det første store og hasarderede skridt var åbningen af forhandlingerne i juli om en økonomisk nyordning med Tyskland, den såkaldte mønt- og toldunion. Nissen ser kritisk på Scavenius' håndtering af denne og den senere Nytårskrise - og fik svar året efter af overarkivar i udenrigsministeriet *Viggo Sjøqvist* i dennes »Erik Scavenius. En biografi« (1973). Bogen - der ikke formelt er en del af DNH-projektet - brød afgørende med det billede af landsforræderen Scavenius som den illegale presse og siden retsopgøret havde bygget op, og blev modtaget som en rehabilitering af »den mest udskældte mand i Danmarkshistorien«. Biografien er en hyldest til Scavenius' konsekvens og frygtløshed - der gjorde ham til en ensom og fremmed fugl i dansk politik. Men den viser samtidig det fundamentale fællesskab af interesser der - trods al taktik - bandt politikernes overlevelsesstrategi til udenrigsministeren, og som bevirkede at disse nok gjorde vrøvl, men aldrig tog noget afgørende brud med hans linje. Samtidig hviler fremstillingen dog helt i *konsensustraditionen* med sit idealistiske syn på den store statsmand som den sidste barriere imod det tyske barbari - bag hvilken alle de interne modsætninger må vige.

Nissen og Sjøqvist arbejder med politiske problemstillinger når de analyserer økonomiske kriseforlig, Mønt- og toldunionen, og handelsforbindelserne med Tyskland. Stadsarkivar *Sigurd Jensen* anskuer spørgsmålene ud fra en bredere økonomisk synsvinkel i DNH-publikationen fra 1971, »Levevilkår under besættelsen«. Titlen vildleder. Der er ikke tale om nogen besættelsestidens hverdags- eller socialhistorie, men om de økonomiske forhold set fra myndighedernes og organisationernes synsvinkel. Den almindelige dansker finder vi kun indirekte, i statistikkerne. Bogen er for størstedelens vedkommende en fremstilling af de dansk-tyske handelsforhandlinger, der pågik løbende besættelsen igennem - uanset politiske kriser og brud. Den understreger den økonomiske kollaborations nødvendighed for at holde produktionen og beskæftigelsen - og dermed levestandarden oppe. Vi fik kul og vigtige råstoffer for flæsk og arbejdskraft, og undgik dermed en udplyndring som andre besatte lande. Danmark slap med et tab på 22 pct. af nationalindkomsten, mens f. eks. Norge mistede 67. Men samtidig lægger Sigurd Jensen heller ikke skjul på at fattigdommen ikke blev

båret ligeligt. De store og mellemstore landbrug, fiskere og gartnerier tjente godt, levnedsmiddelindustrien, købmænd, restauratører og vognmænd ligeledes. Men lønarbejderne måtte bære byrderne i form af realløns fald, arbejdsløshed og sociale forringelser.

Det var utilfredsheden over disse ulige kår der fra 1942 skabte en løbende uro på arbejdspladserne, og som blev en hovedfaktor bag massestrejkerne i august.

Bruddet den 29. august 1943 - konsensus eller konflikt?

Bruddet den 29. august står som den afgørende politiske begivenhed i besættelsens historie - en begivenhed ladet med symbolværdi for generationen der oplevede den, og central for enhver diskussion af konsensusbegrebet. Den nationale historieskrivning - senest repræsenteret af Sjøqvists Scavenius-biografi - fastslår at bruddet var hele nationens værk. Mod denne opfattelse er *min disputats* fra 1979 et radikalt opgør.

»Augustoprøret 1943 - Samarbejdspolitikkens fald. Forudsætninger og forløb« med undertitlen »En studie i kollaboration og modstand« kom som en del af DNH-projektet, men brød med DNHs konsensus-tendenser. Det gjaldt valg af begrebsapparat, det gjaldt den kritiske holdning til politikerne, og det gjaldt analyseniveauet, der var oprørets. *Kollaborations-begrebet* rummer en række generelle udsagn om forholdet mellem okkuperet og okkupant i Hitlers Europa, og fastholder visse grundlæggende fællestræk i motiverne bag samarbejdet. Det ser ikke blot forhandlingspolitikken som en blot og bar neutral forhandlingsmekanisme til beskyttelse af de nationale interesser, men først og fremmest som det politiske systems middel til at overleve - en synsvinkel der ligger en marxistisk klasseanalyse nær. Det er bogens hovedsynspunkt - og dokumentation, at bruddet blev fremprovokeret af det folkelige oprør, og at politikerne ikke ville et sådant brud, ja, at de tværtimod bekæmpede det til det sidste - hvad deres massive modangreb imod strejkebevægelsen viser, og at det afgørende skridt først og fremmest var dikteret af indrepolitiske overvejelser, nemlig frygten for at oprøret skulle føre til en social omvæltning. Det er således også synspunktet at partierne aldrig for alvor valgte modstandslinien, der kunne resultere i en terrorisering af befolkningen og i en ødelæggelse af det politiske system, men at de forsøgte at sikre netop dette systems overlevelse gennem en fortsættelse af kollaborationen, men nu kun indirekte, og uden politisk-parlamentarisk ansvar, gennem departementscheferne. Således lægger analysen - modsat konsensushistorien - vægten på kontinuiteten i politikernes handlingslinier før og efter den 29. august som en i formen forskellig, men i sin politiske strategi sammenfaldende kollaboration.

Analysen af selve oprøret - afhandlingens hovedstykke - viser imod den *nationale konsensus'* spontanitetsteori at generalstrejkerne var ledet og organiseret af kommunisterne, men i alliance med den socialdemokratiske fagopposition og dele af det nationale borgerskab. Heroverfor var stort set hele det officielle Danmark imod, og DKPs forsøg på at etablere en enhedsfront med socialdemokratiet mislykkedes næsten overalt. Det var altså ikke hele folket der rejste sig, men kun et mindretal - hvorfor undersøgelsen heller ikke betjener sig af den nationale konsensus' folkestrejkebegreb. Afhandlingen dementerer også samtidens og konsensushistoriens opfattelse, at oprøret skulle være fremprovokeret af Værnemagten. Initiativet lå hos arbejderne og ungdommen i gaderne - og det var herfra at gnisten fængede på arbejdspladserne.

Af modstandskredse blev »Augustoprøret« mødt som den videnskabelige rehabilitering af deres *konflikt-konception.* Men i øvrigt trådte bogen på så mange særinteresser at følelserne var højst blandede. Socialdemokratiet og fagbevægelsen - repræsenteret ved Folketingets formand K. B. Andersen - afviste konklusionerne som historieforfalskning.

Havde politikerne nu - med størstedelen af DNH-projektet færdiggjort[4]) - fået det de havde kunnet håbe på? Svaret må blive både ja og nej. Ganske vist var det stort anlagte projekt om »politikerne under besættelsen« aldrig blevet realiseret pga. den daværende rigsarkivars sygdom og død. Men politikerne havde fået en række historiske værker der i emnevalget, tilgangene, begrebsapparatet og materialegrundlaget gav dem og det politiske system en fremtrædende placering og en forstående behandling. Der var blevet fremlagt en dokumentation som ingen der seriøst beskæftiger sig med besættelsens historie kan komme udenom - en dokumentation der afdækkede politikernes tvivls- og tvangssituation, og deres patriotiske motiver. Ingen kunne mere tillade sig at hævde, at samarbejdspolitikerne havde været tyskervenlige og quislinge.

Marxisterne- og arbejderbevægelsens historie

Igennem 50erne og 60erne var kommunisterne stort set de eneste der konsekvent repræsenterede *konflikt-synspunktet* i den offentlige debat om besættelsen. Jeg tænker på Hans Kirks »Djævlens penge« og »Klitgård og sønner« (1952), Hans Scherfigs »Frydenholm« (1962) og Carl Madsens »Vi skrev loven« (1968) og »Processen imod politiet« (1969). Om videnskabelig historieskrivning var der ikke tale - det ville de tre også have frabedt sig æren af. Men deres talent og hvasse penne, og indignationen i deres angreb på dobbeltheden i den nationale konsensus gav deres synspunkter en vældig gennemslagskraft, og skabte dem ikke mindst via billigbogsmarke-

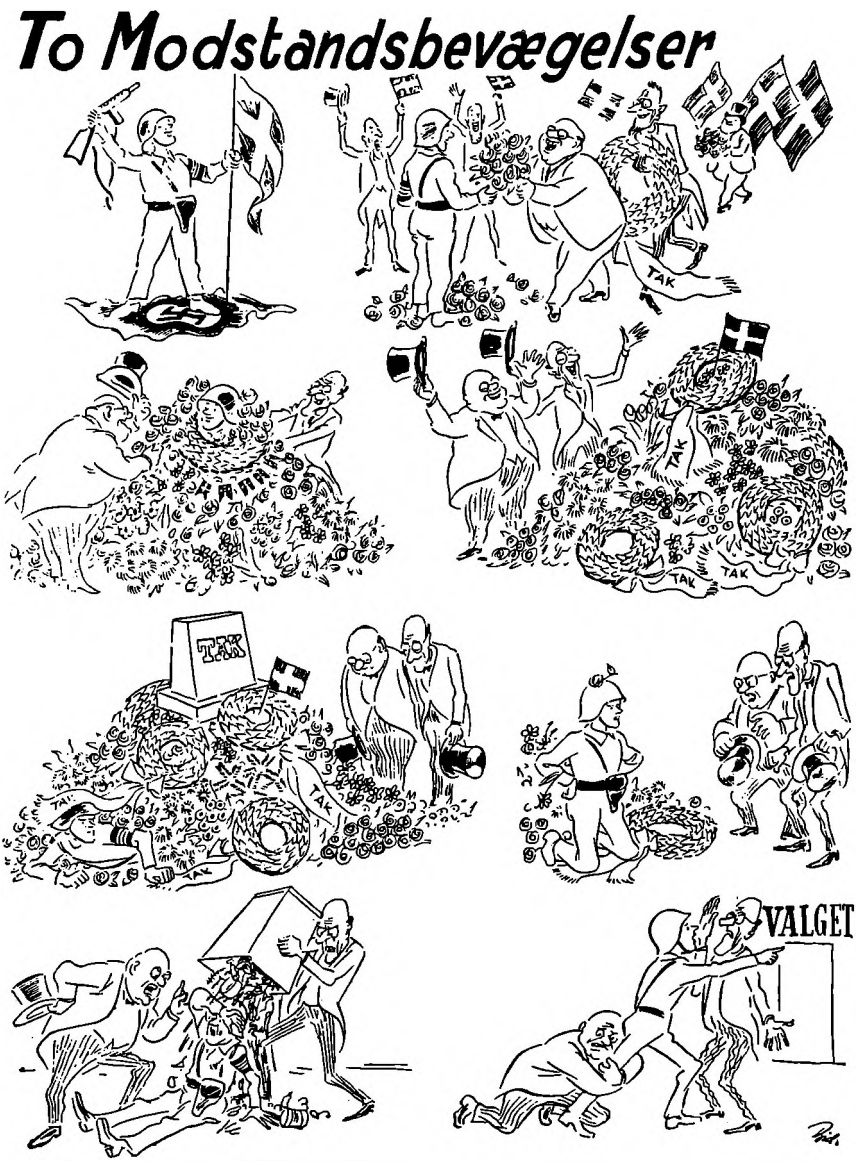

»To modstandsbevægelser«. Som tegneren Herluf Bidstrup så på politikernes forhold til modstandsbevægelsen i sommeren 1945.

det en meget stor læserkreds. Deres kritik gjaldt alle de ømme punkter i konsensusteorien: retstilstanden med grundlovsbruddet og forfølgelsen og interneringen af kommunisterne, udleveringen af emigranterne til Tyskland, det dansk-tyske politisamarbejde, værnemageriet, klasseopgøret med reaktionens fremmarch, arbejdsløsheden, fattigdommen, socialdemokratiets antikommunisme etc., etc.. Unødvendigt at understrege at man ikke viste nogen større vilje til at forstå myndighedernes tvangssituation. Samarbejdspolitikken ses udelukkende som *lystopportunisme.*

Kirk, Scherfig og Carl Madsen skrev person- og begivenhedshistorie. Ønsker vi at se besættelsestiden udfra et bredere historisk-materialistisk grundlag må vi gå til partisekretær Ib Nørlunds DKP-historie, »Det knager i samfundets fuger og bånd« (1960erne) - der til gengæld aldrig er nået ud over de snævre partikredse. I det hele taget er det karakteristisk for den *marxistisk-orienterede tradition* at den er udviklet i lukkede miljøer, uden megen publicity, og med svag og kun indirekte påvirkning af historikerlauget. Styrken ligger i helhedssynet, og i viljen til at gå bag om de nationale fraser; svagheden er den stærke ideologiske styring, og manglen på egen primærforskning, der tvinger marxisterne til at bygge på de »borgerlige« historikeres resultater. DKP-traditionen og de senere »nymarxistiske« tolkningsforsøg har derfor primært haft oversigtens karakter.

Hvor de »gamle« partiers historieskrivning ser besættelsestiden som et brud på den normale samfundsudvikling - et brud man i virkeligheden helst vil glemme, er de fem år i DKPs selvforståelse den helt afgørende periode. Det borgerlige demokrati afslørede her sit sande ansigt. Det gik i samarbejde med den indtrængende fascisme for at udplyndre arbejderklassen og knuse dens revolutionære fortrop, DKP. Socialdemokratiet tilpassede sig villigt, og begik dermed dobbeltforræderi både imod klassen og imod nationen. Klasseopgøret satte ind på en bred front, med angrebet på arbejdernes realløn og deres aktionsfrihed, mens overklassen af storbønder og industribaroner tjente fedt på værnemagtsarbejde og handel med Tyskland - alt under dække af den nationale samling. I sommeren 1940 tiltvang monopolkapitalens inderkreds sig direkte indflydelse på regeringen med udnævnelsen af cementmillionæren Gunnar Larsen - der straks søgte at koble Danmark på den nazistiske imperialismes »Neuropa«. Året efter kom så det borgerlige klassediktaturs overgreb på kommunisterne. Men DKP lod sig ikke lamme. Partiet satte sig i spidsen for den nationale modstand, og genrejste i løbet af besættelsen arbejderklassen som det afgørende moment i folkets befrielseskamp.

I maj 1945 stod kommunisterne da som et stort nationalt parti med en hidtil ukendt autoritet i befolkningen. Dele af arbejderklassen var bevæb-

net, det politiske system kompromitteret og svækket. Hvorfor benyttede DKP ikke sin styrkeposition til at gennemføre den socialistiske revolution? Spørgsmålet ligger explicit i Nørlunds arbejde, og er siden optøningen på venstrefløjen, og bruddet med den *kommunistiske konsensus,* blevet rettet som en forræderianklage imod DKP. For venstresocialisten *Hans Jørn Nielsen* - hvis »Besættelse og befrielse« her er taget som eksempel[5]) ligger forklaringen i DKPs forfejlede folkefrontsstrategi. Denne var ikke baseret på enhed i arbejderklassen, men på en alliance med det nationale borgerskab der derved kom til at definere modstandskampen og udvande den for ethvert social-revolutionært indhold. Heroverfor er Nørlunds bog et forsvar for partilinjen, hvis mål det var at samle alle demokratiske kræfter om kampen imod facisme. I denne situation måtte den socialistiske befrielseskamp træde tilbage til fordel for den nationale. Men de to strategier var sammenfaldende og indbyrdes afhængige, og partiet slap aldrig det store mål af syne. Således bekæmpede DKP Frihedsrådets beslutning om at træde tilbage ved kapitulationen; man arbejdede for et bredere modstandsprogram end det nationale; og man var imod kompromisser med politikerne om befrielsesregeringen. DKP kunne naturligvis have taget et brud på spørgsmålet, men det ville have været at splitte frihedsbevægelsen og spille bolden over til politikerne. Det var således ikke strategien der var noget i vejen med. Det var modspillerne der var for stærke: Monopolkapitalen - med englænderne i baggrunden, politikerne - og her især Socialdemokratiet, der manipulerede Frihedsrådet via Frode Jakobsen. Der var nok røster der i befrielsesrusen opfordrede modstandsbevægelsen til at gribe magten. Men det ville have været den rene eventyrpolitik, som man ikke havde haft nogen dækning for i befolkningen.

Overfor Hans Jørn Nielsens VS-lærestykke og Nørlunds DKP-legitimering viser den solide imperi i Mogens Nielsens »Socialdemokratiet og enheden i arbejderbevægelsen 1943-45« (1978), at DKP i foråret 1944 opgav enhedsfrontsstrategien i erkendelse af at det socialdemokratiske lederskab ikke var alvorligt rystet, og at kommunisterne i stedet rykkede til højre i et forsøg på at politisere og opbygge Frihedsrådet som en nøglefaktor i den planlagte Folkefront. Men at denne strategi i realiteten brød sammen da det ikke lykkedes at gennemføre det sociale og økonomiske efterkrigsprogram i Frihedsrådet, i april 1945. Parallelt hermed var Socialdemokratiet drejet til venstre, og i færd med at overhale DKP indenom med socialiseringsmanifestet »Fremtidens Danmark«, som Mogens Nielsen tager alvorligt - modsat marxisternes afvisning om »fraseradikalisme«. Da Socialdemokratiet samtidig havde skaffet sig støtte i Moskva, som synes at have foretrukket et stærkt sovjetvenligt Socialdemokrati fremfor at satse på en

usikker faktor som modstandsbevægelsen, var DKP taktisk isoleret, og måtte tabe propagandaslaget om enhedsforhandlingerne i sommeren 1945. Sejren ved valget i okt. var nok stor, men den skete på bekostning af Socialdemokratiet - og arbejderflertallet gik tabt.

Den »nymarxistiske« udforskning af besættelsen har især udfoldet sig omkring tidsskriftet »Historievidenskab« og ved universitetscentrene i Ålborg og Roskilde. I Ålborg har man særligt interesseret sig for lokalsamfundet, i Roskilde har man studeret den af den nationale konsensus først udskældte og senere totalt glemte gruppe af Tysklandsarbejdere. RUCs flagskib er dog *Christian Tortzens* store værk om handelsflåden (og her især udeflåden), »Søfolk og skibe«, som han disputerede med i 1982, og som nu efter tre bind og 1750 sider er nær sin fuldendelse. Skulle den nationale konsensus have glemt at det var danske *arbejdere* der i 1940/41 i britisk tjeneste var de første der søgte at fastholde billedet af Danmark som en antitysk og proallieret nation - og gjorde det med livet som indsats, så har Tortzen i hvert fald gjort den synlig igen, og sat dem et værdigt minde. Konsekvent har han lagt observationspunktet på og under dækket - ikke på broen eller i rederierne, og konsekvent ser han søfolkenes indsats i perspektivet af den anti-fascistiske kamp i 30erne. Det er de menige søfolks stemmer vi hører fra de mange bredt citerede beretninger, og det er deres storhed og elendighed der fokuseres på. I sin tilgangsvinkel er »Søfolk og skibe« dermed blevet en karakteristisk del af de nye tendenser til at se modstanden »nedefra« der slog igennem i 70erne.

Opgøret med konsensus-synet på modstandsbevægelsen

Den *revision* af modstandsbevægelsens historie der satte ind en halv snes år efter »Hemmelig Alliance« havde flere rødder. Mest betød det at en ny historikergeneration var vokset frem, som ikke var følelsesmæssigt engageret i besættelsen, og derfor heller ikke havde dens eksistentielle holdninger at forsvare. Vigtig var også den almindelige optøning af koldkrigsfronterne i slutningen af 60erne, der afdækkede krigsårenes indre brudflader, og som skabte en større lydhørhed overfor konflikt-synspunktet. Det blev legitimt at studere den kommunistiske modstand - også for »borgerlige« historikere, og kommunisterne på deres side lukkede mund og arkiver op. Netop den forbedrede arkivtilgang blev en vigtig stimulans for nyorienteringen. Således åbnedes i løbet af 70erne de diplomatiske og militære arkiver i England og Sverige, og afslørede vigtigt stof til belysning af politiske og strategiske forhold i Danmark - ofte kilder af en mere »brutal« og utilsløret karakter end de mere friserede arkivalier herhjemme.

Sabotagens betydning

Besættelsesgenerationen havde taget den europæiske modstandsbevægelses militære betydning for givet. I hvert fald havde de skrevet mange bøger for at overbevise sig selv og andre om at kampen havde været ofrene værd, at sabotagen havde været mere effektiv end bombning fra luften, at det illegale efterretningsvæsen havde været uovertruffent, og at partisankrigen havde bundet og nedslidt store tyske troppemasser. Officererne havde aldrig haft høje tanker om guerillaen: den var udisciplineret, politiserende og ineffektiv. Militærarkiverne - også de tyske der kom til landet i begyndelsen af 60erne - åbnede nu muligheden for at betragte den illegale kamp på baggrund af den store strategi - og med fjendens øjne.

Det mest radikale bud på spørgsmålet om modstandsbevægelsens militære betydning kom i 1971 med *Aage Trommers* disputats, »Jernbanesabotagen i Danmark under den anden verdenskrig«. Sabotagen stod i offentligheden med den største stråleglans - ikke blot pga. sin ydre dramatik, men også som Danmarks mest spektakulære bidrag til den allierede sejr. Prisen bar de jyske jernbanesabotører, hvis succes og mod de allierede havde hyldet som »second-to-none« - et billede Hæstrup havde overtaget i »Hemmelig Alliance«. Nu viste Trommer ved hjælp af DSBs togtabeller at det hele var en myte. De i alt 23 enheder af divisions- og brigadestørrelse som fra sommeren 1944 blev trukket fra Danmark/Norge til kontinentet blev aldrig forsinket så meget at det fik nogen som helst taktisk betydning for indsættelsen på fronterne. Kun 5 divisioner blev forsinket mere end eet døgn, resten mindre eller slet ikke. Konklusionen var, at man simpelthen saboterede de forkerte tog, på de forkerte steder, på de forkerte tidspunkter. Disputatsen udløste voldsom forbitrelse blandt gamle modstandsfolk - der så de mørkeste hensigter bag - og rejste en række principielle spørgsmål om historikerens rolle i dagens samfund. Men noget kvalificeret, fagligt modspil fik Trommer aldrig. Den væsentligste kritik rammer da heller ikke konklusionen - der næppe står til at rokke - men den smalle problemstilling, der imod al gængs guerilla-teori isolerede sabotagens militærtaktiske virkninger fra de psykologiske, politiske og moralske realiteter.

Som et proklameret modtræk imod Trommer udsendte journalist *Leif Larsen* i 1982 en bog om sin far, BOPA-chefen Eigil Larsen (»Borgerlige partisaner«), men uden at dokumentationen kunne tilfredsstille den kritiske læser. Større interesser samler *Frihedsmuseets* store kortlægning af industrisabotagen og dens betydning, som påbegyndes i 1977 - og som skal ses i samme lys. Undersøgelsen har barslet med en midtvejsrapport, [6]) der tager foreløbigt og forsigtigt på spørgsmålet om den rustningsøkonomiske effekt, men som i hvert fald ikke synes at lægge op til nogen opvurdering.

Problemet er jo også, at en mere præcis bedømmelse unddrager sig historikernes måleinstrumenter. For en skadeansættelse på kr. og øre siger meget lidt så længe de produktionsmæssige og driftsøkonomiske forhold ikke er undersøgt - og det hele sat i relation til det samlede tyske rustningspotentiel. Her ligger der et større arbejde for forskningen fremover.

Hvem var modstandsbevægelsen?

Hæstrup havde set på modstandsbevægelsen oppefra. Han havde tegnet konturer og højdepunkter, men store dele af underskoven lå endnu i mørke. Her satte en række nye historikere ind, mange inspireret og støttet af Hæstrup selv. *Trommer* var een af dem, og hans »Jernbanesabotagen« kun et afkast af den store undersøgelse over modstanden i den sydjyske region (III) »Modstandsarbejde i nærbillede«, der kom i 1973. Bogen er med sin »græsrodssynsvinkel« et helt nødvendigt supplement og korrektiv til Hæstrups forfatterskab. Imod den nationale konsensus viser Trommer at modstandsbevægelsen i Sydjylland ikke var noget repræsentativt udsnit af befolkningen - i hvert fald ikke i besættelsens længste periode - men at pionererne rekrutteredes fra »systemfjenderne« på det politiske spektrums højre- og venstrefløj, fra KUere og Dansk Samling og fra DKP - der havde lettest ved at sætte sig udover regeringens ro-og-orden-paroler. Derfor afviser Trommer også Hæstrups »spontanitetsteori«, rekrutteringen skete ikke tilfældigt eller efter folks frie valg, men via bestemte »gennemgangsmiljøer«, dvs. foreninger, partier eller organisationer, der prædisponerede den enkelte for det illegale arbejde. Og initiativerne kom oppe- og nedefra - ikke fra bunden. Således blev modstandsbevægelsen heller aldrig nogen folkebevægelse. Den var et byfænomen, med ringe fodfæste på landet, og nåede aldrig over 1,25 pct. af befolkningen. Kommunisterne var den helt dominerende modstandsfaktor indtil nytåret 1944. Det var dem der begyndte, og det var dem der førte modstandssynspunktet til sejr i august 1943. Trommer er den første »borgerlige« historiker der bringer den kommunistiske modstandsindsats tilbage til historien - noget han i øvrigt ikke høstede ære for hos sine »arbejdsgivere« i region III! Først rekrutteringen til undergrundshæren, de såkaldte vente- eller militær-grupper, sprængte i 1944 modstandens elitære og sekteriske karakter. Frode Jakobsens organisation, »Ringen«, blev nu den store indslusning til modstandsarbejdet, og den ideologiske profil fladede ud. I denne »demokratisering« af bevægelsen ligger efter Trommer undergrundshærens store *politiske* betydning, mens han (i overensstemmelse med den militære fagkundskab under krigen) ikke regner dens *kampværdi* for stort.

Spørgsmålet er naturligvis om modstandsarbejdet i Sydjylland er repræ-

sentativ for hele landet. Trommer mener ja. Desværre har ingen anden historiker endnu bundet an med hans ambitionsniveau. Men andre undersøgelser - herunder mine egne - synes at give ham ret.[7])

Modstandsbevægelsens politiske struktur 1944/45

Hvor hovedlinierne i modstandens politiske struktur ligger fast for pionertidens vedkommende, dvs. indtil efteråret 1943, tegner billedet sig anderledes broget for ekspansionsperioden i det sidste halvandet år inden befrielsen. Det er næppe tilfældigt at det blev en udenlandsk forsker der i 1969 brød den nationale konsensus på dette punkt, og gjorde op med opfattelsen af modstandsbevægelsen som en sluttet enhed under Frihedsrådets hat. Således analyserede *Rüdiger Eckart* fra Hamburg den illegale presse for at finde skillelinjer mellem den politiske og den »upolitiske« del og kortlægge målforestillinger og strategier med henblik på efterkrigstiden.[8]) han afdækkede socialdemokratiske initiativer til at fravriste DKP monopolet på modstandskampen, f. eks. gennem »Ringen« og den jyske »Folkeviljen«, og viste hvorledes politikerne i løbet af 1944 infiltrerede den illegale presse - ikke for at opildne til kampen mod tyskerne, men for at dæmpe ned og forhindre forsøget på at føre modstandsbevægelsen udover befrielsen - en modstrategi der fandt støtte hos konservative og »upolitiske« bladgrupper.

Eckarts arbejde fik ingen publicity, men faginternt lagde den et spor som andre tog op. Således har *Jon Vedel* langt senere påvist at Frihedsrådet imod dets egen historieskrivning og selvforståelse blev mødt af en opposition af de førnævnte konservative og nationale blade, der først langsomt og aldrig helt blev bragt under kontrol.[9]) Grupperne - der havde kontakter til Det konservative Folkeparti - frygtede for modstandskampens politisering, og anerkendte aldrig Frihedsrådet som en »illegal regering«, men kun som leder af kampen imod tyskerne. Henimod krigens slutning knyttede bladene sig til »Ringen« for at danne en modvægt imod den politiske blok i Frihedsrådet.

Mistilliden til Frihedsrådet skyldtes naturligvis også »Frit Danmark«, der gik for at være en kommunistisk dækorganisation. *Hans Snitker* har i »Det illegale Frit Danmark« (1977) undersøgt bladet og organisationen. Den fremstår her som et klart kommunistiske folkefrontsinitiativ, der skulle bygge bro til det nationale borgerskab, og som i hvert fald i de første år (det første nr. udkom i april 1942) var helt afhængig af det kommunistiske apparat hvad angår kontakter, trykning og distribuering. Også DKPs indflydelse på redaktionen via Børge Houmann fra CK var oplagt. Men Snitker følger i sine konklusioner alligevel »Frit Danmarks« selvforståelse som »tværpolitisk«, og kan bl. a. henvise til at hovedledelsen i april 1945 afviste Mogens

Fogs forsøg på at spænde organisationen på kommunisternes »folkedemokratiske« vogn.

Heroverfor ser *Steen M. Andersen* særdeles kritisk på »Ringens« image som upolitisk i »Modstandsorganisationen Ringen 1941-45. Oplysningskamp-politik« (1984), der er en løbende dialog med Frode Jakobsens erindringer. Forfatteren klarlægger hvorledes »Ringen« arbejdede aktivt for at fastholde bevægelsen på det nationale program og sikre det parlamentariske demokratis tilbagevenden efter krigen. Han viser også hvorledes man søgte at forbedre sin styrkeposition gennem en systematisk udbygning af organisationen i et mere eller mindre fast allianceforhold til andre grupper. Først og sidst gennem den vældige indslusning til undergrundshæren i det sidste halve år af besættelsen. Men også ved at udstrække hatten over propagandaen, nemlig de førnævnte nationale blade, og over sabotagen via »Holger Danske«, som man »stjal« fra Dansk Samling. Samtidig blev også det partipolitiske element styrket. Hovedledelsen havde altid hældet imod Socialdemokratiet. Nu opbyggede man fra efteråret 1944 »Ringens Arbejdergrupper« bestående af socialdemokrater. Grupperne fandtes fortrinsvis i hovedstaden, og blev holdt isoleret fra den øvrige del af organisationen. Deres formål var at udgøre en politisk og militær kontravægt til kommunisterne i en krisesituation efter befrielsen.

Hæren, politikerne, og modstandsbevægelsen

Politikernes frygt for et kommunistisk kup når Værnemagten brød sammen, er en hovedtråd i den svenske historiker *Ulf Torells* »Hjälp till Danmark - Militära och politiska förbindelser 1943-45«. Torell var den anden udlænding der (i 1973) disputerede med et besættelsestema - men her set fra Stockholm - og atter med en stærk udfordring til den nationale konsensus. Således fandt han i de svenske statsarkiver breve fra ledende socialdemokrater, der i efteråret 1943 bad den svenske regering om våbenhjælp til 50.000 mand i en kupsituation, og gjorde det klart at Den danske Brigade i hvert fald i sin genesis var skabt som politikernes taktiske reserve imod DKP.

Men brigaden var kun en del af det langt større kompleks vedr. forholdet mellem hæren, politikerne og modstandsbevægelsen. Problemerne omkring militærets dobbelte loyalitet, eller om man vil, dets dobbeltspil, var blevet beskrevet i sensationer og detaljer i journalist Erik Nørgaards reportager fra Hjalf injuriesag imod »Land og Folk« i 1960.[10])

Tyve år senere, i 1980, tog *Palle Roslyng-Jensen* spørgsmålet op i sin disputats, »Værnenes politik - politikernes værn«, der er DNHs forløbigt sidste publikation. Det gennemgående tema er værnenes ubetingede loyalitet

overfor statsmagten før og efter opløsningen 29.8.43. Hvad Hæstrup så som gemytternes uoverensstemmelse, bliver her sat ind i et overordnet magtspil om indflydelsen i efterkrigens Danmark. Undersøgelsen viser hvorledes hærledelsen kun formelt, men aldrig reelt gav sig ind under Frihedsrådets kommando; at man fastholdt sin skepsis overfor modstandsbevægelsen - og spionerede imod den; og at man holdt sine grupper i hovedstaden, de såkaldte o-grupper, udenfor Frihedsrådets kontrol, og overforsynede dem med våben. Konklusionen lyder, at hærledelsen sad hårdt og sikkert på frihedsbevægelsen i 1945 - som politikernes garanti, hvis kommunisterne skulle revoltere. Alt i alt en serie upopulære slag med modstandsbevægelsens konsensus-opfattelse - som igen bragte gamle modstandsfolk i harnisk.[11])

Danmark mellem England og Sovjetunionen

Hvad alle disse studier viser er det forhold, at samtidig med at den militære modstandskamp skærpedes, og det danske samfund illegaliseredes i stadig bredere omfang - begyndte politikerne og modstandsorganisationerne, fra efteråret 1944, at indtage deres styrkepositioner med henblik på befrielsens og efterkrigstidens problemer. I denne situation blev Danmarks udenrigspolitiske placering, herunder i særlig grad stillingen mellem England og Sovjet, af afgørende betydning.

Børge Houmann havde i sin tid i »Land og Folk« kritiseret Hæstrup for i »Hemmelig Alliance« at overvurdere Englands betydning for den i det hele taget hjemmegroede modstandskamp. Tværtimod så Houmann (noget misforstået) Londons manipulationer bag mange af de interne stridigheder omkring politikerne og hærledelsen i krigens sidste år. Udfra hele sin *konflikt*-opfattelse, der var strammet op af den kolde krig, havde han sat et stort spørgsmålstegn ved »den hemmelige alliances« troværdighed. Roslyng-Jensen skød senere en alvorlig breche i modstandsbevægelsens konsensus da han i disputatsen viste, at alliancen var blevet opfattet som en helt ensidig affære af englænderne, der aldrig havde tænkt sig at bruge modstandsbevægelsen (herunder også Brigaden) i kamp mod Værnemagten - af militære, men også af *politiske grunde. Erik Thostrup Jacobsen* følger dette sidste spor op i »Foden i døren - Danmark mellem Sovjetunionen og England 1944-45« (1984). Det fremgår her at London i krigens slutfase aktivt - omend indirekte - arbejdede for at bringe politikerne ind i varmen igen med henblik på at sikre den nationale enhed og et probritisk Danmark efter krigen. De så med bekymring på russernes forsøg på at »få en fod i døren« via Frihedsrådet, og via Rådets gesandt i Moskva, Thomas Døssing,

og gjorde hvad de kunne for at forhindre det. Det var en af grundene til at de arbejdede så energisk for at få Danmark anerkendt som allieret, og det var derfor de søgte at få hånd i hanke med Døssings prosovjetiske linje i Moskva. Døssings »rene« modstandssynspunkt, og hans afvisning af et kompromis med politikerne, har altid gjort ham til et »blødt« punkt i konsensus-teorien. Politikerne skældte ham ud for at være landsforræder, der spillede sit eget (eller DKPs) spil; Hæstrup erklærede ham for syg; og fra udenrigstjenestens vinduer bedømtes han som uansvarlig og dilettantisk.[12]) Jacobsen giver i den forstand Døssing oprejsning som han eftervi-ser hans klare og konsekvente handlingsprogram. Hvad angår russernes meget omdiskuterede politik overfor Danmark i vinteren 1945 træder Jacobsen forsigtigere. Hans konklusion er, at Moskva forfulgte en folkefrontsstrategi, der ville bygge på en bred samling af Frihedsrådet og de ukompromitterede politikere – og dementerer dermed nok en gang koldkrigens myte om at Danmark i befrielsessituationen stod overfor et bolchevikisk kup, som alene englændernes rådsnare fremstød imod Lübeck satte en stopper for.

Status og perspektiver

Som det ses har udforskningen af besættelsen bevæget sig et langt stykke fra konsensushistorien under og efter krigen. Det vigtigste skred er sket i forbindelse med generationsskiftet, ikke så meget i metoder og teknikker, som i tilgang og holdninger. Det synes klart at vi i dag har en afsluttet periode bag os, og at *konsensus-konflikt-problematikken* dermed har mistet meget af sin meningsfuldhed og relevans. Der skrives ikke mere konsensushistorie som besættelsesgenerationen gjorde det. Og den revision der er sat ind bunder ikke nødvendigvis i et bevidst konflikt-syn. I hvert fald lægger det sidste ti-års produktion op til at konflikt-modellen bør raffineres.

Historikerne er samtidig kommet på større og større afstand af den virkelighed de beskriver. Næppe noget arbejde fra den nye generation har undgået kritikken for at mangle »indlevelse«, for at misforstå »tidsånden«, eller for at have »forlæst sig på dokumenterne«. Hvad der end måtte ligge af sandhed heri, er det oplagt at det ikke kan være historikernes opgave at viderebefordre besættelsesgenerationens selvforståelse som *historien* om besættelsen. Enhver generation må som bekendt skrive historien om – udfra sin samtid og dennes problemer. Historieforskningen drives – som al forskning – ikke på en øde ø, men er underkastet de samfundsskabte vilkår. Hvad artiklen her skulle have givet flere eksempler på.

Men hvorfor nu fortsat beskæftige sig med besættelsestiden? Efter min

mening ikke fordi besættelsen var den mest afgørende periode i Danmarks nyeste historie, for det tror jeg ikke at den var. Men fordi den er et usædvanligt spændende laboratorium for en dybere forståelse af det danske samfund af i dag - al den stund et samfund under et så voldsomt stress som en fremmed besættelse er afslører sin sammenhængskraft, sine brudflader og sine interessestrukturer i et langt klarere lys. Her ligger der mange opgaver at tage op. Vi behøver bare at skæve til de historiske discipliner som i disse år er i vælten for at finde inspiration: lokalhistorien, social- og hverdagshistorie, familie-, kvinde- og bevidsthedshistorie.

Hans Kirchhoff.

Noter:

1. Se dog Claus Brylds oversigt: Samarbejde og modstand 1940-45 (1982) og hans artikel, »Historieskrivningen om besættelsestiden - en polemik« i »Historievidenskab«, 1980.
2. I 1976 udsendte Hæstrup: Den fjerde våbenart. Hovedtræk af de europæiske modstandsbevægelsers historie 1939-45 og i 1979 kom hans fremragende bind i Odense bys historie: Krig og besættelse 1940-45. Begge værker placerer sig klart indenfor konsensustraditionen.
3. Her skal kort anføres, at adgangen til at benytte statens arkiver også er blevet benyttet af historikere udenfor DNH. Arkivtilladelsen i 1961 blev givet med forbehold overfor »hensynet til landets sikkerhed og til tilbørlig diskretion overfor enkeltpersoner«, men denne indskrænkning har mig bekendt aldrig haft nogen som helst praktisk betydning.
4. Jeg har ikke her taget stilling til Finn Løkkegaards disputats: Det danske gesandtskab i Washington 1940-42 (1968), der falder udenfor problemstillingen.
5. Se også Claus Bryld i note 1, samt hans, »Socialdemokratiet og DKPs politiske hovedlinier 1935-45. En oversigt« i »Historievidenskab«, 1977.
6. J. Vang Hansen, E. Kjeldbæk og B. Maurer: Industrisabotagen under besættelsen i tal og kommentarer i »Årsskrift for Frihedsmuseets venner«, 1984.
7. Jeg tænker her på Ib Damgaard Petersens undersøgelse: Modeliten. Træk af den danske modstandsbevægelses opståen og udvikling 1940-45 (1978), der er baseret på personoplysninger fra 870 faldne modstandsfolk. Lærer Anders Bjørnvad - der tidligere har beskæftiget sig med enkelte sider af den illegale modstand - er for øjeblikket i gang med en større undersøgelse af modstandsbevægelsen i den sjællandske region (V).
8. Die politische Struktur der dänischen Wiederstandsbewegung im Zweiten Weltkrieg.
9. »Opposition til Danmarks Frihedsråd 1944/45« i »Historisk Tidsskrift«, 1983.
10. Generalens fald I: Forræderiet mod sabotørerne (1972): II: Processen mod Land og Folk (1973) og III: Mordet på løjtnant Skov (1974).
11. Se Frode Jakobsen: »Ved Palle Roslyng-Jensens doktordisputats...« I »Historisk Tidsskrift«, 1981
12. Mary Dau: Danmark og Sovjetunionen 1944-49 (1969).

Myter om besættelsestiden

Af Aage Trommer

Danskernes forestillinger om besættelsestiden er det vanskeligt at rokke ved. Det må imidlertid være en af historieundervisningens opgaver at delagtiggøre eleverne i, hvorledes menneskers beskrivelse af fortiden er præget af deres egne ønsker og interesser.

Aage Trommer, professor i historie og rektor for Odense Universitet, er specialist i besættelsestidens historie. Redaktionen har opfordret ham til at skrive en artikel om myterne om besættelsestiden og befrielsen. Hvordan og hvorfor opstod de? Hvorfor eksisterer de stadig? Hvad kan de bruges til i forskning og undervisning?

Redaktionen har stillet mig den opgave at skrive om myterne om besættelsestiden og befrielsen. Det handler denne artikel følgelig om, men lad det være slået fast til indledning, at det *ikke* er historikernes hovedopgave eller yndlingsbeskæftigelse at torpedere myter. Beskæftigelsen med fortiden indeholder imidlertid uundgåeligt et element af revision: Holder den gængse opfattelse stik, eller må den ændres? Det gør den gængse opfattelse langtfra altid, og følgelig afsløres den i ny og næ som en myte. Det er noget, der hænder i alle ender af historien, fra den ældste til den yngste, men det vækker unægteligt mere opmærksomhed, når det sker i samtidshistorien. Nationen rystes ikke i samme grad i sine grundvolde, når Dannevirke pludselig bliver nogle hundrede år ældre, end vi hidtil har troet.

Jeg skal for en ordens skyld understrege, at begrebet myte af historikere anvendes i en helt anden betydning end af teologer, filosoffer eller litteraturforskere. For en historiker betyder en myte en falsk eller fejlagtig forestilling om eller opfattelse af begivenheder og sammenhænge i fortiden.

En mytes tilblivelse

Lad os følge en mytes tilblivelse hen gennem befrielsessommeren 1945. På selve befrielsesdagen den 5. maj skrev formanden for De danske Ungdomsforeninger, forstander Jens Marinus Jensen, der var en fremtrædende skikkelse i det folkelige arbejde: »Takket være vort folks evne til enigt sammenhold i afgørende tider og takket være den danske modstandsbevægelse forblev verden ikke i tvivl om, på hvilken side vort hjerte var i det store opgør.« Han skelnede altså mellem det folkelige sammenhold på den ene side og modstandsbevægelsen på den anden. Ved sammenholdet skulle

bl. a. forstås Dansk Ungdomssamvirke, hvis oprettelse han i 1940 havde taget aktiv og ledende del i. Derpå konstaterede han: »De danske Ungdomsforeninger var ikke som sådan forrest i kamplinien. Der måtte nødvendigvis nye organisationer til, som var skabt med den aktive modstand for øje.« Der var altså i Jens Marinus Jensens strukturering af det danske folk pr. 5. maj 1945 dem, der lavede sammenhold (og dertil hørte han selv og hans forening) og dem, der lavede modstand (og de havde til formålet skabt nye organisationer, hvorved han formentlig tænkte på Frit Danmark, Ringen, Holger Danske, Bopa etc. - Frihedsrådet ikke at forglemme).

Denne inddeling af det danske folk kan der ikke rettes mange indvendinger imod. Den havde imidlertid ikke lang levetid. Da Jens Marinus Jensen i juli 1945 aflagde beretning på De danske Ungdomsforeningers årsmøde, konstaterede han, at modstandsbevægelsens front var bred. På den ene fløj stod »de, der havde våben«, på den anden fløj »de, som skriftligt eller mundtligt advarede mod enhver form for støtte til den tyske krigsmaskine«. Hermed var hans egne ungdomsforeninger kommet ind i varmen. De var fra det folkelige sammenhold rykket ind på den ene fløj af modstandsbevægelsens front.

Tredie akt fulgte i august 1945. I en kronik i »Jyllands-Posten« skrev Jens Marinus Jensen, at »enhver, der i tale, samtale og handling stod besættelsesmagten imod, var med i den danske modstandsbevægelse i videste forstand«. Den nationale forsvarskamp omfattede mange fronter. På en af dem stod de »gode danske mænd«, som på udsatte poster varetog vore interesser i forhandlinger med besættelsesmagten. Med denne formulering var »de gamle politikere« (som det hed i samtiden) og deres forhandlingspolitik kommet med ind i modstandsbevægelsen »i videste forstand« og udenfor stod efterhånden kun notoriske nazister og værnemagere. Bemærk rækkefølgen i »tale, samtale og handling«. Skulle den opfattes som en prioritering - eller blot som stilistik?

Myten som indenrigspolitisk middel

Så vidt fik altså Jens Marinus Jensen på bare tre måneder strakt sin definition af modstandsbevægelsen og dermed givet sit bidrag til at få den opfattelse befæstet, at det danske folk i de onde år trak på samme hammel, og at de første års forhandlingspolitik, når man så ret efter, var en forberedelse af den aktive modstand, der kunne tage over, når det rette tidspunkt var inde, nemlig den 29. august 1943. I august 1945 var hele folket kommet med ind i modstandsbevægelsen - på den ene eller anden front.

Der var protester allerede i samtiden mod denne omstrukturering af forholdene under besættelsen. Professor Hal Koch skrev i sit tidsskrift »Frie

Ord« i begyndelsen af 1946: »Morgenen den 5. maj vågnede »Berlingske Tidende« og »Politiken« ... op og så til deres overraskelse og til de mere tænksomme læseres forbløffelse, at de var blevet rene sabotørorganer ... Bladet glemte næsten helt at omtale, at der i årene op til 1943 var ført en national samlingspolitik, og at det var denne politik, som både rigsdagspartierne og de store blade havde knyttet deres skæbne til. I stedet for at sige dette rent ud, og i stedet for at indrømme, at man havde været både valen og uforstående over for aktivismen, var så at sige alle fremtrædende blade - med de to store bladkoncerner i spidsen - ude om ét eneste: at redde sig over i den gruppe, hvor de ikke hørte hjemme. Når man skulle dokumentere, at politikerne var berettigede til at spille med i spillet, blev det stadig godtgjort med deres vældige indsats i det illegale arbejde ... Det er jo nemlig en historisk kendsgerning ..., at den aktivistiske modstandsbevægelse blev til i direkte opposition til den politik, som partierne og Rigsdagen med tilhørende presse gik ind for«.

Som Hal Koch antyder - »berettigede til at spille med i spillet« - havde omstruktureringen - mytedannelsen - et klart indenrigspolitisk formål. Det gjaldt for de »gamle« partier at bevare taget i vælgerfolket, hvilket som bekendt også lykkedes. Når alle kunne siges at have gjort modstand, var alle lige gode danskere, og alibiet var hjemme.

Myten som udenrigspolitik

Forestillingen om sammenholdet havde imidlertid også en udenrigspolitisk side og blev i det store udland til allerede under krigen. I det diplomatiske spil om at få Danmark anerkendt som allieret - et spil, der først fik sin lykkelige afslutning den 8. maj 1945 - opererede det engelske udenrigsministerium - og i hælene på det også det amerikanske - til stadighed med den forestilling, at *hele* det danske folk stod enigt bag kongen i kampen mod ryskerne. Den stod i klar modsætning til den sovjetiske. I Moskva opererede man med begrebet »Det kæmpende Danmark«, der stod i klar modsætning til det Danmark, der havde kollaboreret med besættelsesmagten og derigennem førte en rådden politik.

Myten om det samdrægtige Danmark blev altså til i samtiden som et politisk middel - udenrigspolitisk til at skabe grundlag for at få Danmark anerkendt som allieret, indenrigspolitisk for at få samarbejdspolitikken bragt ind under modstandsbegrebet og dermed de politiske partier, der havde båret den oppe, rehabiliteret til det første efterkrigsvalg.

Hvad mente Hedtoft i 1941?

I begyndelsen af 1941 blev Hans Hedtoft af tyskerne tvunget bort fra posten som formand for Socialdemokratiet. I den anledning holdt han den 13.

februar 1941 en tale til partiets hovedbestyrelse og rigsdagsgruppe. Det centrale - og ofte citerede - afsnit er følgende: »Den danske politiske taktik, der hidtil er anvendt i forholdet til tyskerne, har kun en mening og kan kun forstås, når man virkelig kender Danmarks øjeblikkelige stilling i forhold til Tyskland, Socialdemokratiets afgørende stilling i det nationale samarbejde og den fare, det indebærer, hvis vi isolerede os selv og arbejdsbevægelsen. Den må tilstræbe to ting: Et brud, som antagelig må komme, må helst tages samlet af de demokratiske partier, og alt må sættes ind på at hindre dannelsen af en nazistisk regering.

I Hartvig Frischs tre binds værk, »Danmark besat og befriet«, fra 1945-48, der er at opfatte som Socialdemokratiets officielle besættelsestidshistorie, kommenterer han citatet som følger: »I disse ord finder man et klart udtryk for den specielle danske problematik, som først i 1943 på een og samme tid fik sin udløsning og sin afslutning i valgsejren om foråret og i det endelige brud om efteråret, efter at de danske nazister først var redet til døde«. Med andre ord: Hedtoft havde allerede primo 1941 set frem til det brud, der skulle komme, når tidens fylde var inde. Det var tidens fylde, når de danske nazister var »redet til døde«, hvilket kunne konstateres ved valget i marts 1943, og når de demokratiske partier kunne stå samlede om bruddet, hvilket blev tilfældet den 29. august. Facit af udviklingen slår Hartvig Frisch fast, da han i sin skildring er nået til denne dag: »Hvad mange socialdemokrater ligesom Hans Hedtoft havde set hen til lige siden besættelsens begyndelse, var nu sket. Tyskerne havde stillet krav, som enhver dansk måtte afvise« - derfor kunne vi nu tage bruddet samlet.

Men det brud, Hedtoft talte om i februar 1943, var ingenlunde de danske demokratiske partiers brud med tyskerne, men tværtimod tyskernes brud med den form og skikkelse, de den 9. april havde ladet deres besættelse af Danmark få. Tyskerne var herrer over det meste af Europa, deres nederlag og ruin måtte forekomme en utopi. Hvad nu, hvis de krævede Socialdemokratiet fjernet fra regeringen, og de øvrige partier affandt sig med det? Hvad nu, hvis de krævede en nazistisk regering indsat? Hvad nu, hvis den del af arbejderbevægelsen, der udgjordes af fagforeningerne, lod sig friste til deres eget specielle maskepi med besættelsesmagten? Alt sådant måtte forhindres, og for disse hovedhensyn måtte en afvisning af alle uvæsentlige tyske krav vige. Til de uvæsentlige krav hørte Hedtofts afgang som partiformand, hvor ilde det end bekom ham personligt.

Hedtofts tale skal læses ind i 1941s situation og sammenhæng: Så godt som alt måtte gøres for at hindre et tysk brud med deres egen besættelsespolitik. Men i 1945 var det mere opportunt at fortolke Hedtofts brug af ordet »brud« som en foruddiskontering af, hvad der skete den 29. august 1943, og

at lade ham og »mange socialdemokrater« se hen dertil – hvad de aldeles ikke havde gjort. De var imod det og modarbejdede det lige til det sidste.

Jernbanesabotagen

De »gamle« partier og bærerne af samarbejdspolitikken havde naturligvis ikke monopol på mytedannelser. Dem finder man også inden for modstandsarbejdet. Opfattelsen af jernbanesabotagens virkning på den tyske krigsførelse er et markant eksempel herpå. »I krigens sidste år var det så godt som umuligt for tyskerne at foretage transporter på de jyske jernbaner«, skriver Toldstrup i »Danmarks frihedskamp skrevet af journalister« fra 1948. Det er lodret forkert. Der kørte masser af jernbanevogne for tysk regning på de jyske jernbaner. Tyskerne flyttede de tropper, de ønskede, med jernbanetransport, uden at sabotørerne tilføjede dem andet end begrænsede, undertiden meget begrænsede og undertiden slet ingen forsinkelser.

I I. C. Lauritzens bog om »Sabotagen i Danmarks modstandskamp«, der blev udgivet i 1945 af Det danske Selskab for at udbrede kendskabet til det danske folks modstandsvilje i udlandet, indser man, at »den jyske jernbanesabotage fik . . . en afgørende strategisk opgave at løse med at hindre eller i det mindste sinke disse transporter. Den *blev* løst«. Der er ikke dækning hverken for »afgørende« eller for »strategisk« og slet ingen for påstanden om, at opgaven *blev* løst. Om afsporinger af tog skriver han, at »en hel lille hær af tyske soldater blev dræbt eller såret«. Det er vildt overdrevet,

»Opfattelsen af jernbanesabotagens virkning på den tyske krigsførelse er et markant eksempel på mytedannelse«.

hvad man så end skal forstå ved »en hel lille hær«. Vi skal snarere ned i kompagnistørrelse.

Man kan mange steder læse, at store mængder af tyske tropper blev bundet af bevogtning af jernbanerne, så de ikke kunne anvendes andre steder, hvor der var hårdt brug for dem. Man kan møde talstørrelser op til 30.000 mand, ja i et enkelt tilfælde endog 80.000. Det er absurd. Så mange kamptropper som 80.000 havde tyskerne aldrig på noget tidspunkt i Danmark. På det tidspunkt, da flest styrker var bundet af bevogtning på jernbanerne, nemlig i februar 1945, drejede det sig om 8.000 mand, et tal, der i øvrigt er identisk med den vurdering, det danske efterretningsvæsen på samme tid anslog.

I de nævnte tilfælde er der tale om overdrivelser. Virkningen bliver gjort større, end den faktisk var. Myten kan også skabes gennem falsk eksemplificering. I Lauritzens bog læser man: »Jernbanesabotørernes dristighed kendte bogstavelig talt ingen grænser. Fandt de det formålstjenligt, generede de sig ikke for at gå ind i selve Tyskland og angribe banerne der. En gruppe fra Sønderborg har foretaget ikke mindre end 30 sprængninger syd for grænsen på strækningen Padborg-Flensborg«. Som ordlyden står, må læseren ledes til at tro, at det var en gentagen foreteelse. Men det skete faktisk kun én gang, nemlig den 13. april 1945 om eftermiddagen.

Her er det enestående brugt, som om det eksemplificerede noget gentagne gange forekommende. Den slags er sjældent, men det er ikke ualmindeligt at se højdepunkter anført som eksempler på det normale. Man skal generelt være på vagt, når man møder det lille »f. eks.«.

»Kapløbet« om Danmark

Fra utallige westerns kender man situationen, hvor US Cavalry sprænger afsted for at undsætte de nødstedte nybyggere, inden de grumme apache indianere når at gøre det af med dem. Den samme kildrende spænding møder vi i historien om kapløbet mellem englænderne og russerne om Danmark. Den har sin oprindelse i den kendsgerning, at det aldrig var blevet nedfældet sort på hvidt, om Danmark hørte til den vestlige eller den sovjetiske operationszone. Englænderne havde hele tiden regnet Danmark til deres område (og modstandsbevægelsen var organisatorisk og operativt indrettet i overensstemmelse hermed), men hen mod krigens slutning kom der i stigende grad signaler fra Moskva, der tydede på sovjetisk interesse for Danmark. I London blev udenrigsministeriet i løbet af april 1945 nervøs. Selv Churchill begyndte at interessere sig for Danmark.

Det blev som bekendt englænderne, der befriede os. Den 5. maj 1945 kunne Churchill telegrafere til sin udenrigsminister i San Francisco, at

En kildrende spænding møder vi i historien om kapløbet mellem englænderne og russerne om Danmark. Og dramatikken steg, som tiden gik.

Montgomery kom til Lübeck »med tolv timer i overskud« (»with twelwe hours to spare«). Da Montgomery i 1958 udsendte sine erindringer, kunne man læse, at han nåede Østersøen med ca. seks timer i overskud. Dramatikken steg, som tiden gik.

Men der var ikke noget kapløb, for et kapløb forudsætter, at der er mindst to, der styrter afsted for at nå det samme mål, og russerne løb *ikke* alt, hvad remmer og tøj kunne holde frem mod Lübeck. Deres hovedinteresse var at tage Berlin, og her lagde de tyngden i deres angreb. Oppe langs Østersøen nåede de aldrig længere end til Rostock. De var allerede den 21. april blevet orienteret af den vestlige øverstkommanderende, Eisenhower, om, at de vestallierede agtede sig til Lübeck. Senere var også Wismar blevet nævnt for dem.

Montgomerys kapløb var det i øvrigt også så som så med. Han var allerede den 18. april nået frem til Elben umiddelbart vest for Hamborg, og her blev han stående i elleve dage. Det havde sine grunde, som ikke her skal uddybes. Først den 29. april begyndte han sit angreb frem over Elben mod Lübeck, som blev taget den 2. maj.

Hvad der i sidste øjeblik i de første majdage fik nerverne til at flosse i det engelske udenrigsministerium, var et rygte, den engelske marineattache havde hørt fra en svensk kilde, at russerne havde landsat faldskærmstrop-

per på Sjælland. Det passede ikke, men kom måske til at fremskynde afsendelsen af det lille engelske troppekontingent, der den 5. maj om morgenen landede i lufthavnen i Kastrup.

Facit er altså, at hvis russerne løb om kap, var det til Berlin, og de løb om kap med en ubegrundet frygt for, at vestmagterne skulle komme dertil før dem selv. Og løb englænderne om kap, var det til København, og det var et tomt rygte fra Stockholm, de løb om kap med. Kapløbet til Lübeck er et udtryk for Churchills sans for dramatik og er en retorisk vending fra hans telegram til udenrigsministeren. Men en god historie var det, da Churchill i 1945 offentliggjorde telegrammet i sine memoirer midt under den kolde krig, og en god historie er det stadig. Lige til en western.

Myterne er fremragende levninger

Slige myter findes naturligvis på alle steder og til alle tider. De er ingenlunde - lad os slå det fast endnu engang - noget, som Danmarkshistorien i de fem onde år har monopol på. De er et udtryk for den selvforståelse, som det af politiske, nationale eller andre grunde ansås for hensigtsmæssigt at fremme eller understøtte. Sådan og sådan var det ønskeligt eller nødvendigt at strukturere begivenheder og sammenhænge. Undertiden afspejler de forventning eller frygt med hensyn til modpartens hensigter og kan skabe kendsgerninger ud af forventninger. De består, indtil historikerne falder over dem og afslører dem for deres rette værd. Det møder ofte modstand fra dem, der selv var med dengang og derfor nok mener at vide, hvordan det egentlig hang sammen. Det kan ikke undre. Hvem bryder sig om at se de opfattelser, man selv har skabt eller troet på, synke sammen som et punkteret cykeldæk? Myterne er også efter deres afsløring og punktering yderst interessante kilder, ikke som udsagn om det, de handler om, men som udsagn om det tidspunkt, hvor de er opstået. De er værdiløse beretninger, men fremragende levninger - for at bruge et par udtryk fra den historiske kildekritik.

PS. Vil man læse mere, kan jeg henvise til mine egne bøger, »Jernbanesabotagen i Danmark under den anden Verdenskrig« (1971), »Modstandsarbejde i Nærbillede« (1973) og »Myte og sandhed i besættelseshistorien« (1974). Hedtofts tale er behandlet af Hans Kirchhoff i Historisk Tidsskrift, 1983, s. 229-290. I 1975 udgav Jørgen Mentz og Søren Mørch »Myte og realitet i danmarkshistorien«, der foruden jernbanesabotagen giver historierne om Christian IV på »Trefoldigheden« og Christian X's hvide hest i 1920. Nævnes bør også Palle Roslyng-Jensens »Synspunkter på besættelsestiden« fra 1978.

Besættelse og befrielse – i skolen

»Alle Danske, alle mand som een«

Af Lars Haastrup

Lars Haastrup er lektor i historie ved Københavns Dag-og Aftenseminarium. Han har skrevet en del lærebøger til histioreundervisningen i folkeskolen. Besættelsestidens historie har længe haft hans særlige interesse, hvilket blandt andet kommer til udtryk i bogen »Fem forbandede år«.

I denne artikel fremsætter Lars Haastrup en række konkrete forslag til, hvorledes historieundervisningen om besættelsestiden kan gøre op med nogle af periodens mange myter. »Falsk historie er farlig«, skriver Lars Haastrup, »fordi historiske argumenter ofte tillægges vægt i den politiske debat«.

Fyrre år er ikke et rundt jubilæum, men det er en lang årrække, 10 år mere end en menneskealder. Det er en vigtig iagttagelse, når det drejer sig om undervisning af 15–16-årige i dag. Børnene har ingen erindring om besættelsestiden, og det har deres forældre heller ikke. Ved at glide ud af erindringen, er besættelsen blevet fortid på en helt anden måde, end den var for generationen før.

Medens mange historielærere vil bruge 1945 som afslutning på en periode og begyndelsen på nutiden/samtiden, så vil mange børn og deres unge forældre snarere opfatte besættelsen som noget der har fundet sted for længe siden – i bedsteforældrenes tid – i den grå oldtid.

Når tiden 1940–45 tages op i Danmarks historie, så skal det begrundes lige så godt som andre perioder i ældre historie. Det skæve jubilæum er ikke begrundelse nok – i hvert fald ikke for børnene. Der skal ikke undervises i besættelsen for jubilæets og nostalgiens skyld, men fordi *de års historie er lærerig.*

En lærerig historie

Efter min mening er fænomenet »det nationale sammenhold« det mest lærerige at undervise i (se nedenfor), men befrielsesjubilæet er en passende anledning til at stille det problem op for børnene: Hvem befriede Danmark? Var det alsangerne med deres passive modstand? Var det sabotørerne, der kæmpede med livet som indsats? Var det engelske, og senere sovjetiske og amerikanske soldater? Problemet er meget aktuelt i denne tid, hvor fredsbevægelsen optager manges sind med diskussioner netop om aktiv og passiv modstand og om begrebet retfærdig krig. Ved at undervise i denne problemstilling bliver historien aktuel, og børnene får nogle historiske erfaringer, som de kan bruge i diskussionen.

De historiske erfaringer har den fordel, at børnene ikke er følelsesmæssigt engageret i dem. Engagementet har til gengæld det meste af den litteratur børnene kan finde og læse, og det har læreren sikkert også ofte. Prøv bare med spørgsmålet: Var krigen mod nazismen en retfærdig krig?

Kan man overhovedet sammenligne den 2. verdenskrig med en kommende, der sandsynligvis vil udslette menneskeheden? Er det rimeligt at sammenligne brintbomberne med den giftgas som fandtes, dengang men ikke blev brugt? Jeg skal ikke diskutere spørgsmålene her, men kun understrege det meget vigtige, at en lærerig historie er en historie uden indbygget facit. Eleverne skal lære at se, at mennesker valgte mellem forskellige muligheder og dermed påvirkede historiens udvikling. De skal lære, at valget ikke var frit, men begrænset af tradition og produktion. Mennesker i Danmark har andre traditioner end menneskene i Kina, og de er bundet af disse traditioner i deres politiske handlinger. Mennesker i USA har andre produktionsmæssige ressourcer bag sig, når de skal beslutte f. eks. om de vil gå i krig.

At børnene mangler erindringer om besættelsestiden betyder ikke, at de mangler forudsætninger. Langt de fleste vil have nogle forventninger skabt af film, tegneserier, historiske romaner eller måske af undervisningen i 3.–5.-klasse. Det er sikkert vigtigt, at hver enkelt lærer selv lodder sine elevers forhåndsforventninger, men jeg vil her give et bud på, hvad der er det almindelige:

Der skete noget. Der skete noget voldsomt (børn kan ligesom voksne længes »mod skibskatastrofer og mod hærværk og pludselig død«). Der var nogen der var gode og nogen der var onde. Enkelte stikkere forvirrer ikke det klare sort/hvide billede, for man ved hvem man skal holde med. Det var en hård tid, men danskerne klarede sig ved sammenhold, opfindsomhed og lune.

Myter

Dette enkle billede af dansk sammenhold mod tysk tåbelighed og brutalitet er en myte. Myter kan selvfølgelig også være lære-rige, men ikke når det drejer sig om politisk stillingtagen. Det enkelte menneskes valg af politisk standpunkt er oftest et kompromis mellem forskellige ønsker, det var det for besættelsestidens danskere, og det vil det også være for børnene i fremtiden. Det er ikke børnene der er noget i vejen med, når de synes at politisk stillingtagen er svær. Det er svært. Historikernes arbejde er bl. a. at aflive myter og vise hvordan de blev skabt. Det giver indsigt i, hvordan samfundet udvikler sig og dermed bedre mulighed for at planlægge fremtiden.

For en historielærer er der intet nyt i at beskrive ovennævnte opfattelse af besættelsen som en myte (se f. eks. i litteraturlisten: Trommer, Bryld, Kirchoff, Roslyng og Fausing). Det kan dokumenteres ved at konfrontere myten med det samtidige kildemateriale. Her skal det illustreres med nogle eksempler på danske digte, viser og sange.

Det nationale fællesskabs mest synlige udtryk var kongedyrkelsen. Til Christian den X's fødselsdag i 1940 skrev Hans Hartvig Seedorff-Pedersen et digt:

»Der rider en konge i sol og blæst
igennem sit arvede rige,
og blomsterne flyver mod ham og hans hest
fra by og fra bondemands dige. . . «

Det blev en meget populær sang i 1940.

Det mørkner i vort år.
En høstlig himmel stråler tændt,
men nogen faldt omkuld nu
imod en grå cement.
De skød en flok af os.
De greb om livets yngste år,
og det er deres smerte,
som følger os, hvorhen vi går.

Vi hader disse år.
Vi hader disse hadets år,
pistolskud i en opgang
og død i mørke sår.
Men vi har lært at kæmpe,
for vi har lært at dø og slås,
og dem, vi nu har mistet,
skal vinde sejren gennem os.

Morten Nielsen 1944

Men det bli'r atter stille efter stormen.
Og det bli'r godt at leve her pány.
For her er lys og sol og glade stemmer,
og mørket kommer til en fredfyldt by.

Og det bli'r godt at sidde ganske stille
og være ene med en stues ro.
Og høre regnen banke mod den rude,
som angsten før har mærket med sin kno.

Og biler standser med en sagte snurren.
Og det er mennesker som du og jeg.
Og aldrig mænd med had og karabiner
og aldrig døden bag en mund, der skreg.

Og du skal ikke lukke dine øjne
og stå afmægtig, når det onde sker.
Men trofast mod hver kalden i dit hjerte
skal du forkynde, hvad du gemmer dér.

Du hører fugle flyve gennem natten.
Du hører regnen falde, og du véd,
at rundt omkring i verden spirer blomster
af våde graves mørke ensomhed.

Halfdan Rasmussen 1944

En vinter, lang og mørk og hård
på fem forbandede år
har knuget landet i sin favn
med kulde og sult og savn,
og der gik slid på skoven, skår på skår,
og der gik råddenskab i svage træer.
Gå til modstand, alle danske, alle mand som én
og gør Danmark fri.

Med tvang og terror gik de år,
men nu går vinter mod vår.
Det samler sammen til en tø,
hvor vinter og vold skal dø.
På trods af mord og brand og fængsel er
en folkevilje vokset og brudt frem.
Gå til modstand, alle danske, alle mand som én
og gør Danmark fri.

En storm, en skyllende april,
En sidste niende april,
en storm, der renser landet ud
med opgørets skarpe lud.
Fej alle vissengrønne væk og lad
os se det friske grønne land igen.
Gå til modstand, alle danske, alle mand som én
og gør Danmark fri.

Sven Møller Kristensen, marts 1945

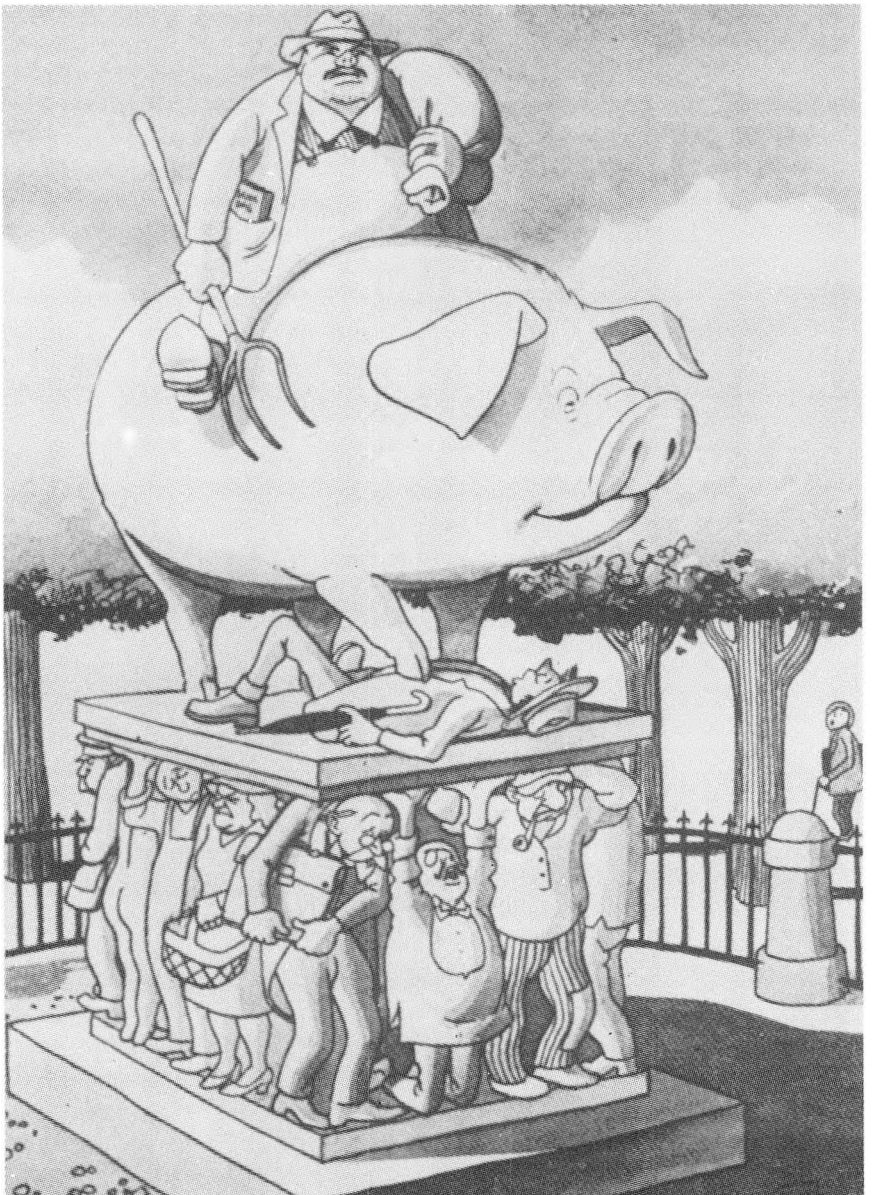

»Man talte ganske vist om nationalt sammenhold, men det var tydeligt, at de velbjergede grupper hyttede deres eget skind og lod det gå ud over de svageste«.

Igennem disse digte lyser, at tiden var angstens, frygtens, mørkets og hadets. Det var angsten ikke blot for krigen, men også for de andre danskere. Man talte ganske vidst om nationalt sammenhold, men det var tydeligt at de velbjærgede grupper hyttede deres eget skind og lod det gå ud over de svageste. Det var så tydeligt at en revyvise, der ironiserede over sammenholdet i 1944 kunne blive vældig populær:

Her har vi storm, og her har vi båd,
her har vi sejlet, og sejlet det er flå't!
Her er storm, og her er båd,
her er sejlet der er flå't,
her er hele molevitten
båden og hvad der er i den,
adel og borger, præster og bønder,
glæder og sorger og dyder og synder!
Mågerne fly'er, taber de no'et?
Vi er alle i samme båd!

Her har vi roret, og roret er borte,
her skatteborgeren, han har ingen skjorte!
Her er roret der er borte
her er manden uden skjorte
her er storm, og her er osv.

Her har vi bonden og her har vi svinet
her har vi alvor og her har vi grinet

Her har vi manden, som passer sit job
her har vi fyren, som bare snød sig op!

Her har vi ånd og her har vi vom
her har vi pigen med den sidste jomfrudom!

Her har vi fiskeren ude med snøren,
her hans kollega herr entreprenøren!

Her har vi præk og her har vi hot
her har vi skæg og her har vi snot

Her har vi sortbørs og brunkul og gartner
her har vi bartøs og her hendes partner
Her er sortbørs og partner
her er tøsen med sin gartner
her er præk og det er snot
her er skæg og det er hot
her er fiskeren med snøren
her er entrefyforsøren
her er ånd og her er dom
her er pigen med sin vom
her er manden med sit job
her er ham der snød sig op
her er bonden her er grinet
her er alvor her er svinet
her er roret uden skjorte
her er smilet der blev borte
her er hele molevitten osv.

Poul M. Jørgensen 1944

Det er muligt, at nogen ikke fattede ironien, men den er ret tydelig. Der er næppe nogen der for alvor har sunget om sammenhold med »entrefyforsøren« og »tøsen med sin gartner« (dvs. med sin grønne tyske soldat).

Poesien i historieundervisningen

Når jeg trækker viser og digte ind her, er det for at vise at skønlitteraturen på seriøs måde kan indgå i et undervisningsforløb i historie eller evt. i en parallellæsning mellem dansk og historie.

Digtene viser også en anden side af besættelsestiden, den der drejer sig om modstand og kamp. Se for eksempel de sidste fire linjer af Morten Nielsen, Halfdan Rasmussens 4. vers og Sven Møller Kristensens omkvæd. Det blev denne side af besættelsestidens historie der blev husket i tiden efter 4. maj 1945. Det er ikke så mærkeligt, for det var ikke historikere, der skrev om besættelsestiden. Det var ikke nødvendigt, for alle kunne huske den, og den menneskelige hukommelse husker som regel, hvad den bryder sig om at huske og fortrænger det som er ubehageligt. De fleste koncentrationslejrfanger talte helst ikke om hvad de havde gennemgået.

Derfor blev det sammenholdets og modstandens billede der sejrede. Efterhånden som det blev nødvendigt at skrive historie greb forfatterne til kilderne, og i dem kunne de - som det er påvist med digtene - finde en propaganda, der talte om sammenhold og modstand lige fra alsangen i somme-

ren 1940 til Frihedsrådets sidste proklamationer. Man samlede erindringer sammen, og også i dem fandt man bekræftelsen på at danskerne stod sammen. Man fandt også andre tendenser i erindringerne i retning af at frihedskæmperne ofte følte sig isolerede, men disse tendenser slog ikke igennem. Da retsopgøret var overstået ønskede de fleste at huske besættelsen som sammenholdets tid.

De kritiske historikeres arbejde

Det seriøse kritiske arbejde er historikerne forlængst gået igang med, selvom meget af kildematerialet beklagevis stadig er låst nede i arkiverne, men når man læser hvad der endnu, 40 år efter befrielsen, kan skrives i dagspressen og i skolebøger i nationalromantisk stil om de gode gamle dage under krigen, så føler jeg det velbegrundet endnu engang at pege på de kritiske historikeres arbejde med besættelsen.

Jeg beklager ikke, at børn mangler erindring om besættelsen. Jeg synes snarere, det er en befrielse, men deres forhåndsforventninger skal behandles i undervisningen. Det gøres bedst ved at *følge de klassiske kildekritiske principper:* foretræk samtidigt materiale for senere, foretræk dokument for beretning. Når disse principper skal benyttes ved valg af undervisningsmateriale, så forsvinder unægtelig meget af det »gode«. De fleste spændende og farverige beretninger må en tur i papirkurven:

Væk med erindringerne og de bagkloge holdninger fra 5. maj.

Det er skarpt formuleret og alvorlig ment. Det er nødvendigt at få ryddet grunden, men når det er sket skal de spændende beretninger op af papirkurven igen, men de skal *ikke* bruges som skildringer af, hvordan det i virkeligheden var. De skal bruges som eksempler på, hvordan *erindringen udvælger og farver stoffet.* De skal også bruges som gode fortællinger.

Den kronologiske dimension

Kravet om at bygge på samtidigt kildemateriale falder godt i tråd med *at bygge undervisningen kronologisk op,* men det er ikke nødvendigt at lade hele undervisningen hvile på kilder. Der kan lige så godt diskuteres ud fra lærebogstekst, billeder eller lærerens fortælling. Det kan være meget godt med at analysere historien ved at dele den op i sider: økonomisk, social, politisk, kulturel, men man må ikke glemme den kronologiske dimension. Den sammenhængsforståelse historieundervisningen skal skabe, skal ikke blot gælde sammenhængen i samtiden, men også sammenhængen mellem før og senere. Jeg kan ikke lide udtrykket i formålsformuleringen »sammenhængen mellem fortid og nutid«, fordi det hægter læreren op på altid at finde en eller anden forbindelse til nu'et, og disse forbindelser er ikke altid lige anskuelige for børn.

»Det er en alvorlig udeladelse ikke at omtale, at over 100.000 voksne danske mere eller mindre frivilligt blev sendt som arbejdere til Tyskland. Det er mere end dobbelt så mange, som frihedskæmperne i maj 1945«.

Væsentligt og uvæsentligt

Redaktørerne har ønsket, at jeg gjorde rede for, hvad jeg har udeladt af besættelsestidens historie i det undervisningsforløb, som nu skal skildres. *Historieskrivning består i at skære væk og vælge fra, således at de væsentlige sammenhænge og linjer bliver synlige og forståelige.* Jeg mener ikke at jeg har udeladt noget væsentligt, men andre historikere med andre sammenhænge og andre linjer i hovedet vil finde udeladelser hos mig, ligesom jeg kan finde udeladelser hos dem. For eksempel mener jeg, at det er en alvorlig udeladelse ikke at omtale at over 100.000 voksne danske mere- eller mindre frivilligt blev sendt som arbejdere til Tyskland. Det er mere end dobbelt så mange som frihedskæmperne i maj 1945. Jeg finder ikke de udeladelser jeg selv har foretaget væsentlige, men jeg kan da godt oplyse, at jeg har gjort meget lidt ud af det militære forløb i Danmark, det illegale arbejde, husmødrenes trængsler og vittighederne om tyskerne.

Myten om modstandsbevægelsen

Det sidste vil jeg gerne kort begrunde. Jeg vil ikke forsyne børnene med et arsenal af tysker/århusianer-historier, selvom de dengang utvivlsomt var meget populære. Jeg har også den faglige begrundelse, at de færreste vittigheder kan dateres, man kunne frygte, at de fleste stammede fra 1945. Den vittighedssamling »Underjordisk humor« der blev udgivet efter befrielsen i 1945 bestyrker mistanken. I Dansk Litteraturhistorie bind 7 (Gyldendal 1984) kan man læse side 563: »Besættelsestidens revyer er blevet opfattet som en sprudlende modstand mod besættelsesmagten. I virkeligheden var der kun få egentlige modstandsrevyer«. Her blev endnu en af myterne punkteret. Litteraturhistoriens eksempler er fra 1940. En af viserne kendes endnu:

Man binder os på mund og hånd,
men man kan ikke binde ånd,
og ingen er fangne,
når tanken er fri.
Vi har en indre fæstning her
som styrkes i sit eget værd,
når bare vi kæmper for det vi kan li.
Den som holder sjælen rank kan aldrig blie træl.
Ingen kan regere det som vi bestemmer sel.
Det lover vi med hånd og mund
i mørket før en morgenstund,
at drømmen om frihed
blir aldrig forbi.

Poul Henningsen 1940

Visen er skrevet før 9. april, men ved premieren i maj blev »Man« naturligt forstået som tyskerne. Egentlig er det ikke en modstandsvise, men et udtryk for humanistens følelse af afmægtighed og selvtilstrækkelighed.

Når myten om modstandsrevyerne voksede frem, så var spiren nok, at det at gå til revy var »at være sammen på *trods* af besættelsesmagten og forholdene, og undertiden markeredes det som danskheden i samværet, f. eks. ved at dekorere scenen med dannebrogsflag...« (Litteraturhistorien s. 564). Alsangen i 1940 er udtryk for det samme, men der kunne man synge direkte imod tyskerne, fordi mange fædrelandssange er skrevet siden 1830erne, og siden da har »tysken« været fjenden. En del af myten om de gode onde år bygger sikkert på disse fredelige første år med flag og fællessang, med underfundige revyer og sidst men ikke mindst på det forhold, at tyskerne ikke udøvede nogen terror.

Forslag til undervisningsforløb

Som grundlag for undervisningen benyttes »*Fem forbandede Aar*« (Gyldendal 1981), der rummer en fremstilling og et kildemateriale til at belyse samarbejdet og retsopgøret. Her skal det bruges til følgende problemstillinger:

Hvori bestod det nationale sammenhold?

Hvem befriede Danmark?

Hvordan forholder man sig til erindringer?

Hvordan forholder man sig til angst, had, retfærdig krig?

I hæftet gennemgås krigen år for år. Den kronologiske opdeling er valgt for at vise, at modstands*kampen* hører de sidste år til, og at holdningen til besættelsesmagten *langsomt* ændres. Det er meget vigtigt, at eleverne kender hovedtrækkene i verdenskrigens forløb, for ellers kan de ikke forstå holdningsændringen. Både før og efter 9. april brød danskerne sig ikke om tyskere, selvom choket den 9. april gjorde uviljen større. Uviljen må ikke forveksles med had endsige med modstand. Modstanden kom sent og forklares primært med, at det fra 1943 så ud til at tyskerne hurtigt ville tabe, kun sekundært kan den forklares med holdningen til besættelsesmagten.

Krigens udvikling er skildret i grove træk, og det er sikkert bedst at læreren gennemgår forløbet med et stort Europakort ved hånden inden eleverne får lektien for. Der skal i fortællingen lægges vægt på, hvordan udsigterne til tysk/allieret sejr var i de enkelte år, og på at det kunne være gået anderledes, således at bagklogskaben ikke kommer til at spille for stor en rolle for børnenes vurdering af holdningen til tyskerne.

For at forstå *modsætningerne mellem de forskellige befolkningsgrupper* er det vigtig at eleverne har gennemgået Danmark i 1930erne. Det er nødvendigt at forenkle således at eleverne kun beskæftiger sig med f. eks. fem grupper: bønder, arbejdere (herunder landarbejdere), arbejdsgivere, arbejdsløse og funktionærer. I forløbet skal det så diskuteres, hvordan levevilkårene udviklede sig for disse grupper og hvordan vilkårene og krigens gang eventuelt har påvirket gruppernes holdning til de politiske partier, til modstandsbevægelsen, til sabotagen og til Tysklandsarbejdet.

Krigens gang skal gennemgås for alle de seks år fra 1939-45, medens der ikke er grund til at bruge meget tid på levevilkårene efter den grundige gennemgang af dem, der er placeret i året 1941. Forløbet er ikke beskrevet i timer, men i år fordi planlægningen i detaljer må tage hensyn til enkeltdobbelttimer, samlæsning med andre fag osv. Her er der specielt peget på samlæsning med faget dansk. I den følgende beskrivelse har jeg trukket frem, hvad jeg specielt synes kræver en kommentar. Undervisningens indhold er emnehæftet »Fem forbandede år« i sin helhed, dog kan en del af kildematerialet udelades eller eventuelt kun medtages som lærerfortælling.

Kronologi og metodik

1939 Undervisningen kan koncentreres om to punkter. Årsagerne til krigens udbrud og levevilkårene. Andre lærebøgers årsagsforklaringer kan inddrages. Den enkle opfattelse, at det var Hitlers skyld det hele kan bekæmpes ved at gennemgå de forskellige stormagters interesse. Det kan eventuelt illustreres ved at læreren fortæller om den spanske borgerkrig: om Englands kommunistskræk, Sovjets nationalisme, Frankrigs svaghed og fascisternes aggressivitet.

Mht. levevilkårene bliver det i nogen grad en gentagelse af hvad børnene har lært om 1930erne suppleret med spørgsmålet: Hvordan kunne man forvente at krigen ville påvirke levevilkårene?

1940 Gennemgangen falder i 4 dele: 9. april, levevilkår, Tysklandsarbejde og alsang. De mest spændende spørgsmål er nok hvorfor Danmark blev besat og hvorfor der ikke blev kæmpet mere den 9. april. Svaret på det sidste søges i dansk forsvarspolitik (s. 9) og i den historiske erfaring fra Polen (ill. s. 7). Hvis læreren vil tage myten om forræderiet den 9. april op kan der fortælles om kanonen der ikke ville gå af og for at eleverne ikke skal tro, at det danske militær er specielt håbløst, kan der fortælles om hvordan det gik ved de norske søbefæstninger samme dag (Se Bj. Svensson: Derfor gik det sådan 9. april s. 157-61).

Det fremgår af kilderne, at Tysklandsarbejde opfattedes som en naturlig forlængelse af den indledte samarbejdspolitik. I DsF's medlemsblad bruges Tysklandsarbejdet for eksempel til at bevise, at de arbejdsløse ikke var arbejdssky. Det er altså 1930ernes problemer der er aktuelle - ikke de nationale fra 9. april. Forfatteren udtrykker sig meget positivt om at tage arbejde i Tyskland. Det understreges kraftigt af hvad han uofficielt skrev om samme emne, men jeg har desværre ikke fået tilladelse til at publicere fra DsF's arkiv.

Alsangen kan eventuelt gennemgås i dansktimerne sammen med »Man binder os på mund og hånd«. Nedennævnte udvalg af sange er måske lidt tilfældigt, men de står i de tre »Alsangbøger« der er tilgængelige på Museet for Danmarks Frihedskamp. De fleste står også i højskolesangbogen, hvor der findes mange flere. »Jeg elsker de grønne lunde«, »Kongernes konge, ene du kan«, »Du danske mand«, »Som en rejselysten flåde«, »Vort modersmål er dejligt« og »Langt højere bjerge«. Udover at synge dem, kan eleverne bruge dem til at besvare spørgsmålet: Hvad var det at være dansk i 1940? Bortset fra at være antitysk var danskheden knyttet til sproget, den fælles historie og naturen, friheden (demokratiet).

Nogle har måske tænkt med stolthed på danske sømænd i engelsk tje-

neste, når de sang »Støt står den danske sømand på havet sin vikingevagt«. Andre har nok tænkt på det mere retfærdige og mere lighedsprægede samfund, som skulle skabes når tyskerne var væk, mens de sang »Og da har i rigdom vi drevet det vidt, når få har for meget og færre for lidt«. Fællesskabet var noget man sang om for at kunne holde ud at gå ind i det samarbejde med tyskerne som var påtvunget og uomgængeligt. Sangene hindrede ikke, at danske arbejdere blev eksporteret til Tyskland, så tyske kunne frigøres til fronttjeneste. Når man sang »Altid frejdig når du går« - den var også populær - så gjaldt linjerne »kæmp for alt hvad du har kært, dø om så det gælder« kun den åndelige kamp.

1941 I denne *tredje fase af undervisningen* må elevernes spørgsmål lyde: Hvor bliver frihedskæmperne af? Svaret søges i at det så ud til at tyskerne vandt krigen og i danskernes økonomiske interesse i samarbejdet. Måske spillede det også en rolle, at det netop var DKP, der begyndte at opfordre til modstand, for DKP var i almindelighed u-populært.

Som oplæg til filmen »Besættelsestidens hverdag« gennemgås levevilkårene grundigt. Eleverne kan arbejde med statistik om arbejdsløshed, Tysklandsarbejde og realløn, med kilder om overenskomstforhandlingerne i 1941 og med DKPs første illegale skrift. (Alle kilder er angivet i »Fem forbandede år«, hvis illustrationer også bør indgå). Det vil være rimeligt kun at se filmen frem til augustoprøret, for at holde fast i den kronologiske linje i undervisningen.

Hvorfor meldte de sig til »Frikorps Danmark?« Spørgsmålet giver anledning til dels at eleverne selv opsøger mere materiale, dels at diskutere problemet om der findes retfærdige krige. Spørgsmålet om hvorvidt de var landsforrædere skal overvejes. Morten Nielsens digt »Skæbne« kan inddrages. Det handler ganske vidst ikke om en frikorpsmand, men om en psykologisk forklaring på at danske meldte sig til tysk tjeneste.

1942 Materialet handler om holdningen til Tysklandsarbejdere og til sabotage. Som de væsentligste problemer har jeg her valgt holdningen til Tysklandsarbejderne og til sabotagen. Skrivelser fra ministerierne viser, at man der ønskede at fremme Tysklandsarbejdet. Man kunne hævde, at ministerierne skrev under tysk pres, men det kan ikke på nogen måde gælde den fortrolige skrivelse, som blev sendt fra arbejdsministeriet til udenrigsministeriet. (Kilde 20 i »Fem forbandede år«). Med flere måneders forsinkelse beder arbejdsministeriet udenrigsministeriet om at tage sagen om flere danske arbejderes død i koncentrationslejre op, for at sagen ikke skal komme frem og dermed vanskeliggøre hvervning af dansk arbejdskraft til Tyskland. I det illegale blad opfattes Tysklandsarbejderne som svage sjæle, der

kan lokkes. Hvad mente den almindelige dansker? Spørgsmålet lader sig ikke besvare direkte, men nogle kilder antyder at holdningen til dem var negativ. På den anden side synes jeg det er utænkeligt at over 30.000 skulle tage på arbejde i Tyskland i 1942, hvis dette havde mødt massiv foragt hjemme.

Mht. sabotagen vil jeg især lægge vægt på en rapport fra den danske hærs efterretningstjeneste til England, hvor man skulle forvente en tendens til at overvurdere den danske kampvilje. Kildens vurdering er den modsatte »kun et lille antal« vil være for sabotage. Det diskuteres om Buhl talte under pres således som Christmas Møller antyder i sin berømte sabotagetale i BBC. I betragtning af regeringens holdning til f. eks. Tysklandsarbejde og i betragtning af udsigterne til fortsat tysk herredømme i Europa er det min opfattelse, at Buhl mente hvad han sagde når han fordømte sabotage. Det betyder ikke at Buhl var glad for tyskernes tilstedeværelse i Danmark, det betyder, at statsministeren - ligesom de fleste danske - med køligt overlæg tog afstand fra sabotage. Der blev jo ikke saboteret noget af betydning i 1942; heller ikke *efter* Christmas Møllers opfordring. Oversigten over antallet af sabotager er med vilje anbragt i samme opslag (s. 30-31) som billedet, der illustrerer den danske landbrugseksport. Den kunne ikke saboteres, for resultatet ville kun være blevet mindre rationer til danskerne - ikke til tyskerne. Fortjenesten på landbrugseksporten kunne være fordelt anderledes, men så langt strakte det nationale sammenhold ikke.

I denne tid var tyskerne sejrssikre. De kunne tillade, at en engelsk roman fra 1941 (E. Knight: »... men dette fremfor alt«) blev oversat og meget populær. Den handler bl. a. om de første dage af London-blitzen, og moralen er klart formuleret: kæmp mod Tyskland.

1943 Med baggrund i gennemgangen af krigens udvikling og levevilkårene prøver eleverne at forklare resultatet af folketingsvalget i marts og augustoprøret. Mht. det sidste diskuteres på grundlag af de tre tekster om Esbjerg, hvad årsagen var, hvem der tog initiativet og hvem der sørgede for afvikling af strejken. Det er vigtigt at eleverne også forklarer tendenserne i teksterne. Når den tredje tekst slutter med at nævne et forgæves forsøg på at holde strejken i gang er det for at vise, at augustoprøret ikke var et spontant folkeligt oprør. Modstandsviljen/strejkeviljen var ikke mere udbredt, end at det var svært at få strejker i gang. I København lykkedes det slet ikke.

1944 Med 1944 er den tid nået, som er behandlet fyldigst i litteraturen. Det er derfor oplagt at give eleverne mindre opgaver, f. eks. at fortælle om

illegale blade, sabotage, Dagmarhus og koncentrationslejre. Generalstrejken i København kan gennemgås efter de samme spørgsmål som augustoprøret. Resten af filmen »Besættelsestiden hverdag« kan vises her, da den rummer klip fra generalstrejken.

Nogle timer skal afsættes til at arbejde med spørgsmålet om, hvorvidt det var sammenholdets eller utryghedens tid. Eleverne kan f. eks. undersøge, hvilke billeder der er valgt i forskellige bøger til illustration af »Folkestrejken« i København. Det vil oftere være flotte barikader og glade mennesker der henter vand eller står i kø, end det vil være ofrene for skyderierne. I dansktimerne kunne man gennemgå digte fra den illegale lyrik-antologi »Der brænder en ild«, og revyvisen »Vi er alle i samme båd«. Læreren kan overveje et besøg på *Museet for Danmarks Friheds kamp*, men må gøre sig klart, at museet lever præcist op til sit navn. *Det er ikke et museum om besættelsestidens historie* som den er beskrevet her.

1945 Arbejdet samles om to punkter: befrielsesdagene og retsopgøret. Eleverne kan indsamle interviews med forældre og bedsteforældre om hvad der egentlig skete den 4. og 5. maj. Ved at spørge forældrene får de resultatet af bl. a. skolens undervisning. Eleverne kan også undersøge behandlingen af dagene i forskellige historiebøger. Meningen med denne undersøgelse er at vise, at erindringerne og de fleste historiebøger som regel kun tæller de lyse timer. Det er mit indtryk efter flere forsøg, at kun få elever vil få oplysninger frem om, at det var de blodigste dage i besættelsestidens historie. »Stikker-arrestationer« vil derimod hyppigt være med. Ordet er sat i anførselstegn, fordi det kun var en mindre del af de ca. 34.000 anholdte, der faktisk havde stukket nogen. Men når landssvigerne generelt blev kaldt stikkere, var det, fordi de var de mest forhadte. Det var især dem der have gjort de sidste år af besættelsen utrygge. For mig at se er valget af ordet »stikker« til at betegne samtlige landssvigere et tydeligt tegn på, at besættelsen oplevedes som en utryg tid.

Problematikken i retsopgøret kommer frem ved at diskutere om hvem der mest var landsforræder: arbejderen i rustningsindustrien eller sabotagevagten? Arbejderen eller arbejdsgiveren? Politikeren der opfordrede til samarbejde i 1940 eller entreprenøren? Tysklandsarbejderne er vigtige at huske på, når man interesserer sig for hvem der blev straffet under retsopgøret. Mere end halvdelen af landssvigerne begyndte deres strafbare samarbejde med tyskerne ved ganske almindeligt civilt lønarbejde for tyskerne enten i Danmark eller i Tyskland.

Holdningen til samarbejde ændredes i løbet af de fem år. Det er det Poul Henningsen ironiserer over i revyvisen fra sommeren 1945:

En af mine herrbekendte
er politisk vældig smart.
Jeg ka huske hvoddn han rendte
og forsikred det var klart
soleklart at krigen endte
med et engelsk nederlag.
Men fra freden kom
er han helt vendt om
til de allieredes sag:

Han var ikke med fra starten
- ganske vist - men femte maj
da ble han fyr og flamme
næsten med det samme.
Nu er han på rette vej.

Åh nu føler han han har den
denne danskhed i sit sind
men da de skød og knalded
var det ikke faldet
ham så overbevisnde ind.

»Næh fy da fy da fy da da!«
råber han så godt som noen:
»På vognen me ham! han skal ha!
Han er en beskidt person!

Han var ikke med fra starten!
Nu forsøger han sig vel.
Nu vil han sleske, ikke?«
Og han ve slet ikke
hvodn det passer på ham sel.

Denne vise kan godt bruges af eleverne til at karakterisere retsopgørets problematik. Mads Nielsens digt: »En lærke letted, og tusind fulgte« skrevet i 1945 skildrer på den anden side jubelen (Højskolesangbogen). Den lykkelige slutning på besættelsens onde år har sikkert en væsentlig del af ansvaret for myten om de gode onde år.

Falsk historie er farlig historie

Hvis ikke historielærerne tager fat, så får samtidens opfattelse af sig selv lov til at råde og til at udvikle sig til myte. Målet er ikke alene at der skal stå noget fornuftigt i historiebøgerne. I en udbredt lærebog i dansk for gymnasiet og HF (Litteraturhåndbogen 7. opl. 1984) kan man læse følgende om besættelsen: »Kulminationen var *den store Folkestrejke* i 1944... al produktion i hele landet lå totalt stille«. En sådan bommert er et godt eksempel på traditionsudvikling: Traditionen Folkestrejke accepteres, og da forfatteren mangler viden om 1944 sluttes der logisk, at når folket strejker så lå al produktion i hele landet totalt stille. Intet kan være mere forkert, for det var en københavnerstrejke med enkelte sympatistrejker i mindre provinsbyer.

Hvis historikerne ikke tager fat på at skabe en sandere historie, så er alternativet ikke *ingen historie,* men en falsk historie, og den er farlig, fordi historiske argumenter ofte tillægges vægt i den politiske debat. Gad vide hvor meget besættelsesromantik der ligger bag troen på passiv folkelig modstand i vore dage.

Problemet med at undervise børnene er i høj grad deres forhåndsforventninger. Jeg tror, at E. Kjersgård som ellers i sine bøger Besættelsen 1940-45 I-II (1980-81) yder nostalgien fuld tribut siger noget vigtigt »Jeg ventede næsten tre år - lang tid i en drengs liv - før jeg under angrebet på Burmeister og Wain så en engelsk Mosquito stryge over Frederiksberg; det varede næppe mere end to-tre sekunder. Og ellers skete der ingenting i Danmark« (I side 102).

Krig er kedelig, fyldt med venten og rædsler. Det er *det* børnene skal lære om krig, så de kan arbejde på at undgå den næste. Det kan de forhåbentlig lære af dette undervisningsforløb, men de kan også lære noget om hvorfor det ikke lykkedes at skabe det sammenhold der taltes så meget om.

Lars Haastrup.

Hverdagslivet i Nordjylland under og umiddelbart efter besættelsen

af Birgit Knudsen, Peter Lauersen og Arne Nyhus.

På et møde i maj 1983 mellem repræsentanter fra Bangsbomuseet, Lokalhistoriske arkiver og Amtscentralen i Nordjyllands amt blev de tilstedeværende enige om, at mange materialer fra besættelsen i de lokalhistoriske arkiver giver nogle undervisningsmæssige muligheder, der ikke benyttes tilstrækkeligt. På et efterfølgende møde i juni 1983 blev der nedsat en arbejdsgruppe, der kom til at bestå af Peter Lauersen, Bangsbomuseet, Arne Nyhus, amtscentralen i Hjørring og Birgit Knudsen, amtscentralen i Aalborg. Arbejdsgruppen fik til opgave at finde frem til, hvad et bogligt materiale med titlen »Hverdagslivet i Nordjylland under besættelsen« kunne indeholde. Det er arbejdsgruppens hensigt gennem denne artikel at delagtiggøre en større kreds i de overvejelser og problemer, der kan være forbundet med at udarbejde et lokalhistorisk materiale om hverdagslivet under besættelsen. Da gruppens medlemmer er af den opfattelse, at deres overvejelser kan bruges som et eksempel på, hvordan man også andre steder kan belyse hverdagslivet under og umiddelbart efter besættelsen, vil de i det følgende give en detaljeret gennemgang af deres materiale.

Lokalhistorien og besættelsestiden

Både i »Historie 81« og i »Historie 84« understreges betydningen af, at lokalhistorien inddrages i undervisningen. I »Historie 81« omtales blandt andet, at det især er muligt gennem lokalhistorien at belyse kulturelle, økonomiske og sociale forhold. At de politiske forhold ikke nævnes i denne forbindelse, må efter vor opfattelse hænge sammen med en analyse af, hvilke arkivalier der findes på henholdsvis de statslige - og de lokalhistoriske arkiver. Dette forhold er naturligvis ikke uvæsentligt at tage højde for, når et lokalhistorisk materiale skal udarbejdes. Det, der først og fremmest har bragt lokalhistorien ind i varmen, er helt klart de pædagogiske muligheder og værdier, der ligger i at inddrage lokalhistorien i undervisningen jvf. »Historie 84«. Vi vil derfor indledningsvis forsøge at give et bud på, hvilke pæ-

dagogiske fordele og evt. ulemper der kan være forbundet med at behandle netop besættelsestiden med udgangspunkt i et lokalområde.

Først og fremmest mener vi, at man ved at tage sit udgangspunkt i det lokale bedre kan give eleverne indblik i de begivenheder og forandringer, der var afgørende for forskellige befolkningsgruppers vilkår, fordi selv komplicerede forklaringer på forandringer ofte opfattes konkret af eleverne pga. det lokale udgangspunkt. Den lokalhistoriske indfaldsvinkel åbner desuden skolen mod det omgivende samfund. Herudover skal især nævnes, at lokalhistorien kan bringe elevinitiativet i forgrunden. Det er imidlertid ikke uvæsentlig at gøre sig klart, at netop besættelsestidens historie kan gå for tæt på elevernes privatsfære. Dette må læreren naturligvis tage højde for i sin planlægning af arbejdet.

Emner og problemstillinger

I vores afklaring af, hvad der skulle være udgangspunkt for vores materiale, fandt vi frem til, at materialet skulle belyse følgende problemstilling:

Hvordan blev hverdagslivet i Nordjylland under og umiddelbart efter besættelsen påvirket af krigen?

I en nærmere afgrænsning af hvilke emner der måtte være med, når vores problemstilling skulle belyses, fandt vi frem til følgende emner:

1. Familiens vareforsyning
2. Maden
3. Beklædning
4. Hjemmets energiforsyning
5. Transport
6. At mødes
7. Befrielsen
8. Efter befrielsen

I det følgende vil vi skitsere, hvilke problemstillinger vi mener, der er relevante at stille i tilknytning til de enkelte emner. Herudover vil vi også give eksempler på avisartikler, annoncer, billeder m.v., der kan være med til at fortælle noget om nogle af de problemstillinger der er rejst.

Familiens vareforsyning

Hvilke problemer skabte den manglende vareforsyning for familien?
(rationering)
Hvorledes skaffede man sig de eftertragtede varer alligevel?
(f.eks. sortbørshandel, byttehandel.)

Artikel fra Vendsyssel Tidende, 11. januar 1945.

I stedet for de oprindelige navne er indsat opdigtede navne.

Fantastisk Røveri-Trick i Frederikshavn

Solgte et Parti Cigaretter flere gange og røvede det igen fra Kunderne

Hvorledes helt amerikanske Gangstermetoder har vundet Indpas, selv i en beskeden Provinsby som Frederikshavn, oprulledes i Gaar i Retten, hvor der fremstilledes nogle unge Mennesker, som Vagtværnet Dagen før havde anholdt, fordi man længe havde haft Mistanke om deres forbryderiske Virksomhed.

Først fremstilledes den 32-årige Arne Larsen. Han forklarede, at han sammen med Carlo Pedersen og Hans Christensen havde solgt ubanderolerede Cigaretter til en Mand fra Tuen ved Navn Peter Andersen. Manden var på Cykel og da han havde faaet Cigaretterne udleveret og var kørt hjemad med dem, lejede de tre Mænd en Bil, fulgte efter Manden og passerede forbi ham, hvorpå de lod Bilen holde og gik tilbage for at møde Cyklisten. Ham standsede de og idet de udgav sig for Civilopdagere, gjorde de ham opmærksom paa at de var vidende om, at han havde handlet paa den sorte Børs og var i Besiddelse af ufortoldede Cigaretter. Under Paaberaabelse af deres Myndighed, truede de Manden til at udlevere Pakken med Cigaretterne, som de saa to med hjem.

Derefter solgte de de samme Cigaretter til en Mand fra Mosbjerg, med hvem de saa lavede det samme Trick. Fulgte efter ham i Bil, standsede ham og truede ham til at udlevere Cigaretterne. De var saa klar til at gentage Forestillingen med et nyt Offer, og Fremgangsmåden var særdeles lønnende, da de hver Gang fik Cigaretterne godt betalt.

Maden

Hvilke konsekvenser fik de manglende forsyninger for den daglige madlavning?
(f.eks. erstatningsvarer, kogetider, prisen på forskellige varer, hamstring.)
Betød mangelsituationen det samme for alle socialgrupper?

Beklædning

Hvordan fik man nyt tøj?
(byttehandel, omsyning.)
Hvad brugte man til fremstilling af beklædning og fodtøj?
(maximaltøj, sko af fiskeskind m.v.)
Betød mangelsituationen det samme for alle?

Aalborg Amtstidende
Torsdag den 1. januar
1942 side 11.

Byhusmødrene udtaler sig

Fru Direktør A... bebor en stor Aalborg-Villa. Der er to Børn og to unge Piger, saaledes at Husstanden ialt tæller 6 Personer.

– Lidt kniber det naturligvis med at faa Sukker og Smør til at slaa til og føre Hus med Selskabelighed og alt det lader sig selvfølgelig ikke gøre i samme Maalestok som før. Idet daglige har Rationeringerne medført en Forenkling af Maden. Desserter og lignende søde Sager ser vi ikke meget til mere, og Børnene faar til Erstatning herfor og for det Smør, vi er nødt til at holde igen paa, alt det Mælk, de vil drikke. Hvad Vask og Rengøring angaar kan man jo saa nogenlunde klare sig med de forskellige Midler, der findes i Handelen. Det, det her kniber føleligt med, er Fernis til de mange Trapper og Gange. Det siger sig selv, at Brændselssituationen har medført, at en Del af Huset er lukket i Vintermaanederne, men nogen Lettelse i det daglige Arbejde er dette nu ikke, fordi ubenyttede Stuer let faar et »forfaldent« Præg end hvis de er varmet op og anvendt til daglig. Med Hensyn til Selskabeligheden er de store Middages Tid naturligvis forbi, men af den Grund kan man jo godt se sine Venner til et enkelt Maaltid, men ogsaa den gængse Servering af Snitter og varm Kringle til Slut er det forbi med. Her bruger vi i Stedet at servere en Kop varm Bouillon, Tomatsuppe eller lignende med Saltstænger til... Men, slutter Fru K..., alt dette kan man jo slet ikke kalde at mangle noget, og klage har man i hvert Fald ikke Lov til.

Familien med den lille Indtægt

Fru C... har Mand og 4 Børn, og det er store Krav, der stilles til hende, for at faa det hele til at løbe rundt.

– Jeg er saa lykkelig at have en Ovn, siger Fru C..., og det hjælper meget paa Brødrationerne, at man selv kan bage og derfor kan drøje paa Melet paa alle Maader. Smørret skal der ogsaa spares paa, ikke fordi det kniber med at faa Mærkerne til at slaa til, men fordi der simpelthen ikke er Penge til at købe det for. Opbagningen er saaledes banlyst, man kan f. Eks. i Supper og lignende saa udmærket jævne med Kartofler, og til Smørrebrødet holder vi os udelukkende til Smørepaalæg, saa Smøret spares. Med Hensyn til Kød holder vi os til Farsretter. Der kan man nemlig ogsaa saa dejligt drøje med Kartofler til og ellers optræder der en Mængde Grød paa Spiseplanen samt Retter som Kaal, Ærter og lignende. Det gaar endda altsammen; blot er jeg for Børnenes Skyld ked af, at Mælken er saa dyr. Tænk, hvad det vilde betyde, hvis man var i Stand til at give dem en ordentlig Portion Mælk daglig. I Stedet faar mine Børn hver Dag raa Gulerod, fordi jeg har hørt, det skal være saa sundt.

– Og hvorledes med at faa Tøj?

– Det kan det slet ikke nytte at spekulere paa. Det, der her volder størst Hovedbrud, er Fodtøjet, og jeg har løst Problemet paa den Maade, at mine Drenge gaar med Træsko til daglig...

Tøjbyttecentral, Jernbanegade. Der opstod mange af den slags forretninger under krigen, dels med bytte men også med køb og salg. Denne byttecentral blev oprettet og drevet af Danske kvinders Samfundstjeneste (det bedre borgerskabs damer). (Lokalhistorisk Arkiv Aalborg. Dalby 1944.)

Vendsyssel Tidende 30. 11. 1942

BRØNDERSLEV

Silkestrømper i Retten. 1942

Kriminalretten i Brønderslev blev sat Søndag Formiddag i Anledning af en Anholdelse, Overhetjent Haumann havde foretaget paa Hotel »Phønix« Lørdag Middag. Her havde Overhetjenten grebet en københavnsk Repræsentant i at forevise interesserede Gæster et Parti Silkestrømper og forskellige Toiletartikler. Strømpernes Indehaver blev anholdt, da hans Forhold ikke forekom reglementerede, og Strømperne, 120 Par Dame-Silkestrømper, blev beslaglagt.

I Retten kom Handelsmanden med en Række Forklaringer og bad indtrængende om at faa de beslaglagte Silkestrømper frigivet, da de repræsenterede temmelig mange Penge, som han ikke godt kunde undvære. Dette kunde Politifuldmægtigen som Anklager ikke gaa med til. Anholdelsen blev derimod opretholdt, og Sagen udsattes, for at Forholdene kan bjive nærmere klarlagt.

Hjemmets energiforsyning
Hvordan fik man varme i stuen?
(kakkelovn, tørv, brunkul, briketter.)
Hvordan fik man brændsel til madlavning?
(tørv, gas, brændselskontorer og rationering.)

Vendsyssel Tidende den 16. 3. 45

Glemte at slukke for Varmeovnen, da hun gik til Gudstjeneste.

Og da hun Dagen efter vendte hjem fra et Besøg, havde Ovnen brugt to Maaneders Elektricitet.

En enlig Dame fra Omegnen af Aabybro har været saa uheldig, at hendes Elektricitetsration for to Maaneder er blevet opslugt i Løbet af et Døgn. Hun var i Søndags i Kirke, og før hun tog af Sted, havde hun anbragt en elektrisk Varmeovn i Entréen under sit Overstykke. Efter Gudstjenesten traf hun nogle gode Venner, der inviterede hende med hjem, og her blev hun til Mandag. En herlig Varme strømmede Damen i Møde, da hun vendte hjem. Hun havde glemt at lukke for Varmeovnen. Den havde brugt 12 af 14 Kwt, som Damen havde faaet tildelt for to Maaneder.

Vendsyssel Tidende 27. 4. 1940

Er Plantagens Brænde forbeholdt enkelte?

Køberne bliver blandt andet afvist, hvis ikke de er gamle Kunder.

Forholdene har medført, at Tørv og Brænde vil komme til at spille en betydelig Rolle i Brændselsforsyningen til næste Vinter. I Hirtshals er Brændesspørgsmaalet endda ekstra aktuelt, idet Petroleums Rationeringen har medført, at alle de Hjem, hvor man gennem mange Aar har benyttet Primus og Kogeapparat, nu maa til at lave Mad paa Komfuret igen. Da man imidlertid lige uden for Byen har Lillebeden Plantage, der hører til de største og ældste Plantager i Vendsyssel skulde det tilsyneladende ikke volde Vanskeligheder at faa noget at putte i Komfurerne. Men nu viser det sig, at det langt fra er enhver, som kan købe Brænde i Lillebeden Plantage. Dette er tværtimod forbeholdt nogle enkelte, saa Plantagen afhjælper ikke Petroleumsmangelen. Flere har henvendt sig til os for at beklage sig over, at de er blevet nægtet Brændsel fra Plantagen. Især er man stærkt misfornøjet med den Motivering, man faar for Afvisningen. Det betyder nemlig Køberne, at naar de ikke er gamle Kunder, kan de ingen Brænde faa. Da det drejer sig om Hjem, hvor man hidtil har benyttet Petroleum til Madlavningen kan de af naturlige Grunde ikke have været Kunder til Komfurbrændsel, hverken i Lillebeden Plantage eller andre Steder. Derfor finder man denne Motivering yderst malplaceret, og man staar ganske uforstaaende overfor, at Plantagens Brænde netop i en Tid som denne skal være forbeholdt de Mennesker, som plejer at bruge deres Komfur.

Alle de Mennesker, som ikke er gamle Kunder til Brænde i Lillebeden Plantage bliver henvist til Uggerby Plantage, men denne Henvisning skaffer i Øjeblikket heller ingen Varme under Gryderne naa Komfuret, idet man der faar den Besked, at der intet Brænde kan leveres nu, men Køberne kan prøve at høre igen om en Maaned.

Efter de forskellige Henvendelser fra misfornøjede Hirtshalshoer har vi haft en Samtale med Plantageassistent Leerskov, Lillebeden Plantage, som paa vort Spørgsmaal om Grunden til, at det kun er gamle Kunder, der kan købe Brænde, kort og godt svarer:

— Saadan er mine Direktiver.

Transport

Hvilke besværligheder var der forbundet med transport og rejser?
(gengas, gasgenerator, cykler, togafgange, benzinmangel, cykeltaxaer.)

Vendsyssel Tidende 19. 4. 41

Kørsel med Naturgas Løkken-Aalborg

Privatbanerne undersøger Muligheden for at lade endnu flere Rutebiler drive med Naturgas

Bestyrelsen for Hjørring Privatbaner holdt i Gaar Møde, og Driftsbestyrer Krogh oplyste her, at man nu havde opnået en Ordning, saa to af Rutebilerne Løkken-Aalborg kunde drives ved Naturgas. Flaskegassen sendes fra Frederikshavn til Aalborg Rutebilstation, hvor Bilerne forsynes med Drivkraften. Det er Meningen, at 25 Biler paa Ruten fra Aalborg skal forsynes med Naturgas.

Der er den store Fordel ved Kørsel med Naturgas, at der da maa køres to Trediedele af normal Køreplan, mens der med Gengas kun maa køres med en Trediedel af normal Køreplan.

Naar de to Biler paa Løkken-Aalborg-Ruten faar Gassen installeret, hvilket antagelig sker i Løbet af en Maaneds Tid, vil der saaledes være Mulighed for en Forbedring af Køreplanen.

For at kunde opnaa lignende Forbedringer ogsaa paa andre Ruter, overvejer Baneledelsen om der ikke kan træffes en Ordning, saa flere Biler kan faa Gas, man bør i første Række tænke paa Asdalbilen, men man ved ikke endnu om Sagen kan ordnes. Helt udelukket er det i hvert Fald ikke. Det bedste var naturligvis, om man kunde finde en god Gasforekomst i Hjørring.

Vendsyssel Tidende 8. 3. 1945

Mange forlader Ekspressen i Hobro

423 — 8/3-45.

Attentaterne mod Hurtigtogene den 8. Oktober og 24. Februar har gjort mange Rejsende ængstelige, og denne Frygt har baade nedsat de Rejsendes Antal og givet sig Udslag, som navnlig mærkes i Hobro, hvor Bomberne formodes anbragt begge Gange.

I den forløbne Uge havde Hobros Hoteller saaledes halt et større Rykind af Rejsende, der stod af Ekspressen i Hobro og ikke ønskede at fortsætte Nord paa, førend med Persontoget halvandet Døgn senere. Da der for Tiden er Værelsemangel i Hobro, har man flere Steder maattet rede op til de Rejsende i Badeværelser, paa Sofaer og lign.

Med Ulykkestoget den 24. Februar befandt sig, fortæller Aalborg Stiftstidende, bl. a. seks Mænd, som skulde til Frederikshavn. De slap uskadt fra Attentatet, men turde ikke fortsætte med Toget til Aalborg, og efter et Par Dages Rekreation i Hobro tog de med Tog til Fredericia og afrejste derfra med Skib til deres nordlige Bestemmelsessted!

At mødes

Hvilke besværligheder er der ved at mødes?
(rejsetilladelser, legitimationskort, togankomster i en spærretid, bekendtgørelser i en spærretid, spærretidens betydning for foreningsliv og familieliv m.v.)
Hvilke arrangementer kunne befolkningen vælge at deltage i?

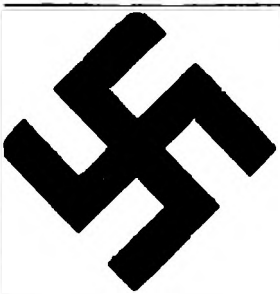

Stort offentligt Oplysnings-møde

afholdes paa **Forsamlingsgaarden**, Frederikshavn, **Søndag den 15. Decbr. 1940** Kl. 15. — Partifører, Dr. Frits Clausen, taler om den ny Tid. — Kl. 19: Kammeratskabsaften med mange Overraskelser. — Entre: 75 Øre.

D. N. S. A. P.,
Frederikshavns Afdeling.

Vendsyssel Tidende
12. 12. 1940

Rift om Billetterne til Kaj Munk-Mødet.

Kaj Munk.

Over Halvdelen af Billetterne til Dansk-nordisk Ungdomsforbunds Møde paa »du Nord« 2 Paaskedag med Digterpræsten Kaj Munk som Taler er allerede forudbestilt hos Falberg. Kaj Munks Foredrag vil omhandle aktuelle Problemer.

Kaj Munk er en meget optaget Mand, og han glemmer ikke sin Menighed i Vedersø. 2 Paaskedags Formiddag prædiker han i Vedersø Kirke, og han maa derfor foretage Rejsen til Hjøring i Bil. Da Kaj Munk ønsker at være tilbage i Vedersø samme Aften, vil Mødet paa »du Nord« begynde Kl. 19,15 præcis.

9. 4. 41 →

10. 4. 43 ↘

Waffen-SS og Frikorps „Danmark"

foranstaltet en

Films- og Foredragsaften

den 13. April 1943, Kl. 19,30

i Brønderslev
Hotel „Phønix"

SS-Obersturmbannführer K. B. Martinsen
Kommandør for Frikorps »Danmark«

og

SS-Obersturmführer Ellekilde
i SS-Division »Vikinge«

taler over Temaet

Hvordan er Danmarks Stilling til Kampene paa Østfronten?

Gratis Adgang for alle.

FOR DANMARK - MOD BOLCHEVISMEN!

Forlystelser.

KINOGRAFEN
Brønch-Sofdelinsgade

Hver Aften Kl. 19 og 20,45, Søndag Kl. 16 (Børn 50 Ø) 19 og 20,45:

Atter en Knald-Suktes fra A/S Nordisk Film!

★

Uddrag af Pressen:

Publikum var i høj Grad med, og afbrød mange Gange Filmen med Klapsalver!!

— En Sømandsfilm, som efter sin Hensigt vil faa Publikums Mellemgulvsbrædder til at knage af Latter!!

Forudbestilling
Telf. 561 (16-17.30).

Befrielsesglæde i Reberbansgade i Aalborg. Bemærk frihedskæmperen i billedets midte med gevær over skulderen. (Lokalhistorisk Arkiv Aalborg).

Befrielsen

Hvorledes blev befrielsesbudskabet modtaget:
a) i befolkningsflertallet
b) blandt modstandsfolk
c) hos medløberne

Efter befrielsen

Hvordan forsøger man at bevare den optimisme, befrielsen skabte?
Hvorledes forløb retsopgøret?
Hvorledes var den materielle virkelighed efter besættelsen?
(varemangel, fortsat retionering.)

En tidligere sognerådsformand i en vendsysselsk kommune fortæller om personer, der med rette og mest med urette blev stemplet som forbrydere efter maj 1945. I kommunen foregik også aktiviteter, som helst skulle glem-

En arresteret føres af en frihedskæmper og politi til arresten i Gabelsgade i Aalborg. (Lokalhistorisk Arkiv Aalborg).

mes! »En af de første dage efter 5. maj 1945 stod en del af byens borgere forsamlet omkring en mand, der havde været i Tyskland for at arbejde - som mange andre arbejdere fra alle dele af landet havde været det. Man anklagede ham bl.a. for at have været i frikorpset. Der lød mange ukvemsord mod manden, og en del af de forsamlede spyttede mod ham. En højt anset borger i byen banede vej for sine børn: »Her skal I se en landsforræder«, sagde han. Manden blev senere ved retten pure frifundet for alle anklager.«

Faglige kommentarer

Under arbejdet med de enkelte delemner er vi stødt på mange forskellige beskrivelser af hverdagslivet og vil derfor i det følgende give nogle kommentarer til de enkelte delemner for yderligere at perspektivere disse.

Familiens vareforsyning

Byttehandel. Kunne man ikke købe varer for sine penge, kunne man gennem annoncer eller bytteforretninger altid prøve at bytte. Eks: Bihonning mod uldgarn - Barnevogn mod cykel - Træ til brændsel mod cigaretter etc.

Første Aalborg-Sabotagevagt fik i Dag 4 Aars Fængsel

Tabte Retten til almen Tillid i et Tidsrum af fem Aar

Aalborg Amtstidende den 20. juli 1945

Den første Dom over en Sabotagevagt fra Aalborg afsagdes i Formiddag af Domsmandsretten i Aalborg under Forsæde af Kriminaldommer Erik Hansen. Den 46-aarige Arbejdsmand Jens Peter Mathiesen idømtes 4 Aars Fængsel med Fradrag af 48 Dages udstaaet Varetægtsarrest. Endvidere fradømtes han Retten til almen Tillid i et Tidsrum af 5 Aar, ligesom han skal udrede 60 Kr. i Salær til sin beskikkede Forsvarer.

Dømtes navn sløret.

En forsagt Sabotagevagt

Retsmødet bød iøvrigt ikke paa dramatiske Enkeltheder og prægedes af en kendelig Forsagthed hos den Tiltalte, der svarede nølende og lavmælt paa den Regn af Spørgsmaal, som Kriminaldommeren og Anklageren stillede.

Under Fuldmægtig Ahlmarks Afhøring forklarede Jens Peter Mathiesen, at han havde været Sabotagevagt henholdsvis paa Taarnborg i Lindholm og paa Syrefabrikken i Nørresundby, hvor han bevogtede Levnedsmiddellagre. Endvidere havde han arbejdet paa Flyvepladsen ved Rødslet og paa Vandflyvepladsen som almindelig Arbejder, men Arbejdet som Sabotagevagt havde han taget, fordi Kammeraterne sagde, det var let og vellønnet Arbejde.

Mathiesen oplyste, at han havde faaet Vægterpladsen gennem Ortskommandanturen paa Birks Hotel i Aalborg, hvor han fik udleveret Kappe, Staalhjelm, Støvler og dansk Gevær 89.

Forsvareren: Har De været Soldat?

– Nej.

– Har De været paa Øvelsesskydning?

– Nej.

Dommeren: De havde ogsaa faaet udleveret en tysk Militærkappe?

– Jah, en Overfrakke...

D.: Naah, skal vi ikke kalde den en Kappe? Militæret gaar jo ikke i Overfrakker?

Situationen haabløs!

Derefter kom man ind paa Tiltaltes egentlige Arbejde med Bevogtningstjenesten, og herunder spurgte Forsvareren, hvad han vilde have gjort, hvis nogen havde angrebet Lagrene.

Tiltalte: Jeg vilde ikke have foretaget mig noget. Hvis der var kommet en halv Snes Sabotører, vilde Situationen jo være håbløs!

De første domme, der faldt, var meget hårde. Dommene blev mildere og mildere. De domme, der skrives om i 1947 og 1948 vidner i høj grad om dette.

Sortbørs m.v. Sortbørshandel florerede. Især tobak var eftertragtet. Smarte »forretningsfolk« fremstillede bl.a. cigarer fremstillet af tørret tang, cigaretter fremstillet af hestepærer etc. og solgte dette på den »sorte børs«. Her kunne man ligeledes købe sukkermærker, smørmærker m.v.

Hamstring. Alt blev hamstret i stor målestok i 1940. Men risikoen var stor. Der blev idømt store bøder, og store lagre blev konfiskeret.

Maden

Kalorieforbruget gik ca. 10% ned. Der blev tildelt Vitaminol til børn og vorderende mødre. Sukkerforbruget faldt til ca. ⅔ af førkrigsniveauet. En stor del af vor egen sukkerproduktion blev brugt til byttehandel. Mel- og grynforbruget steg med 15%. Stærkest var stigningen for havregryn, der brugtes til erstatning for en lang række varer. Der blev spist flere fisk, flere æg og mere ost end før besættelsen. Forbruget af mælk og fløde steg til lidt over førkrigsniveauet. Der var mangel på både øl og mineralvand. Kaffe blev erstattet af kaffesurrogater af forskellig art. Antallet af kopper kaffe/kaffesurrogat blev omtrent halveret.

Priseksempel fra 1940. Der opstod pga. fodermangel i 1940 en svinepukkel. Hver husstand fik derfor tilladelse til at nedsalte en ½ gris til vinterforråd. Mindre bemidlede familier kunne efter ansøgning til kommunen få et rentefrit lån på indtil 100 kr. til indkøb af den halve gris. Firmaet »Plumrose« averterede om levering af denne halve gris inclusive saltetønde til en pris af kr. 98,00. Vægt for den halve gris var ca. 35 kg.

Beklædning

De kunststoffer, der prægede tekstilerne i besættelsesårene, var fremstillet bl.a. af cellulose fra fyrre- og bøgetræ, tagrør, kartoffeltoppe og skummet mælk. I 1941 kom maksimaltøjet, der var standardtøj til faste priser. Fra 1941/42 dækkedes behovet for uld og bomuld med kludeopkrads, celluld og andre syntetiske stoffer. Produktionen af færdigbeklædning faldt til mellem halvdelen og en tredjedel af førkrigsniveauet, og kvaliteten på alt var yderst dårlig. Fodtøjsforsyningen faldt med ca. ⅓. Kvaliteten af sko var meget dårlig, da der ikke kom oversøiske skind. Pap, træ og fiskeskind prægede de sidste krigsårs skoforsyning.

Hjemmets energiforsyning

Fra sommeren 1941 og hver af de efterfølgende krigssomre gravede ca. 50.000 mand tørv og 3.-5.000 mand brunkul. Spareovne og sparekomfurer var store artikler. Tre af besættelsestidens vintre hørte til århundredets længste og koldeste. I Nordjylland var naturgasforekomsterne i Vendsyssel en vigtig energikilde.

Transport

Drivkraften til generatorkørsel var træ. Trækkraften var dog meget dårlig. 2,2-2,5 kg. lufttørret bøgetræ svarede til 1 liter benzin. Togkørslen indskrænkedes meget stærkt på grund af mangel på drivkraft. Store forsinkelser hørte til dagens orden bl.a. på grund af sabotering af banelinjerne. Som modsabotage (Schalburgtage) iværksatte besættelsesmagten sprængninger af persontog bl.a. ved Hobro, hvorved mange passagerer mistede livet.

At mødes

I begyndelsen af juli 1940 startede alsangstævnerne i Aalborg ledet af pastor Axel Bang. Udgangsforbud blev efter 1943 ofte dekreteret af besættelsesmagten. Nogle forbud kunne gælde hele landet, andre kunne af den lokale kommandant dekreteres på grund af uroligheder i den pågældende by. Spærretid var gerne fra kl. 20 til kl. 6. Togpassagerer, der kom til en by med spærretid, efter spærretidens påbegyndelse måtte da ledsages hjem - ofte kørt i busser - under politiledsagelse. Selskabslivet måtte ligeledes indrettes efter spærretiden. Selskaber måtte påbegyndes tidligt og slutte inden spærretid, eller selskabet måtte overnatte hos værtsparret. Alle over 16 år skulle være forsynet med legitimationskort, der skulle fremvises på opfordring af politi eller tysk myndighed. Efter sabotage mod færgerne over Storebælt blev der her indført meget skarp tysk kontrol med undersøgelse af bagage m.v. ved færgeoverfartsstederne. I biograferne spilledes hovedsageligt danske og svenske film. Engelske og amerikanske film var forbudt. Tyske film blev ligeledes vist (skulle vises, red.) - dog i de sidste krigsår for et meget lille dansk publikum.

Befrielsen

Da befrielsesbudskabet lød gennem radioen fra England om aftenen den 4. maj udløstes en stormende glæde over hele landet. I Frederikshavn f.eks. blev mange steder mørkelægningsgardinerne revet ned og levende lys sat i vinduerne. Skønt kapitulationen først trådte i kraft fra kl. 8 om morgenen den 5. maj, og skønt tyske soldater stadig patruljerede i gaderne, strømmede folk ud for at dele glæden med andre. Modstandsbevægelsens ledelse var imidlertid bange for at der skulle forefalde episoder, hvor dansk liv og ejendom kunne gå tabt, nu da kampen var vundet, og grupper fra modstandsbevægelsen fik derfor pr. kurer ordre til uden våben og armbind at gå ud på gaderne og opfordre folk til stille og roligt at gå hjem og afvente kapitulationstidspunktet.

I mange hjem dukkede en flaske førkrigsvin eller en smule ægte kaffe frem, der var gemt netop til denne lejlighed. Folk fejrede friheden, et knugende tryk var borte. Man kunne nu frit gå på gaden uden frygt for pludselige razziaer eller overfald, man kunne trygt åbne sin dør uden angst for, om det var det tyske Gestapo eller clearingmordere, der stod udenfor. Dette gjaldt langt størsteparten af den danske befolkning samt modstandsbevægelsens folk. De, der under besættelsen havde glemt, at de var danske, var dog ikke så glade. Ved fejltagelser blev over hele landet ca. 300 sagesløse anholdt, og af de øvrige arresterede blev ca. halvdelen ret hurtigt løsladt, idet mange af disse blot var sat i beskyttelsesarrest for ikke i den første befrielsesrus at skulle blive genstand for overgreb fra befolkningens side.

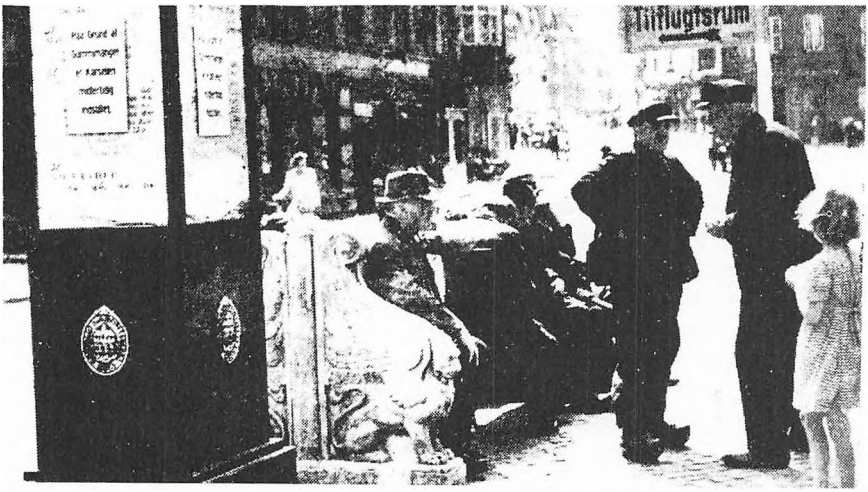

Der hersker ligefrem Idyl — en trist Stilhed bør man vel snarere sige — paa Nytorv og Østeraa, efter at Aalborgs Busser har maattet give op. De gamle sidder paa Bænkene og nyder Sommeren, men snakker ogsaa om deres Genvordigheder, efter at Bussen ikke længere kører frem ved Hellen og transporterer dem til Hjemmet eller Familien. I Ursøjlen paa Busselskabets Plakat meddeles, at Kørslen er indstillet indtil videre paa Gr. af Gummimangel.

Efter befrielsen

Og det blev hverdag igen. Rationeringerne og varemangelen fortsatte endnu i flere år efter befrielsen, men utrygheden og angsten var borte. I forhold til, hvad der havde været, kunne man nu se optimistisk på fremtiden.

Forslag til et undervisningsforløb om besættelsestidens hverdag

fase 1

Undervisningen kan tage sit udgangspunkt i en nærmere analyse af et billede, der blev bragt i Aalborg Amtstidende den 4. juli 1944.

Ud fra billedet forsøger eleverne at datere dette samt at nå frem til, hvilke besværligheder, der tales om. Både de besværligheder, der umiddelbart kan læses ud af billedet samt de besværligheder, der herudover kan være forbundet med dagliglivet under besættelsen.

fase 2

Efter denne indledende afgrænsning af emnet besættelsestiden vises filmen »*Besættelsestidens hverdag*«. Alene titlen lader ane, at vægten her er lagt på en beskrivelse af de økonomiske og sociale forhold, der prægede hverdagslivet under besættelsen. Af de problemer filmen behandler kan bl.a. nævnes råvaremangelen, energikrisen, arbejdsløsheden og de sociale forskelle. Filmen passer således ind i et undervisningsforløb, der søger at

få hverdagslivet under besættelsen belyst. Eleverne prøver på grundlag af filmen at finde frem til nogle af de problemer, der måtte være i det daglige ud fra filmen. Til støtte for dette arbejde kan den filmbeskrivelse, der er udarbejdet i tilknytning til filmen være en god hjælp.

fase 3

På grundlag af de problemstillinger, der blev rejst under arbejdet med fase 1 samt den udvidelse af problemstillingerne fase 2 har medført inddrages lokalhistorien igen, idet læreren får eleverne til at give nogle besvarelser på, hvordan vi kan få noget at vide om besættelsestidens hverdag i lokalområdet. Dette kan i høj grad være det udgangspunkt, hvor forældre, bedsteforældre og elever kan mødes og arbejde sammen. Herudover vil det falde helt naturligt at inddrage mennesker fra hele lokalsamfundet. Elever og lærer udarbejder i fællesskab nogle spørgsmål, der kan anvendes som udgangspunkt for et interview.

Under udarbejdelsen kan der tages udgangspunkt i de emner og problemstillinger, der allerede er blevet skitseret i denne artikel. Elevernes spørgsmål kan muligvis være identiske med de allerede skitserede problemstillinger. Hvis vore problemstillinger vælges som de spørgsmål, der skal besvares, kan vi forestille os, at hvert enkelt delemne og de problemstillinger, der rejses i tilknytning hertil, bliver duplikeret sammen med de tilhørende kilder. Ud fra hvert delemne får eleverne til opgave i grupper at interviewe en person, der har oplevet besættelsestiden lokalt. Ved at styre interviewet på denne måde sikrer læreren sig, at det er problemstillinger, der er væsentlige for emnet, der snakkes om, samt at eleverne og den interviewede bliver hjulpet på vej.

Hvis materialet benyttes i Nordjyllands amt, kan læreren få yderligere inspiration i den bog, der udkommer foråret 1985 med titlen »*Hverdagen i Nordjylland under besættelsen*«. Det vil heri være muligt, at finde eksempler, der måske er endnu tættere på elevernes eget lokalområde. Det må anses for afgørende, at eksemplerne er *så lokale som overhovedet muligt.* Det vil derfor være vigtigt, at vore kildeeksempler enten *bliver suppleret med lokale eksempler eller giver anledning til, at lokale eksempler bliver fundet v.h.a. elevernes initiativer.* I denne forbindelse vil det lokalhistoriske arkiv, der sandsynligvis ligger i elevernes lokalområde, muligvis være behjælpelig.

Læreren bør naturligvis rette henvendelse til lokalhistoriske arkiv i god tid før emnets start for at give arkivet rimelig tid til at finde materialer frem. Det lokale arkiv kan muligvis også være behjælpelig med kontakter til mennesker, der har oplevet besættelsestiden i lokalområdet. Herudover

vil den lokale avis i høj grad være en mulighed. De artikler og annoncer, vi har anvendt her, stammer enten fra Vendsyssel Tidende eller Aalborg Amtstidende, der begge er borgerlige aviser. Man kan med fordel anvende artikler fra ikke borgerlige aviser i tilknytning til mange af vore problemstillinger.

fase 4

Med udgangspunkt i det materiale, eleverne har fået indsamlet om besættelsestidens hverdag laver de enkelte grupper en *radioudsendelse* om deres emne. Læreren kan evt. bruge vore faglige kommentarer som yderligere oplysninger til grupperne samt henvise grupperne til forskellige fremstillinger om emnet.

fase 5

Eleverne læser en *skønlitterær bog* om dagliglivet under besættelsen. Dette nødvendiggør et nærmere samarbejde med dansklæreren. Den skønlitterære bog, der ofte vil have karakter af en erindring, kan være med til at give eleverne en oplevelse af den historiske virkelighed. Om alle skal læse den samme bog eller om læreren vil finde frem til flere forskellige bøger må den enkelte lærer afgøre ud fra de lokale muligheder. Det er imidlertid vigtigt, at bogen/bøgerne belyser dagliglivet.

fase 6

Afspilning af de færdige radioudsendelser samt samtale om den læste bog eller de læste bøger.

Arbejdet kan muligvis munde ud i, at eleverne sammen med læreren vælger at beskæftige sig med arbejdsløsheden under og især efter besættelsen og frem til i dag. En mulig indfaldsvinkel til dette efterfølgende emne kan tages i to af Statens propagandafilm fra besættelsen. Det drejer sig om filmene »*Jøgensen får arbejde*« og »*Ungdom i arbejde*«. I Nordjylland kan disse film lånes på amtscentralen. Arbejdet med besættelsen kan således give anledning til at arbejde med temaet arbejdsløshed. Mange andre temaer kunne også tage deres udgangspunkt i materiale fra besættelsestiden.

Birgit Knudsen, Peter Laursen og Arne nyhus.

Litteratur til læreren

33.19 Jensen, Sigurd: Levevilkår under besættelsen, Gyldendal 1971.
97.7 Det stod ikke i avisen. Hvad politiet, militæret og pressen måtte fortie i besættelsens år. Aalborg Stiftstidendes forlag 1945.
96.7 Ejgenbroth, N. August, H. Dalby, Svend Aage Kühl: Vor vej til 5. maj 1945.
96.71 De så det ske under besættelsen. Bevar ro og orden. 1969.
96.71 De så det ske under besættelsen. Gå til modstand. 1969.
96.71 Kjersgaard, Erik. Besættelsen 1940-45. Freden forberedes. 1981.
96.71 Kjersgaard, Erik. Besættelsen 1940-45. Lysene slukkes. 1980.

Danmark som allieret nation??

Af Sten Larsen

Sten Larsen er lærer ved Teglmoseskolen i Albertslund kommune og cand. pæd. i historie. Han har desuden undervist som timelærer ved Danmarks Lærerhøjskole i København. Redaktionen har opfordret Sten Larsen til at udarbejde et forslag til undervisningsforløb om Danmarks forhold til de allierede i løbet af anden verdenskrig.

De følgende sider lægger op til et relativt kort og koncentreret emnearbejde om Danmarks udenrigspolitiske problemer under besættelsen.

På trods af mange års tradition for dansk neutralitetspolitik blev landet besat. Efter de første officielle beslutninger var taget, og de værste chockfornemmelser bearbejdet, rejste spørgsmålet sig: hvem skulle Danmark egentlig, officielt eller uofficielt, solidarisere sig med? Denne problemstilling og dens delaspekter er hovedtemaet for emnearbejdet her, hvor væsentlige nationale og internationale divergenser af politisk-ideologisk karakter er det centrale omdrejningspunkt. Befrielsen i 1945 blev fulgt af et dansk farvel til isoleret neutralitetspolitik, men de positive forventninger til FNs sikkerhedspolitiske rolle kunne ikke indfries. Med tilslutningen til Atlantpagten/NATO tog Danmark i 1949 et afgørende skridt ind i vestlig alliancepolitik. Også efterkrigsudviklingen omtales under emnet, men i meget summarisk form.

Oplæg til emnearbejde

Udover tilegnelsen af den på lidt længere sigt flygtige viden, må eleverne via emnearbejdets læsning og diskussioner have lejlighed til unuanceret indignation: Over stormagtspolitisk kynisme, over politikertaktik og magtbrynde, over manipulationer. Det positive i enhver historisk provokation og følgende indignation, er anledningen til engagement. Emnet her kan, i bedste fald, være udgangspunktet for elevernes begyndende, åbne erkendelse af besættelsestidens og nutidens politisk-ideologiske modsætninger – disses baggrund og konsekvenser.

Selve emnematerialet er opdelt i en fremstillingsdel og en opgavedel. For begge dele gælder, at de er stilet direkte til *eleverne* og at de er gjort »klar til brug«, dvs. umiddelbart kopierbare. Den traditionelle disponering

af materialet og udarbejdelsen af en fremstillingsdel har flere konkrete årsager, bl. a. den, at det har vist sig meget vanskeligt, overhovedet at kunne henvise til noget sammenhængende og afpasset elevmateriale om emnet.

Emnematerialet kan undervisningsmæssigt bruges alene, som det foreligger, eller det kan mere funktionelt indarbejdes i et større nutidsorienteret projekt, i hvilket der eventuelt kunne opstå behov for en tilbageskuende forklaring af Danmarks internationale placering.

Om fremstillingsdelen

Fremstillingen er kronologisk opbygget, fra besættelsen til befrielsen, med en naturlig afrunding om efterkrigstiden.

På grund af den begrænsede plads og en tilstræbt forenkling, er visse nuanceringer og relevante indholdselementer udeladt. Det gælder f. eks. Kauffmanns initiativ i 1942 til dansk tilslutning til De forenede Nationers erklæring. Det gælder det nok så væsentlige militærstrategiske samarbejde fra 1944 mellem Frihedsrådet og de vestallieredes overkommando for invasionsstyrkerne (SHAEF).

Emnets kompleksitet og abstrakte karakter taget i betragtning, vil fremstillingen formentlig ikke forekomme eleverne helt let. Hertil skal lægges fremstillingens brug af ikke-forklarede isme-begreber: nazisme (facisme), socialisme/kommunisme, kapitalisme, og nationalisme. Disse begreber må nødvendigvis behandles eksplicit på et eller andet tidspunkt under arbejdet.

Om opgavedelen

I denne del, hvor samtidige kilder og uddrag af nyere fremstillinger benyttes, lægges der ikke op til regulære kildekritiske analyser. Formålet med arbejdet er, at nå frem til en forståelse og vurdering af de udvalgte teksters indholdsside, både den udtalte og den u-udtalte side. Arbejdsforslagene er udarbejdet med henblik herpå.

Det er en nødvendig forudsætning for arbejdet med opgaverne, at eleverne har været igennem fremstillingsdelen og videre, at de har den tekst ved siden af sig.

Ønsker man, at udbygge anvendelsen af samtidige kilder, kan der henvises til den overskuelige og velegnede kildesamling af *Aage Trommer: Danmark mellem øst og vest* (1972).

Det konkrete arbejde

Det vil uden tvivl være en god idé, *inden* dette skriftbundne emnearbejde går igang, at lade eleverne få en snak og diskussion med en voksen, som

har oplevet besættelsen og som, af den ene eller anden grund, har haft selve besættelsessituationen langt fremme i bevidstheden. *Efter* emnearbejdet vil en tilsvarende dialog være værdifuld, men nu med en voksen som førstehåndsvidne til specifikke begivenheder og datidige holdninger, som ønskes belyst (det sidste arbejdsforslag i opgavedelen rummer et sådant eksempel).

Forsøg før, under eller efter læsningen, at konkretisere dele af teksten. Eksempelvis ved gruppevis at lade eleverne udarbejde europa- og verdenskort, som år for år viser forskydningerne på fronterne. Herved kommer krigens militære vendepunkter til at fremstå tydeligere. Eller for eksempel ved at fremstille kort, der med en optrukken streg markerer de vigtigste udenlandske kontakter for den danske modstandsbevægelse (London, Stockholm, Washington, Moskva). I en tilhørende korttekst kan personer og etableringstidspunkter for de enkelte kontaktsteder omtales.

Eleverne kan gå igang med emnearbejdet uden særlige vidensforudsætninger. Men i så fald bør selve læsningen af fremstillingsdelen foregå i fællesskab, så læreren og eleverne uddybende, kommenterende og spørgende kan gribe ind undervejs. På den anden side er der naturligvis ikke noget i vejen for, at emnet kan indarbejdes i et større og mere generelt anlagt emnearbejde om 2. verdenskrig og/eller besættelsen.

Som baggrundsmateriale har læreren en udmærket støtte i »Besættelsens hvem-hvad-hvor« (Politikens Forlag, nyeste udgave), både som indføring og opslagsværk. Herudover skal henvises til Per Skov Hansens litteraturoversigt.

Danmark som allieret nation
eller: hvem skulle vi holde med?

9. april 1940

»TIL DANMARKS SOLDATER OG DANMARKS FOLK!« stod der med store bogstaver på de tusindvis af ens, lysegrønne sedler, som dalede ned fra himlen. »OPROP!« stod der med endnu større bogstaver. Og selv om der var mange sprogfejl i selve teksten, både på forsiden og bagsiden, var meningen klar nok – Danmark var blevet besat! OPROP'et var de tyske bombemaskiners hilsen til den danske befolkning denne tidlige morgenstund, 9. april 1940. Trods advarsler kom den tyske aktion overrumplende, og i praksis var den velorganiseret, hurtig og effektiv. I løbet af få timer vrimlede det med besættelsestropper mange steder i landet. Danmarks ledere blev næsten i bogstaveligste forstand taget på sengen, men de samledes meget hurtigt hos kongen, Chr. X, og efter en halv times diskussion var de enige: Dan-

»Danmarks ledere samledes meget hurtigt hos kongen, Chr. X, og efter en halv times koncentreret diskussion var de enige: Danmark måtte bøje sig for den totale tyske overmagt, og under skarp protest tage imod tyskernes »tilbud« om beskyttelse af dansk neutralitet. Det var den beskyttelse, danskerne kunne læse om på de lysegrønne sedler«.

mark måtte bøje sig for den totale tyske overmagt, og under skarp protest, tage imod tyskernes »tilbud« om beskyttelse af dansk neutralitet. Det var den beskyttelse, danskerne kunne læse om på de lysegrønne sedler.

Dansk neutralitet

Hvad enten man kaldte den tyske besættelse det ene eller det andet, var den en grov krænkelse af dansk neutralitet. Nogle måneder forinden, da tyskerne gik ind i Polen, og England og Frankrig derfor erklærede Tyskland krig, havde den danske regering tydeligt sagt, at den krig, der nu var startet, ville Danmark *ikke* deltage i – hverken på den ene eller den anden side. Vi skulle ikke holde med nogen, men være neutrale ligesom under 1. verdenskrig. Under 1. verdenskrig havde Danmark haft stor succes med neutralitets-politikken, så politikerne holdt fast ved den politik gennem 1920erne og 1930erne. Men situationen var åbenbart en anden her i 1940. I

hvert fald stod nazitysklands tropper i landet, og de påstod, at Danmark da stadig var neutralt, men de, tyskerne, ville indtil krigen var slut sørge for, at ingen krænkede vores neutralitet. Herefter var dansk neutralitet en illusion, et selv-bedrag, som de fleste følte sig tvunget til at leve med. Men det var ikke let, og som tiden gik, blev det mere og mere vanskeligt.

Samarbejde

Den danske regering og de offentlige myndigheder var efter den 9. april dagligt tvunget til forhandlinger og samarbejde med tyskerne. Tyskerne stillede mange krav, og de fleste blev opfyldt. Regeringen nølede gang på gang, men bøjede sig som regel, for at samarbejds-politikken ikke skulle bryde sammen. Hvad ville der ske, hvis regeringen ikke bøjede sig? Det var ikke til at vide, men frygten for *den* situation og følgerne af den, fik regeringen til at fortsætte samarbejds-linien. Langt de fleste danskere bakkede, i tillid til regering og politikerne, op om denne linie. Og desuden: hvem kunne vide, om ikke Tyskland ville vinde krigen?

Modstand

Nogle tænkte og følte alligevel ganske anderledes. Og de blev flere. Kunne det overhovedet forsvares, at Danmark fortsatte samarbejds-linien med tyskerne, når stadig flere lande under ufattelige ofre blev draget ind i kampen *mod* nazismen? Vi var jo *ikke* nazister her hjemme. Kun få havde overhovedet sympati for nazismen. Holdt vi alligevel ikke med tyskerne, når vi direkte og indirekte støttede dem gennem samarbejdet? Hvad sagde England til den danske holdning, og senere da USA og Sovjetunionen kom med i krigen, - hvad sagde man dér? Hvordan ville det gå Danmark efter krigen, hvis Tyskland tabte? Var det muligt i længden, at bevare respekten for sig selv og sit land, hvis man ikke aktivt forsøgte, at vippe besættelsesmagten ud af landet igen? Spørgsmål som disse trængte sig på, og for nogle blev det for meget. De begyndte at gøre modstand - illegalt - for al modstand var forbudt, og de tre første år af besættelsestiden gjorde det danske politi stort set hvad det kunne, for at forhindre en lille men voksende modstandsbevægelses illegale arbejde.

Anti-nazisme og en god del nationalisme kittede modstandsbevægelsens meget forskellige mennesker sammen, men splittelsen i befolkningen var ikke til at komme uden om. Efterhånden som det blev nogenlunde klart (i løbet af 1943), at Tyskland ville tabe krigen, og efterhånden som tyskernes tilstedeværelse her i landet blev mere belastende, vandt modstandsbevægelsen større sympati i resten af befolkningen.

Den nationale kamp gik forud for klassekampen
En anden slags konflikt i befolkningen blev tydeligere under besættelsen, men netop kun tydeligere, for den eksisterede også før og efter besættelsen, og den eksisterer stadig. Det er konflikten mellem de forskellige samfundsgrupper eller klasser. Især i de første år af besættelsen fik den almindelige lønarbejder nogle ordentlige hak i tuden - priserne steg, lønningerne faldt, arbejdsløsheden steg og der kom sociale nedskæringer. På den anden side fik en hel del gårdejere, fabrikanter og andre selvstændige det bedre. »De fem forbandede år« var betydeligt mere forbandet for nogen end for andre, men denne grundlæggende modsætning kom til at stå i skyggen af det nationale problem: Danmark var besat af en fremmed magt. En masse mennesker blev dog sikkert skuffet efter besættelsen, fordi de havde regnet med, at der ville blive gjort mere ved samfundets uretfærdigheder, end der blev.

29. august 1943
Regeringens samarbejds-politik med tyskerne holdt længe - godt nok med store problemer ind imellem, men den holdt. 1940 gik på den måde, 1941 og 1942, men i 1943 gik det galt. Strejker og voldsomme uroligheder brød ud i stribevis af jydske og fynske byer. Politikerne måtte erkende, at hverken de selv eller de socialdemokratiske fagforeningsledere var i stand til at mane befolkningen til ro. Og da tyskerne herefter skruede kravene i vejret, følte regeringen sig tvunget til et brud med samarbejds-politiken. Det skete den 29. august 1943. Danmark var nu uden regering! Nogle af politikerne ærgrede sig grumme meget over bruddet, og gav direkte modstandsbevægelsen skylden. Beskyldningen var en fjer i hatten til modstandsbevægelsen, men i øvrigt ikke rigtig. Men at de støttede de mange og store strejker, var der ikke tvivl om:

> . . . Det danske folk har hævet sig til et nyt og højere trin i kampen mod tyskerne . . . Ja, folket er nu endelig, endelig vågnet. Nu ryster vi fejgheden og tvivlen af os, nu bliver det dag i Danmark.
> . . . Strejkerne ryster folk ud af ligegyldigheden, og de allierede taler ikke mere om os danske med et skuldertræk.
> (fra et illegalt blad, den 25. august 1943)

De allierede
Hvem var de allierede her i 1943? Det var først og fremmest England, USA og Sovjetunionen, men også alle andre lande som kæmpede mod de såkaldte Akse-magter: Tyskland, Italien og Japan (plus flere). De allierede

kaldte sig »De forenede Nationer«, fordi de med underskrift havde »forenet« hinanden i fælles kamp mod akse-magterne. Når krigen var forbi ville de i fællesskab danne en verdensorganisation for fred og sikkerhed, - det senere FN = Forenede Nationer.

Modstandsbevægelsen var stærkt imod at det »neutrale« Danmark i så lang tid havde samarbejdet med tyskerne, når de allierede nationer på liv og død havde bekæmpet nazismen. Danmark burde erklære Tyskland krig, koste hvad det ville. Men det kunne ikke lade sig gøre. *Før* august 1943 samarbejdede regeringen med tyskerne og *efter* august 1943 var der ingen dansk regering, som kunne erklære krig. Regeringen kunne have »gået under jorden« eller rejst i eksil, og *så* erklære krig, men det skete ikke. Når det nu ikke kunne lade sig gøre med en rigtig krigserklæring, ville det næstbedste, og i virkeligheden det vigtigste, være, at de allierede åbent sagde god for den danske modstandskamp, og på den måde alligevel gjorde Danmark til allieret. At få Danmark ind i rækken af Forenede Nationer, var et hedt øn-

Dock-kalas.

"Nu räcker alla, som ansluter sig till nyordningen, upp handen."

"Chicago Daily News", USA.

»Dukkegilde« kaldte tegneren i Chicago Daily News denne tegning fra november 1941. Hitler har samlet alle sine forbundsfæller.
Sådan bedømte USA Danmark og Finland det år.

ske for modstandsbevægelsen. Det ville være en stor sejr overfor samarbejdspolitikerne, hvis det skete.

Frihedsrådet dannes

Ledere fra forskellige modstandsgrupper dannede i september 1943 »Danmarks Frihedsråd«. Frihedsrådet skulle være modstandskampens øverste ledelse. Her skulle trådene samles, og her skulle tænkes politik, som gik længere end den daglige kamp mod besættelses-magten. Frihedsrådet blev samlingspunkt for de største modstandsgrupper, og det blev kontaktled til de allierede.

Flere vigtige kontakter var dog skabt for længst, i hvert fald til to af de store allierede, nemlig USA og England. Her boede en del danskere, som blev kaldt Frie Danske, og blandt disse var den danske gesandt (ambassadør) i USA, Kauffmann, en vigtig kontakt til den amerikanske regering. I England spillede den danske gesandt Reventlow en vis rolle i forhold til den engelske regering, men ellers havde man i London »Det danske Råd«, en gruppe af frie danske, hvis leder var en dansk, konservativ politiker, Christmas Møller. Han var gået i eksil.

Herudover arbejdede modstandsbevægelsen tæt sammen med en engelsk-amerikansk organisation, som netop skulle støtte besatte landes modstandsbevægelser, blandt andet ved at sende våben. Den modsatte vej gik der også hjælp. Efterretnings-tjenesten i det danske militær sendte således dagligt vigtige rapporter til England, om alt hvad tyskerne foretog sig. Endelig skal Stockholm nævnes. Her kunne Frihedsrådet i fred og ro komme i kontakt med diplomater fra USA, England og Sovjetunionen. Stockholm var et uhyre vigtigt kontakt- og forhandlingssted for den danske modstandsbevægelse.

Er Danmark allieret?

I meget af det samarbejde, som fandt sted allerede i 1943, lå faktisk en anerkendelse af Danmark som allieret nation. Ikke direkte formuleret - blot underforstået. Men når nu den danske regering var gået af, kunne det så ikke siges åbent og klart, at Danmark tilhørte rækken af Forenede Nationer? Det skulle nok kunne lade sig gøre, mente mange af de frie danske, og de pressede på i USA og England.

De to landes regeringer blev efter flere måneders overvejelser enige om, at erklære Danmark for *en slags* allieret nation, hvis Sovjetunionen også ville være med. Rigtig (formelt) allieret kunne Danmark ikke blive, sagde de, fordi vi ingen regering havde til at repræsentere landet.

Og nu skal tungen holdes lige i munden, for det begynder at blive indviklet.

Sovjetunionen ville *ikke* acceptere Danmark som allieret, så planen om en fælles erklæring fra de tre store allierede gik i vasken. Hvad var galt? Hvorfor kunne de store ikke blive enige? Inden de spørgsmål kan besvares, må nogle vigtige ting omtales.

Kommunisme og kapitalisme

Vi behøver ikke være alt for naive, når vi ser på de allierede under 2. verdenskrig. Godt nok holdt USA, England og Sovjetunionen hinanden pænt i hånden i den fælles og hårde kamp mod nazismen, men *samtidig* holdt de grundigt øje med hinanden. De var på vagt overfor hinanden. Kun på overfladen var de allierede enige - under overfladen var de politiske modstandere, med England-USA på den ene side og Sovjetunionen på den anden.

I England og USA ønskede man at videreudvikle samfundet i moderne kapitalistisk retning. I Sovjet gik man efter den store revolution i 1917 i retning af socialisme og kommunisme. Denne grundlæggende modsætning var de allierede naturligvis fuldt ud klar over, det var de danske politikere også, og det var Frihedsrådet også.

Havde disse ting noget med Danmark at gøre? Ja, i høj grad. I England og USA var man parat til at se gennem fingre med den danske regerings 3 års lange samarbejde med tyskerne, fordi man regnede med, at de danske politikere trods alt stadig stod for en politik, som lignede den engelske og amerikanske - dvs. i retning af såkaldt demokrati og kapitalisme. Men problemfrit var det ikke, for på den anden side var USA og England absolut interesseret i, at nazismen blev bekæmpet, og det gjorde de danske politikere jo ikke. Det gjorde derimod den danske modstandsbevægelse, som politikerne direkte havde bekæmpet. Og ikke nok med det; en hel del af de aktive i modstandsbevægelsen var danske kommunister. Hvis modstandsbevægelsen ligefrem overtog hele magten i samfundet, kunne man så være sikker på en rigtig udvikling, set med engelsk-amerikanske øjne?

For Sovjetunionen så situationen anderledes ud. Her havde man ikke meget til overs for de danske samarbejdspolitikere. Ikke alene havde disse politikere samarbejdet i for lang tid, men en del af samarbejdet med tyskerne var gået ud på direkte at bekæmpe danske kommunister, kommunisme i almindelighed og selve Sovjetunionen. Forbindelsen til Sovjet var blevet afbrudt, det danske kommunistparti var blevet forbudt, over hele landet var kommunister blevet fængslet (mange flere end tyskerne krævede), og på arbejdspladserne bekæmpede socialdemokratiske fagforeningsledere alle »kommunistiske« tillidsmænd. Den danske regering havde endda brudt Grundloven i den dansk/tyske kamp mod kommunismen. Og yderligere havde politikerne altså modarbejdet modstandsbevægelsen.

I Moskva mente man således ikke, at have grund til at stole på danske politikeres ærlige vilje og evne til at bekæmpe nazismen. Så da forslaget kom fra England og USA, om at gøre Danmark til en slags allieret, blev det blankt afvist i Sovjetunionen. Her var man ikke interesseret i at alliere sig med Danmark som sådan, men kun med »det kæmpende Danmark«.

Kun at alliere sig med modstandsbevægelsen var England og USA til gengæld ikke interesseret i. Det ville være det samme som at slå hånden af de danske politikere, og det kunne give indtryk af, at Danmark var splittet - og splittelsen er grobund for uro og omvæltninger. Men både i USA og England var man udmærket klar over, at der faktisk *var* store modsætninger i Danmark, og man vidste også, at politikernes indflydelse her i 1944 var kraftigt dalende og Frihedsrådets tilsvarende stærkt stigende.

Erklæringen fra de tre stormagter kunne altså ikke blive til noget - deres interesser var for forskellige.

Forbindelse med Sovjet

Mens disse forhandlinger fandt sted, i første halvdel af 1944, foregik også andre forhandlinger. Det var ikke tilfredsstillende for Frihedsrådet, at modstandsbevægelsens forbindelser til udlandet *kun* gik mod vest, altså til USA og England. For at få føling med - og anerkendelse fra øst, var det helt nødvendigt med en god kontakt til Sovjetunionen. Frihedsrådet fik derfor i Stockholm forhandlinger i gang med Moskva om denne kontakt.

Resultatet blev, at Sovjet sagde ja til at få en dansk gesandt placeret i Moskva. Frihedsrådets valg fandt på en aktiv modstandsmand, biblioteksdirektør Tomas Døssing. Døssing var socialdemokrat, men nu imod partiet, pga. dets samarbejdspolitik. Døssing skulle ikke repræsentere det officielle Danmark, altså kongen og politikerne - han skulle repræsentere »det kæmpende Danmark«, dvs. modstandsbevægelsen. Sovjetunionen valgte hermed side, og signalerede samtidig indirekte til USA og England: vi ved godt, Frihedsrådet står stærkt i befolkningen, og vi ved godt, at der i modstandsbevægelsen også er kommunister. Den 12. juli 1944, to dage efter udnævnelsen af Døssing, erklærer USA og England hver for sig deres almindelige anerkendelse af Danmark. Sovjet havde altså nu knyttet an til den danske modstandskamp og kun den. England og USA havde knyttet an til Danmark, som et hele, eller rettere, som om det var et hele.

Engelsk bekymring

I England var regeringen i efteråret 1944 nok lidt bekymret over den indre danske situation. Det tyder en episode, to måneder efter Døssings udnævnelse, i hvert fald på.

Ledende danske politikere havde uofficielt fortsat samarbejdet med hinanden efter august 1943. Da Døssing, som modstandsmand, blev budt velkommen i Moskva, mente disse politikere, det ville være klogt, at sende et telegram til Moskva - et telegram, som indirekte kunne gøre opmærksom på deres, politikernes, fortsatte eksistens. Telegrammet skulle sendes til Moskva via London. Men i London blandede den engelske regering sig. I et diplomatisk sprog sagde englænderne, at det danske politiker-telegram simpelthen var utilfredsstillende. Man pegede på, hvad det i stedet burde indeholde. De danske politikere var hermed tilrettevist fra engelsk side. Firkantet sagt, gik det engelske synspunkt ud på, at - af hensyn til Sovjets syn på Danmark - var det på høje tid, at de danske politikere bed al skam i sig, og begyndte at samarbejde med modstandsbevægelsen, i stedet for at lade som om, den ikke eksisterede.

Enhver dansk toppolitiker var nu hjulpet på vej til at forstå, at England mente det alvorligt, når man herfra pegede på det ønskelige i et samarbejde mellem politikerne og modstandsbevægelsen. Splittelse i Danmark var ikke sundt, set ud fra *engelske* interesser. Hverken i forhold til Sovjet, eller i forhold til Danmarks egen, interne situation. Det var 8 måneder inden Danmarks befrielse.

Kontaktudvalget

Et vist samarbejde mellem politikerne og Frihedsrådet var dog ved at udvikle sig i slutningen af 1944. Parterne havde dannet et såkaldt Kontaktudvalg, og her skulle begge siders synspunkter så fremlægges. Måske kunne man nærme sig hinanden, selvom modsætningerne var store. Helt afgørende blev det, da det i løbet af vinteren og julen 1944/45 viste sig, at Frihedsrådet *ikke* - hverken dets kommunistiske eller ikke-kommunistiske del - var interesseret i, at køre politisk solo-løb (uden om politikerne) ved den kommende befrielse. For politikerne var det i samme periode ved at blive klart, at de for deres vedkommende ikke *kunne* køre solo-løb (uden om Frihedsrådet).

Danmark som formelt allieret

Frihedsrådet havde ikke opgivet tanken om at få Danmark optaget i rækken af allierede, de forenede nationer. Danmarks »neutralitet« var en skamplet, som kunne vaskes bort, hvis de tre store allierede også *formelt* ville anerkende Danmark som (krigsførende) allieret. Det havde hidtil vist sig umuligt. Måske kunne den nye samarbejds-situation med politikerne ændre på det. I Kontakt-udvalget blev man den 3. janaur 1945 enige om at gøre forsøget, og i et brev til stormagterne hed det bl. a.:

Danmarks Frihedsråd og lederne af landets fire største politiske partier anmoder herved Storbritanniens, USAs og Sovjetunionens regeringer om at anerkende Danmark som krigsførende allieret.

. . . Vi fremhæver, at denne henvendelse sker i enighed, og at vi ligeledes er enige om at søge sammenholdet i det danske folk bevaret også efter krigen . . .

Enighed, sammenhold? Sådan havde det ikke været tidligere - og sådan var det heller ikke nu. Der foregik i virkeligheden en voldsom magtkamp i Kontakt-udvalget, og der begyndte at vise sig alvorlige uoverensstemmelser i selve modstandsbevægelsen. Men udadtil, i forhold til de tre stormagter, var både Frihedsrådet og politikerne interesseret i at understrege enigheden. Politikerne havde en hel del at skulle indhente hos Sovjetunionen, og måske kunne den danske enighed få Moskvas anerkendelse af Frihedsrådet til at smitte af på politikerne. Om ikke andet, var Sovjet nu stillet overfor en erklæret dansk enighed, og det var for politikerne det vigtigste. Og i Frihedsrådet så man med nervøsitet på, hvad der skete i de allerede befriede lande i Europa - hvor der havde været stor, indre uenighed, var der nu borgerkrig eller noget der lignede. I Grækenland var det rent galt. Her tog englænderne aldeles ikke med fløjlshandsker på modstandsbevægelsen. Tværtimod.

Jalta-konferencen

Hvis den danske henvendelse blev accepteret hos stormagtene, så var Danmarks neutralitetspolitik endelig sprængt. Men sådan kom det dog ikke til at gå lige med det samme. De allierede mødtes nemlig i den første uge af februar 1945 til en vigtig konference. Gamle aftaler blev udvidet og nye blev indgået i disse dage, og blandt de nye, var beslutningen om, hvilke lande der kunne deltage i opbygningen af de allieredes nye verdensorganisation. (Organisationen, FN, skulle vedtages endeligt på en stor konference i San Francisco i USA i april-juni 1945). Her på februar-konferencen, Jalta-konferencen, havde stormagterne åbenbart ingen interesse i, eller tid til, at skændes om Danmark og i øvrigt var Sovjet udmærket klar over, at Danmark efterhånden blev betragtet som kommende engelsk-amerikansk besættelses-område. Det blev i korthed konstateret, at Danmark ikke var i krig med Tyskland, derfor heller ikke formelt allieret, og derfor heller ikke kommende deltager i San Francisco blandt de forenede nationer. Det var 3 måneder inden Danmarks befrielse.

Møder i Stockholm

Samtidig med Jalta-konferencen var nogle vigtige møder i gang i Stockholm. Frihedsrådet, Thomas Døssing, Christmas Møller og modstandsbe-

vægelsens folk i Stockholm havde aftalt at mødes, for at drøfte den kommende regering og Danmarks forhold til de allierede. Under disse møder blev det klart, at stormagterne ikke ville kunne anerkende Danmark som formelt allieret. I hast udarbejder en engelsk diplomat, i tæt samarbejde med danskerne, en ny og blødere formulering, hvor det ikke længere var »Danmark«, der skulle anerkendes, men »det danske folk«.

5. maj 1945

Planen var, at den nye formulering i fællesskab skulle udsendes af de tre stormagter. Men hertil var tiden for kort. Midt i det hele var krigen i Europa forbi, og engelske tropper ankom til Danmark den 5. maj 1945.

Anerkendelsen af Danmark

I slutningen af maj måned kom så de forenede nationers anerkendelse af Danmark som formelt allieret. Anerkendelsen kom altså, men efter befrielsen. Det næste naturlige skridt var nu, at invitere Danmark til San Francisco, og det skete i juni måned. På et hængende hår nåede Danmark således med til de sidste afgørende forhandlinger om oprettelsen af den nye verdensorganisation, som stadig eksisterer under det oprindelige navn: De forenede Nationer, FN.

Besættelsen havde afsløret mange modsætninger i Danmark. En af dem, havde været om landets neutralitet. Politikerne og størstedelen af befolkningen viste sig umådeligt langsomme til at erkende, at begrebet neutralitet havde mistet sin mening. Alligevel var fornemmelsen ved befrielsen sådan,

> ... at Danmark havde været med på den side der havde vundet... Danskere var ikke bare et lille fladbanket bondefolk. De havde vundet over tyskerne. Næsten. På en måde.

skriver en dansk historiker ironisk.

Ikke mere neutral

Under alle omstændigheder syntes stemningen at have været: ikke én gang til et Danmark, som helt isoleret står og vifter med et neutralitetsflag! Det svarede godt nok til Danmarks optagelse blandt de forenede nationer. I den nye organisation skulle de allierede netop i fællesskab kontrollere fred og sikkerhed i fremtiden, og hermed var isoleret, dansk neutralitets-politik brudt.

Efterkrigstiden

I Danmark var der efter besættelsen sikkert en reel tro på, at FN i fremtiden kunne sørge for freden. Men sådan skulle det ikke gå. Meget hurtigt blev

konflikterne mellem de to største magter, USA og Sovjet, af et sådant omfang, at ingen længere havde fuld tillid til FNs muligheder.

Så snart det ikke længere var nødvendigt at holde sammen, slap stormagterne igen hinandens hænder. Modsætningerne mellem kommunisme og kapitalisme, øst og vest, Sovjet og USA, voksede helt frem i lyset, så alle og enhver kunne følge med. I de første efterkrigsår, 1945–49, blev Europa faktisk delt i to lejre, som hver især samarbejdede mest mod øst eller mest mod vest. Sådan har det været lige siden. Hvem havde skylden for denne konflikt-fyldte udvikling? Hvem var den aggressive part, og hvem måtte forsvare sig? Sovjetunionen tromlede frem, og USA måtte beskytte de vestlige lande i Europa, lyder svaret som regel, direkte eller indirekte. Så ligetil og enkelt er det selvfølgelig ikke. Slet ikke. Går man bare en smule grundigt og alvorligt ned i 1940ernes efterkrigs-problemer, og lader man de værste floskler om skurke østfra og helte vestfra ligge, så opdager man hurtigt, at historisk sandhed kan være lavet af modellervoks. Og modellervoks former ikke sig selv. Det gør dén, der arbejder med det.

I disse år kom Danmark i klemme igen. Danmarks neutralitet var brudt for at vise, at vi var imod nazismen, og for at vise, at vi aktivt sammen med andre ville arbejde for den nye fred. Neutraliteten var *ikke* brudt, for at vi militært skulle binde os til nogen bestemt, udover »De forenede Nationer«. Men forudsætningerne smuldrede nu. Stormagtskonflikten skabte stadig større usikkerhed, og FNs fredsrolle svandt ind.

Danmark ind i NATO 1949

Det fik i 1948/49 Norge, Sverige og Danmark til at snakke sammen, om mulighederne for at skabe et nordisk forsvarsforbund, men forhandlingerne brød sammen. Resultatet blev, at Danmark få måneder senere gik ind i en ganske anden alliance, som USA, Canada og mange af de vest-europæiske lande var ved at danne. Det var en rent vestlig militæralliance, som forpligtede parterne til at hjælpe hinanden i krigstilfælde. Alliancen, NATO, er Danmark stadig medlem af. På trods af den usikre situation i Europa 1948–49, var halvdelen af den danske befolkning tvivlende overfor eller direkte imod Danmarks militære binding til én bestemt magtblok.

På mindre end 10 år var dansk sikkerheds-politik totalt ændret. *Fra* mangeårig neutralitets-politik, *over* tilslutning til de allieredes internationale sikkerheds-organisation, *til* vestblok alliance-politik.

Aktiv modstand?

Følgende tekst er fra en bog om dansk sikkerheds-politik. (Robert Pedersen: Fra neutralitet til engagement. 1982). Forfatteren er socialdemokratisk politiker.

I løbet af 1943 blev det nogenlunde klart, at nazismens militære fremgang ikke ville fortsætte. Fra fronterne i Sovjetunionen og i Afrika kunne meldes om alvorlige tyske nederlag.

Forfatteren skriver om 1943:

> . . . Krigslykken var vendt, og så have det et rimeligt formål at organisere en modstandsbevægelse. Det gælder vel både for den militære og for den politiske leder, at det er dårskab (form for dumhed) at gå til angreb, hvis et nederlag er uundgåeligt. (s. 252)

Arbejdsforslag:

1. På hvilken måde kan man sige, at teksten er selvmodsigende?
2. Sammenlign teksten med de første to-tre sider af jeres eget materiale. Hvilken holdning er teksten udtryk for, i forhold til splittelsen i befolkningen de tre første år af besættelsen?
3. Leg lidt med historien: hvad skulle danskerne have gjort, hvis »krigslykken« *ikke* var vendt?

Forskelle i historieskrivning

Følgende tekst er hentet i en historiebog, som er beregnet til gymnasiet, HF og seminarierne (Dansk udenrigs- og sikkerhedspolitik 1945–49. Af Jack Jensen og Søren Pedersen. 1978). Teksten er en del af en indledning til nogle kilder.

> Skønt de danske skridt (forfølgelsen af danske kommunister m.m. – se jeres egen tekst) blev taget under pres fra besættelsesmagten, så holdt man i Sovjet de politiske partier og regeringen ansvarlige for den anti-kommunistiske politik. Selv efter august 1943 ville russerne kun acceptere modstandsbevægelsen som krigsførende i kampen mod Hitler, mens »det officielle Danmark« blev betragtet som tyskvenligt.

Om forsøget i 1944, med at få Danmark anerkendt som en slags allieret, hedder det videre:

> Sovjet ønskede imidlertid ikke at være med hertil, og resultatet blev derfor, at alene USA og England erklærede, at Danmark gennem modstandskampen havde solidariseret sig med de magter, der bekæmpede Hitlertyskland. Reelt, men ikke formelt, havde briterne og amerikanerne hermed anerkendt Danmark som allieret, mens Sovjet havde vist sin klare uvilje hertil.

▶

...
På Jalta-konferencen i februar 1945 indbød USA, England og Sovjet alle de lande, der var allierede i kampen mod Aksemagterne - dengang kaldet »De forenede Nationer« - til en konference i San Francisco, hvor krigstidens store alliance skulle omdannes til en ny international fredsorgansisation. Og så længe Sovjet ikke anerkendte Danmark som krigsførende, kunne det ikke forventes, at landet ville blive inviteret med til San Francisco. (s. 15-16)

Arbejdsforslag:

1. Sammenlign denne tekst med jeres egen tekst, på de punkter hvor det kan lade sig gøre. Hvor er der forskelle?
2. Med flere midler lykkes det i teksten, at få drejet Sovjets negative holdning til modstandsbevægelsen, til noget rent negativt. Hvordan?
3. Diskuter, hvorfor der kan opstå den slags forskelle i tekster, som ellers handler om det samme.

Modsætninger og tilnærmelser til det sidste!

I Kontakt-udvalgets (politikere + Frihedsråd) henvendelse til de tre stormagter den 3. janaur 1945, ber man om, at få Danmark anerkendt som krigsførende allieret (se omtalen i jeres tekst). Fra denne henvendelse:

Danmarks Frihedsråd og lederne af landets fire største politiske partier anmoder herved Storbritanniens, USAs og Sovjetunionens regeringer om at anerkende Danmark som krigsførende allieret.

...For det danske folk vil anerkendelsen som allieret være en opmuntring og yderligere styrkelse til den sidste afgørende kamp.

Vi fremhæver, at denne henvendelse sker i enighed, og at vi ligeledes er enige om at søge sammenholdet i det danske folk bevaret også efter krigen, ved at landets første frie regering dannes og dens grundlæggende program fastlægges i enighed.

Under modstandsbevægelsens møder i Stockholm (se omtalen i teksten) i februar måned, finder man ud af, at Danmark *ikke* vil få den ønskede formelle anerkendelse, som krigsførende. Det viser sig, udover hvad der sker på Jalta-konferencen, at især USA og Sovjet er imod. På stedet bliver der så lavet en ny formulering, den 3. marts 1945, og ordlyden af dette forslag til en stormagts-erklæring er:

Sovjetunionen, Amerikas forenede Staters og Storbritanniens regeringer betragter Danmarks folk som allierede i kampen mod aggressionen. Det danske folks aktive kamp mod Hitlers Tyskland betragtes af os som et værdifuldt bidrag til den fælles sag.

For nærværende anerkender vi det danske Frihedsråd som leder i Danmarks kamp mod det nazistiske Tyskland, indtil kongen af Danmark frit kan danne en regering.

Denne erklæring skulle ikke nødvendigvis offentliggøres *før* Danmarks befrielse, men »på det tidligst egnede tidspunkt«.

Arbejdsforslag:

1. På hvilke punkter er det sidste forslag gjort meget »blødere« end den første henvendelse? Hvorfor?

2. Hvordan forsøger man i den nye formulering at tilgodese specielt Sovjets positive holdning til modstandsbevægelsen? Hvorfor?

3. Da det gik op for englænderne, at de danske politikere *ikke* havde været med til den nye formulering, udbad de sig politikkernes holdning til erklæringen (de danske politikere accepterede - den 1. maj 1945). Hvordan kan det indirekte aflæses, ved sammenligning mellem de to formuleringer, at politikerne ikke var med til at lave den sidste?

(Fra Aage Trommer: DK mellem øst og vest. 1972. s. 64 og s. 73)

På et tidspunkt i april 1945 er forhandlingerne i Kontakt-udvalget, om den kommende befrielsesregering, ved at bryde sammen. Den 20. april (!) er den ledende socialdemokrat fra Kontakt-udvalget, Vilhelm Buhl, til et vigtigt møde med visse partifæller. Fra dette møde findes Vilhelms Buhls notater. V. Buhl blev statsminister i befrielsesregeringen, som bestod af lige dele politikere og modstandsfolk.

Notat-teknikken giver, i det følgende uddrag, det telegramagtige sprog:

... En dybtgående splittelse i folket...
Vi skal ikke gøre afbigt (bede om forladelse) for vor politik, men helt og fuldt tage ansvar derfor.
Skal også nok blive almindelig anerkendt, når den første frihedsrus er ovre.
Frihedsrådets triumf den dag, landet atter er frit, hvis ikke partierne griber ind og tager føringen.
Kan dreje sig om timer, om situationen får det ene eller det andet forløb...
Ikke afgørende, hvad *vi* mener om Frihedsrådet, men hvilke kræfter der står bag det.
De allierede både i vest og øst - Kongen - de væbnede styrker og store dele af befolkningen.
...Modstandsbevægelsen af afgørende betydning for Danmarks stilling.
Vurderingen i de allierede lande.
Deres ofre.
Vor støtte til modstandsbevægelsen. Vor linie har været at skaffe politikerne en sådan placering, at de anerkendes som medkæmpere...
Udenom modstandsbevægelsen kommer vi under ingen omstændigheder.
En ren politisk regering et halsbrækkende foretagende, som hurtigt ville være slut.
Kunne i øvrigt slet ikke dannes.
Kongen - de allierede - Danmarks anerkendelse som allieret..

Arbejdsforslag:

1. Hvordan begrunder Buhl, at en ren politisk regering (uden om Frihedsrådet) ville være politisk selvmord?

2. Hvilket indtryk får man af, om politikernes samarbejde med modstandsbevægelsen foregår af lyst eller nød?

(Fra Jørgen Hæstrup: Hemmelig alliance. 3. opl. 1959. Bd. I, s. 290)

Afsluttende arbejdsforslag
Som afslutning på arbejdet bør I organisere en snak eller et interview med en person, som har oplevet besættelsestiden. En sådan snak kan være en meget stærk oplevelse, og man vil kunne få andre indtryk af besættelsen end dem, skriftlige materialer kan give.

Her kommer et lille udsnit af et interview med en tidligere modstandsmand, hvor der er spurgt til noget af det, jeres tekst handlede om. Den interviewede er *Kristian Engelsen.* Han meldte sig nd i Danmarks kommunistiske Parti den 1. maj 1940, og var indtil befrielsen aktiv i modstandsbevægelsen. I dag er Kristian Engelsen kommunalbestyrelsesmedlem i Helsingør (for »Sundgruppen«) og arbejder som civilingeniør hos DSB i København.

Kbh. Den 14. november 1984:

sp.: Modstandsbevægelsen stod ikke for noget godt, mildt sagt, i samarbejdspolitikernes øjne. Modstand var ulovligt. Hvordan kunne du være sikker på, at du stod for det rigtige og politikerne for det forkerte?

Politikerne gjorde helt åbenbart, efter min opfattelse, det forkerte. Jeg var helt sikker på, at nazismen skulle lide nederlag, et Europa under nazismen, det kunne jeg ikke forestille mig. De danske politikeres holdning var for mig vat og bomuld, og der er for mig ingen tvivl om, at havde tyskerne vundet krigen, så havde politikerne med største lethed gledet ind i det »Nye Europa«. Og først da det ikke længere var sikkert at Tyskland ville vinde, og de var ret langsomt opfattende i den retning, først da begyndte de at interessere sig for modstandsbevægelsen. Efter da, blev de ganske overordentlig interesseret i at infiltrere modstandsbevægelsen. De søgte ligesom at erobre den, sætte sig i positionerne. Naturligvis med det for øje, bagefter at sige: jamen, modstandsbevægelsen? Det er jo os! Det var også den taktik, der blev anvendt efter krigen.

Jeg kan godt fortælle dig, at der er visse psykologiske mekanismer, som virker på folk, når de er presset. Bl. a. i den slags situationer hvor deres liv efterhånden er på spil. I begyndelsen var det i og for sig en risiko for, at blive arresteret for kommunistisk virksomhed. Senere blev det livet om at gøre. Jeg havde det sådan, at der lå en håndgranat på denne side af sengen og en maskinpistol på den anden, vinduet var hapset af, og det hele var klar, til lige at tage turen ud. Og du kan lige regne med, at når man først er i den situation, og den situation kommer gradvist, så sætter man sig ikke ned og spekulerer: gør jeg det rigtige?? Det *gør* man, pr. definition. Du kan ikke leve under sådant et pres, og samtidig være i tvivl om du gør det rigtige. Det kan man ikke.

sp.: Hvad var din vurdering af Danmarks forhold til stormagterne USA, England og Sovjetunionen?

Når man var kommunist dengang, så var det kommunistiske parti og dets holdning yderst sekterisk, til disse ting. Vores vurdering af USA og England gik også sådan på kommando. Man havde jo fået den her pagt (ikke-angrebs-pagt) i efteråret 1939 mellem Sovjet og Tyskland, og derfor blev det pludselig sådan, at krigen mellem England/Frankrig og Tyskland, det var, hvad man kaldte en imperialistisk krig.

Men dette skiftede brat den 22. juni 1941 (Tyskland går ind i Sovjetunionen). Nu var det tyskerne, der var fjenden, og dem der skulle slås ned, og nu skulle vi have en stor og bred stormagtsfront imod tyskerne. Fra da af, blev England og USA forbundsfæller. Sådan stod der i de illegale blade, og sådan skulle det være. I modstandsbevægelsen havde jeg en hel del kontakt med OSS (den amerikanske del af den engelsk-amerikanske organisation, som er omtalt i jeres tekst). Dem havde jeg fornøjelsen at have noget med at gøre, og der kunne vi jo godt se, at der var noget galt i hele den historie, for disse folk hadede jo os mere, end de hadede tyskerne. Det var velkendt, at de engelske faldskærmsfolk overhovedet ikke måtte have noget med kommunisterne at gøre. I samme øjeblik de opdagede, at de havde det, så afbrød de totalt forbindelsen. Derfor kunne vi jo godt se, at det ikke var helt rigtigt, det der stod i de blade. Så allerede dengang var der altså nogle ting, man ligesom holdt lidt i baggrunden.

Vores forhold til USA og England var jo af en sådan karakter, at man samarbejdede med dem, og de smed en masse ting ned til os, men det var ikke kommunisterne de brød sig om. Det skulle helst gå den anden vej, og det gjorde det også i meget stor udstrækning. Så kom 1944, hvor englænderne slagtede den græske modstandsbevægelse, så begyndte vi jo at spekulere lidt over, skulle vi samme vej?

sp.: Hvor reel var troen på FNs rolle?

Den var uhyre reel! Men det var sådan, at allerede i slutningen af krigen begyndte man jo, de tre vindende stormagter, at manøvrere imod hinanden, for hvem skulle have herredømmet i Europa? Og der blev lavet masser af manøvrer. Den der rivaliseren gjorde jo, at FN aldrig rigtig fik den betydning man forventede.

Den startede meget hurtigt – »den kolde krig«. Churchills tale i Fulton gav vendepunktet, nu skulle man spærre russerne inde og få den sag klaret. Det var jo ikke tom snak, for man vidste, at de vestallierede havde atomvåben, som de højt og flot demonstrerede over Japan. Og så startede der en fantastisk kold-krigspropaganda, hvor hele det samarbejde, som også russerne forsøgte at lægge op til efter krigen, det prøvede man at ødelægge totalt, specielt i Tyskland. Og det lykkedes også.

Det, der var kampens kærne dengang, er nøjagtig som nu: man ved, at i dag kan man ikke føre en storkrig uden en meget bred, massiv folkelig indsats. Det berører alle i et samfund, og det kræver altså, at folk i den grad er bearbejdet med propaganda osv., at de går ind for sagen med liv og sjæl. Og det var den situation, man prøvede at komme frem til.

Sten Larsen

Mennesker i malstrøm
Tyske flygtninge i Danmark 1945-1949

af Arne Gammelgaard.

Fra 1945-1949 havde Danmark op mod en kvart million tyske flygtninge som uinviterede gæster. Arne Gammelgaard har fordybet sig i dette fortidige flygtningeproblem, hvilket blandt andet er kommet til udtryk i hans bog »Mennesker i malstrøm«. Redaktionen har bedt ham skrive en artikel om dette ofte oversete emne og fremsætte forslag til, hvorledes det kan gribes an i historieundervisningen. Gammelgaard er lærer i Hammel, hvor han desuden har etableret et lokalhistorisk arkiv.

Denne artikel består af to dele:

1. en oversigt over de tyske flygtninges skæbne fra januar 1945 til udtransporten af Danmark
2. et forslag til et undervisningsforløb

Hvad det første angår: selve historien. Da emnet er både stort og betydningsfuldt, og da kendskabet til det er begrænset, bringes en række informationer, således at man kan bygge et undervisningsforløb op uden større studier. Hvad det andet - undervisningsforløbet - angår, vil jeg forsøge at gøre dette forslag så fleksibelt, at man kan arbejde med emnet et par timer alene, men også så omfattende, at der kan opbygges et undervisningsforløb på 10-12 timer.

Historien bag de tyske flygtninge

Den 13. januar 1945 indledte russerne på østfronten deres store offensiv. Dens mål var at trænge ind i Tyskland, nå Berlin og gøre en ende på krigen. Den strategiske målsætning var klar for alle - også for danskerne. På topmøderne i Teheran og Jalta havde Stalin fået accept fra Churchill og Roosevelt af en plan om masseforflytning af tyskere fra landsdelene Øst- og Vestpreussen, Pommern, Schlesien og Sudeterland.

Denne folkeflytning satte for Østpreussens vedkommende ind i midten af januar 1945, da det viste sig, at tyskerne ikke kunne holde stand mod

den russiske storoffensiv. I løbet af de godt 100 dage indtil 8. maj 1945 flygtede millioner af tyskere foran den Røde Hær. En lille del af denne bølge skyllede op over Danmark. Lille i forhold til det samlede tal. Stor i forhold til Danmarks befolkningstal og daværende ressourcer.

Efter det tyske sammenbrud blev yderligere millioner udvist fra områder, som kom til at ligge inden for Polens nye grænser. Stort set hørte fordrivelsen/udvandringen op i løbet af 1948, men lige siden har de relativt få tilbageblevne tyskere selv forsøgt at få udrejsetilladelse til Vesttyskland, og endnu i 1985 er denne bevægelse i gang.

I en lang historisk sammenhæng er fordrivelsen/udvandringen af tyskere fra østområderne det endelige katastrofale nederlag for tyskernes kolonisering af områderne øst for Elben og langs med Østersøens sydkyst indtil Litauen. Med de tyske ridderordeners fremtrængen i disse områder i 1200-tallet blev slaverne trængt bort eller måtte indordne sig under tysk herredømme. Polens urolige grænser gennem århundreder kan meget vel sætte spørgsmålstegn ved, hvor langt *tyskheden* egentlig rakte, men Preussens opstigning som national, politisk og kulturel faktor i 1700-tallet, og etableringen af kejserriget i 1871 efterlod ingen tvivl om, hvad der hørte med til *staten Tyskland.*

Ved folkeafstemningen i Østpreussen efter Første Verdenskrig blev det utvetydigt slået fast, at Østpreussen var ærketysk, og det var ikke alene de nazistiske propagandafremstød mod Korridoren og mod Danzigs status som fristat, der vakte følelsen af uretfærdighed ved afskæringen af Østpreussen fra »Riget«.

Nazi-Tysklands krav om mere »Lebensraum« fik efter den tabte krig det resultat, at det tyske landområde blev begrænset med ca. en trediedel, og at slaverne trængte frem til Oder.

Hvis man som dansker vil tage stilling til, om Pommern-Pomerze, Danzig-Gdansk, Königsberg-Kaliningrad er »gammelt« tysk eller »gammelt« polsk/russisk land, er det nærliggende at sammenligne med dansk/svenske grænsereguleringer i midten af 1600-tallet og med dansk/tyske i 1864 og 1920.

De millioner af tyskere, som i forbindelse med Det Tredie Riges fald måtte forlade deres hjem i østområderne, følte sig naturligvis hjemme der, hvor de havde levet deres liv og utalte generationer af tyskere før dem.

Danske reaktioner på flygtningenes tilstedeværelse

Med en såkaldt »Fuhrerbefehl« som et for dem legalt grundlag gik de tyske myndigheder i gang med at føre sårede og flygtninge til Danmark i februar 1945. Det officielle Danmarks repræsentanter og departementscheferne

protesterede, men kunne intet stille op. Modstandsbevægelsen forsøgte at hindre ilandsætningen i København, men kunne heller ikke forhindre, at indstrømningen fortsatte og tog til. Det er en kendsgerning, at de to organer, som hver på sin vis repræsenterede Danmark, departementschefstyret og modstandsbevægelsen, satte sig imod, at sårede soldater og elendigt stillede mødre med småbørn og gamle mennesker på flugt for en ubarmhjertig fjende kom ind i Danmark. Hvis man vil indtage en etisk-moralsk stilling til denne kendsgerning, vil det være af betydning også at have kendskab til den holdning, som anonyme repræsentanter for det danske folk, »manden på gaden«, indtog. Der er mange vidnesbyrd om, at en human, ja, venlig og hjælpsom indstilling båret af medlidenhed, var ganske udbredt og således afspejler en anden holdning end den officielle.

Den danske vrede over flygtningenes tilstedeværelse, som pressen så voldsomt gav udtryk for i maj og juni 1945, blev dæmpet ned, efter at 68 præster i København gik hårdt i rette med den hadefulde indstilling til flygtningene. Og deres indsats bar frugt. Debatten skiftede karakter.

Den første indstilling var nærmest, at »det tyske krapyl, som vi er blevet belemret med, skal ud af landet jo før jo bedre, ligemeget hvorhen, og i den tid, vi desværre er nødt til at have dem her, skal de ikke have mere at spise, end at de lige akkurat ikke dør af sult«. Denne indstilling veg i løbet af efteråret 1945 og vinteren 1946 for den holdning, at »når disse mennesker nu engang er her, så må vi tage os af dem på en forsvarlig måde, men vi vil have så lidt som muligt med dem at gøre, og de skal i hvert fald ikke have det så godt, at de føler sig velkomne«.

Da de fleste af flygtningene var blevet transporteret ud af landet i 1948 - og de allersidste i februar 1949 - havde Danmark haft berøring med den største folkeflytning i dette århundrede og én af de største nogensinde. Denne epoke i Europas og Danmarks historie har spillet en helt ubetydelig rolle i den danske litteratur, såvel faglitteratur som fiktion. Som element i undervisningen har den knap nok eksisteret.

Man kunne vælge at anskue flygtningeperioden fra et administrativt-økonomisk synspunkt, fra et politisk og fra et etisk-moralsk. Hvilken synsvinkel man end vil anlægge - og de griber naturligvis ind i hinanden - vil man sidde tilbage med spørgsmålet: hvordan klarede Danmark opgaven?

Forslag til undervisningsforløb

Hvordan kan man så bygge et undervisningsforløb op om dette afsnit af den tysk-danske konfrontation i fyrrerne? Med støtte i den tjekkiske forfatter Karel Capeks formulering: »*Lokalhistorien er som en vanddråbe, hvori verdensbegivenhederne spejler sig*« og med henvisning til den nye under-

»Advarsel! Ethvert samkvem med tyske flygtninge er forbudt. Det er forbudt at stå stille eller færdes frem og tilbage langs flygtningelejrens indhegning eller i dens umiddelbare nærhed. Overtrædelse medfører strafansvar. Politiet«.

visningsvejlednings placering af lokalhistorien som en indfaldsvinkel til nationale og internationale fænomener, vil jeg foreslå, at det lokale aspekt drages ind i undervisningen så meget som muligt.

1. Ekskursion til et interneringssted	1-2 timer
2. Film og/eller video	1 time
3. Præsentation af skriftligt materiale, organisering af arbejde med delemner	1 time
4. Arbejde med delemner	3-4 timer
5. Diskussion og resumé	1 time
6. Ekskursion til en af de store gravpladser	1-3 timer

ad punkt 3 *delemner*

1. de tyske østprovinser
2. de østlige områder og krigen
3. flugten
4. tiden i de små forlægninger indtil udgangen af 1945
5. lejrlivet fra januar 1946
6. bevogtning og indespærring
7. forplejning
8. sundhed og sygdom
9. skolevæsen og undervisning
10. kulturelle aktiviteter, sport, underholdning
11. fraternisering
12. repatriering
13. integration i det vesttyske samfund, byrdeudligning
14. enkeltskæbner
15. hvordan situationen blev opfattet

1. Ekskursion til et interneringssted

Da flygtningene blev indkvarteret overalt i hele landet - 1101 steder - er der næsten ingen lokalitet, som ikke har haft ét eller flere huse beslaglagt til formålet. I København var 90% af samtlige skoler inddraget. Ud over landet var det forsamlingshuse, missionshuse, sportshaller, højskoler, hoteller osv. Det vil derfor være muligt på hvilken som helst skole at arrangere en kortvarig ekskursion til en af de bygninger, som var i brug til den første indkvartering, der varede til omkring årsskiftet 1945/46.

Formålet med en sådan ekskursion er:
a. at vække undren over, at vi har haft et sådant fænomen hos os
b. at give den pågældende lokalitet en identitet i kraft af denne anvendelse
c. at fremme associationsmulighederne for kontakt til folk, som kan have haft med flygtninge at gøre eller bare har set dem.

I det lokalhistoriske arkiv eller på museet kan man skaffe oplysning om steder og mennesker med tilknytning til et interneringssted. En fuldstændig fortegnelse findes i Flygtninge i Danmark 1945-1949, Fremad, 1950. Et eksempel herfra bringes som bilag nr. 1.

2. **Film/video**
Filmen »*Tyske flygtninge i Danmark*« blev optaget i 1949, produceret af ministeriernes filmudvalg med Ole Berggren som instruktør. Den varer 42 minutter og kan udmærket vises uden introduktion. Den er en god informationskilde, når ønsket er at få et rimeligt overblik over emnet på et upersonligt plan. Upersonlig i forhold til den enkelte flygtnings baggrund, aktuelle situation og fremtidsudsigter.

Den giver en fremstilling af de officielle danske synspunkter, og selv om den ikke sætter spørgsmålstegn ved den officielle flygtningepolitiks forsvarlighed, er den en vederhæftig og interessevækkende første introduktion til spørgsmålet om, hvordan det egentlig var at være »gæst« i Danmark dengang, når man tilhørte det slagne »herrefolk«.

Finn Holten Hansens TV-udsendelse »*Rejsen til det uvisse*«, som blev vist den 14. august 1983, varer en time. Den gennemgår hele forløbet, men lægger hovedvægten på nogle tidligere flygtninges gensyn med interneringsstedet Kraglund ved Hammel.

Hvis det skønnes givende, kan filmen og TV-udsendelsen vises på et senere trin i undervisningsforløbet.

3. **Præsentation af skriftligt materiale og arbejdsopgaver**
Med den indledende ekskursion som lokalt udgangspunkt - såfremt det har været muligt at gennemføre en sådan - og med et nogenlunde begreb om den større sammenhæng skaffet ved at se filmen, kan den boglige fordybelse i emnet begynde. Det ville være godt at præsentere den officielle rapport »*Flygtninge i Danmark 1945-1949*«, Fremad 1950 og evt. også »*Aktstykker vedrørende de tyske flygtninge i Danmark 1945-1949*«, Nyt Nordisk Forlag 1950. Men begge bøger findes kun i meget få eksemplarer og kan virke svært tilgængelige. Den første er en meget grundig redegørelse for alle væsentlige sider af flygtningespørgsmålet, men den er holdt i et bu-

reaukratisk sprog. Den anden er stort set - i følge sagens natur - affattet i ren kancellistil.

Tilbage af bogligt materiale er min bog »*Mennesker i malstrøm*«, Systime 1981. Den er ikke decideret tilrettelagt som lærebog, men ønsket var at gøre den umiddelbart læsbar. Den kan læses uden særlige forudsætninger - også af elever i 9. klasse.

Medens bladet Land og Folk endnu kun kunne udkomme illegalt, bragte det i marts 1945 disse synspunkter: »Det tyske krapyl behandles betydeligt bedre end vore egne arbejdsløse og aldersrentenydere. - Under disse omstændigheder vil det være forkert at vise medlidenhed over for disse flygtninge. De skal føle, de er i fjendeland«.

Denne tone svarer ganske nøje til sprogbrugen i andre illegale skrifter, og den fortsætter, efter at pressen fra den 5. maj 1945 igen er blevet fri. Også Berlingske Tidende f.eks. viser samme holdning. Denne kampagne af en til had grænsende uforsonlighed og foragt fortsætter med uformindsket styrke i stort set hele pressen, også fagpressen. I Folkeskolen f.eks. var der en meget nuanceret debat. Her blev uforsonligheden imødegået.

I sommeren 1945 udsendte 68 præster i København en erklæring om den danske opførsel over for flygtningene. Heri hedder det: »Vi har kæmpet mod nazismen, fordi den ikke i jøden vil se et medmenneske, og vi vil på samme måde kæmpe mod en ny nazisme, som ikke ser et medmenneske i tyskeren«.

Avisartikler fra 1945 til 1950 er et godt redskab, hvis man vil skaffe sig indsigt i den danske *holdning* til de tyske flygtninge. Desuden bringer de naturligvis en række reelle informationer. Artiklerne kan rekvireres gennem det lokale bibliotek, men man kan også tage direkte kontakt med Statens Avissamling, Statsbiblioteket, Universitetsparken, 8000 Århus C, tlf. 06-12 20 22. Denne serviceglade institution sender gerne en fotokopi af den/de ønskede artikler - gratis.

Alle dagblade bragte større eller mindre artikler, kronikker, interviews og læserbreve om emnet, så den samlede mængde er ret omfattende. Efter mit skøn er der særlig grund til at gøre opmærksom på følgende:

K. Rabek Schmidt i Land og Folk	09.08.1945
V. Aage Christensen i Information	07.09.1945
Gun i Politiken	25.10.1946
Finn T. B. Friis i Berlingske Aftenavis	08.09.1945
Poul Henningsen i Politiken	27.02.1946
C. T. i Politiken	06.03.1946
-lif i Social-Demokraten	06.03.1946
Edvin Kræmer i Politiken	13.03.1946

E. S. i Nationaltidende	27.08.1946
Knud Borch i Aarhus Stiftstidende	07.09.1946
Ejg. i Jyllands-Posten	08.09.1946
H. Hansen i Midtjyllands Avis	07.08.1950

4. **Arbejde med delemner**

For at kunne vurdere den enkelte flygtnings situation og for at kunne vurdere baggrund og hændelsesforløb vil det være praktisk at dele en række opgaver ud til eleverne, som så individuelt eller i grupper på 2-3 fremlægger deres resultater i form af korte »elevforedrag« på 5-10 minutter.

Disse 15 delemner kan alle behandles med »Mennesker i malstrøm« som udgangspunkt. Beklageligvis indeholder bogen intet emneregister, men en gennemgang af to af flygtningebiografierne: »*Hildegard - en robust pige*« og »*Minna - en fodermesterkone med 8-9 børn*« vil give svar på en række af de generelle spørgsmål. Kapitlet - »Og vi gav dem at spise« - behandler spørgsmålet i forbindelse med emnet forplejning. Kostreglementet gengives her i artiklen og er let at gå til. 50 gr. kød pr. uge betegner vel for nogle et trist minimum. På den anden side betegner tildelingen af en halv liter mælk om dagen til børn under 15 år et ønske om at tilføre børn de nødvendige stoffer til at holde knogledannelsen og væksten i det hele taget i orden. Kapitlet »Ud af Danmark, men ikke hjem« prøver at gøre rede for hovedtrækkene i integrationen i det vesttyske samfund, den såkaldte repatriering. Begrebet »Lastenausgleich« - byrdefordeling - er et glimrende eksempel på, hvorledes denne mulighed for at komme socialt på fode igen blev benyttet med flid og entusiasme af folkene fra de tabte østområder. Emnerne kan naturligvis ikke behandles, uden at der bliver tale om en vis overlapning. På grund af besværet med at skaffe hjælpemidler bliver 5 af delemnerne her ledsaget af yderligere kommentarer og en lille »kildesamling«.

Delemne 1: de tyske østprovinser

Hovedmassen af flygtningene var mennesker fra Østpreussens landbefolkning. Mange var fra Pommern, ligeledes især fra landbefolkningen og resten fra storbyerne Kønigsberg, Danzig og Stettin samt andre byer.

For at kunne forstå den psykiske tilstand i lejrene er det af betydning med en vis indsigt i flygtningenes geografiske og kulturelle baggrund. Flertallet var altså fra Østpreussens landdistrikter. Flugten gik gennem dette landskab, som kan minde en del om Midtsjælland og om Silkeborg-Skanderborg området. Tusinder måtte gå over det tilfrosne Frischers Haff, der i størrelse og geografisk karakter ligner Ringkøbing Fjord. Byen Elbing,

	Alm. Flygtninge		Tillæg til syge paa Lazaret, Børn under 15 Aar og gravide Kvinder.
	pro persona		pro persona
	pr. Dag gr	pr. Uge gr	pr. Dag Liter
Rugbrød	350		
Sigtebrød	125		
Smør	20		
Kødpaalæg	25		
Ost	25		
Sukker	15		
Teerstatning	1		
Kartofler		1900	
Hvidkaal		200	
Gulerødder		750	
Kørvel		100	
Kaalrabi		100	
Selleri		50	
Rugmel		115	
Gule Ærter		70	
Havregryn		60	
Byggryn		60	
Skummetmælk		1,15 l	
Kød		50	
Salt	1		
Sødmælk			0,5
Kalorier daglig	2035		280

Kostreglement for tyske flygtninge, udsendt af arbejds- og socialministeriet 24. maj 1945.

som nu er polsk og hedder Elblag, var på størrelse med Århus, og Kønigsberg, det nuværende Kaliningrad, var dobbelt så stor. En trediedel af befolkningen var katolikker. De kom fra Ermland - området omkring Allenstein, der nu hedder Olsztyn. Pillau, Kønigsbergs udhavn, kunne man forlade med skib i ly af mørket først på aftenen og være i Danzig inden daggry, mens turen derfra til København, ca. 600 km tværs over Østersøen, tog 2-3 døgn.

Hjælpemidler til dette emne er først og fremmest geografiske og historiske kort samt almindelige opslagsværker på skolebiblioteket. Men da områderne jo nu har en anden politisk struktur og et andet nationalt tilhørsforhold, idet de enten er polske eller russiske, er det ikke så let at finde samlede fremstillinger.

Også af hensyn til vor egen tabte horisont er det af betydning, at området fra Litauen til Oder bliver indarbejdet i elevernes bevidsthed. For de fleste danskere er det efter Anden Verdenskrig blevet naturligt, at »Asien begynder lige øst for Lübeck eller i hvert fald ved Oder. Siden vikingetiden har danskerne imidlertid plasket hjemmevant rundt på Østersøen og i alle afkroge. Kønigsberg og Danzig var umiddelbare berøringspunkter på samme måde, som f.eks. Gøteborg og Hamborg har været og stadig er. Den danske horisont mod sydøst er blevet stærkt sløret efter 1945.

Delemne 2: de østlige områder og krigen

Ved angrebet på Polen i september 1939 og ved indrykningen i Sovjetunionen i juni 1941 havde Østpreussens og Pommerns befolkning en tydelig fornemmelse af at være krigsbegivenhederne på nært hold. Efter sejrene i Vesteuropa i 1940 kom der et stort antal franske krigsfanger til Østpreussen, hvor de blev sat ind som arbejdskraft på alle områder uden dog at blive udnyttet så groft, som polakker og russere blev. Der var næppe nogen tysk familie, som ikke havde mindst én mandlig slægtning med ved fronten, men bortset fra disse omstændigheder havde Pommern og ikke mindst Østpreussens civile befolkning alle krigsårene igennem levet i den dybeste fred. Ingen front gik hen over dem. Byerne blev ikke systematisk bombarderet af vestallierede fly, da maskinernes radius ikke rakte så langt. Generelt var tilliden til »den endelige sejr« nok større i disse områder end i resten af Tyskland. Tannenberg-myten var en levende realitet, ligesom det overdimensionerede mindesmærke af samme navn betød noget næsten helligt for den jævne østpreusser.

Hjælpemidlerne til dette emne er fåtallige, men forskellige steder i »Mennesker i malstrøm« kan der hentes en del oplysninger f.eks. på siderne 37, 65, 88, 93, 103-104, 110-111, 125. Ved hjælp af historiske atlas kan

det dokumenteres, at Preussen var en nogenlunde veldefineret statsdannelse i mange generationer, indtil Versaillesfreden - Versaillesdiktatet, som det ofte udtrykkes af tyskere - med konstruktionen af Korridoren skabte den ulyksalige deling og gjorde Danzig til fristat.

Delemne 3: flugten

Langt de fleste af de tyske flygtninge kom til Danmark pr. skib. Forholdsvis få kom med tog. Den typiske flugt, som den kom til at forme sig for ca. 90 procents vedkommende, faldt i to dele: 1. den mere eller mindre velorganiserede tur til fods eller med hestevogn eller på et militært køretøj til en udskibningshavn. 2. sejlturen - hovedsagelig fra Danzig - til København. En mindre del kom med skib til andre danske havne.

Min egen kilde til forståelse af flugtens karakter bygger på 200-300 personlige kontakter med mennesker, der gjorde flugten med og på Fritz Brustat-Navals bog: »*Unternehmen Rettung*«, 1970, som også rummer beskrivelser af en række enkeltskæbner, men især koncentrerer sig om organisationsarbejdet bag den enorme flugtaktion over havet.

Det må være naturligt at sammenligne transporten over Østersøen om vinteren af de 2,1 millioner mennesker, hvoraf en kvart million kom til Danmark, med Dunkerque-operationen i maj-juni 1940, hvor 370.000 soldater blev transporteret de ca. 80 km over Kanalen til England.

Dette delemne bør også omfatte de makabre skibsforlis som følge af torpederinger: Wilhelm Gustloff sidst i januar og Goya i april 1945. Begge skibe gik ned med hver 5.000-6.000 mennesker ombord. Det er jo en banal kendsgerning, at de fleste danskere - adspurgt om historiens største skibsforlis - vil nævne Titanic. Det er heller ikke muligt at slå de to tyske skibe og deres forlis op i almindelige opslagsværker, hvor Titanic ofres megen omtale. Hvorfor? Er det virkelig rigtigt også for Danmarks vedkommende, at »det er sejrherrerne, der skriver historien«. Selv om det føles som en slags helligbrøde, må man gå til Guinness' Rekordbog for at få de to flygtningeskibes makabre undergang i Østersøen slået fast som historiens største skibskatastrofe. I tyske publikationer er især Wilhelm Gustloffs forlis beskrevet hyppigt og omfattende, idet ca. 1.000 ud af 6.000-7.000 blev reddet og således har kunnet give egne oplevelser videre. Goya derimod sank meget hurtigt med ca. 6.000 ombord. Kun 183 blev reddet.

Delemne 14: enkeltskæbner

Hvis eleverne enkeltvis eller et par stykker sammen præsenterer hver sin af de i bogen portrætterede personer, vil det kunne virke som en repetition af hele emnet og samtidig personliggøre et ellers svært overskueligt og upersonligt kapitel af den fælles dansk-tyske historie i fyrrerne.

Delemne 15: hvordan situationen blev opfattet
På grund af deres status som grænseprovinser og på grund af den stærke preussiske tradition med en talrig junkerstand var Østpreussen og Pommern vel nok nogle af de dele af Tyskland, hvor opslutningen om nazismen var stærkest. Nationale helteskikkelser fra Tysklands nyeste historie som Bismarck og Hindenburg var hjemmehørende i denne del af »det store fædreland«.

De traditionelle preussiske dyder: flid, ordenssans, nøjsomhed, lydighed, pligttroskab blev udnyttet af det nazistiske propagandamaskineri. »Nazismen talte til det bedste i os, og vi sluttede os til den med begejstring, da den kom frem. Da vi så begyndte at finde ud af, hvad den egentlig stod for, kunne vi ikke bare slippe den igen, da var vi blevet magtesløse«. På denne måde har mange af de tidligere flygtninge i Danmark beskrevet deres forhold til NSDAP. Det er væsentligt – og vel ekstra tragisk – at det normalt var den intellektuelle elite, som i Tyskland sluttede op om nazismen, mens det i Danmark var mere labile karakterer, som følte sig tiltrukket.

Så godt som alle de flygtninge, der i vinteren og foråret 1945 kom til Danmark, havde følt angrebet på Polen i 1939 som en rimelig afstraffelse af dette land, der havde pådraget sig stor uvilje siden Versaillesfreden i 1920. Felttoget i Sovjetunionen fulgte man med positiv forventning, så længe det gik godt. Efter Stalingrad bevarede de fleste tilliden til, at det nok skulle gå. Forestillingerne om »førerens«vidundervåben, som ville blive taget i brug i rette øjeblik, holdt sig til det sidste. Om man var nazist eller ikke: fædrelandet var i krig, enhver måtte yde sit bedste.

»Det lille Danmark« var der ikke mange, der havde noget begreb om. Hvis man gennem radioen eller ugerevueerne i biografen i de første krigsår havde opfattet noget om det land, kunne det kun bestyrke tanken om »mønsterprotektoratet«. Soldater, som en tid havde været ved besættelsesstyrken eller på orlov eller blot på gennemrejse i Danmark, kunne også kun berette om de næsten idylliske forhold ved »flødeskumsfronten«. – Der er derfor ikke noget mærkeligt i, at så mange flygtninge fuldt og fast troede på skrønen om, at de var inviteret af den danske konge, og at de var hans personlige gæster.

En 77-årig mand i lejren på Støvring højskole gav i sommeren 1945 udtryk for sin bitterhed på denne måde:

»Dette åbne brev retter jeg som ældste flygtning i Støvring-lejren til det danske folk, da det lige fra min ungdom har været mig kært. Du kære danske folk ved jo slet ikke, hvor godt du har det i denne onde tid, som længe er gået hen over næsten alle folk på jorden, og aner ikke, hvad det vil sige i

næsten 50 år som menneske at måtte balancere mellem krige, revolutioner, folkeopstande og chikanerier, for til slut at blive revet i stykker mellem møllesten. - Det er bedrøveligt at se, at der blæser en kold vind af had og foragt mod flygtningene fra det danske folk, som var vi mindreværdige kreaturer og anmasende folk, der var kommet ind i landet, hvor vi dog som mennesker har den samme værdi som mennesker, som det tilsvarende borgerskab i Danmark. - Ingen af os flygtninge har den ringeste misundelse i hjertet, men er fyldt af taknemlighed mod Gud og den danske konge, der så gæstfri har åbnet sit land for os i flugtens tunge skæbne. Da vi kom til Støvring, bad vi sågar om tilladelse til at holde en takkegudstjeneste i den lille Støvring kirke for kongen og det danske folk...«.

I juli 1945 udstedte Arbejds- og socialministeriet et ordensreglement for de tyske flygtninge. Det havde 31 punkter. Punkt 1 har teksten: »Flygtningelejrene bevogtes af væbnede danske styrker«. Var der mon brug for væbnet magt for at holde kvinder, børn og gamle inde bag pigtråden?

Chefen for flygtningeadministrationen, Johs. Kjærbøl, sagde i et interview med Politiken den 25. oktober 1946 bl.a.:

»Mange steder er det desværre sådan, at beboerne i omegnen ligefrem gør indbrud i lejrene for at komme i forbindelse med de kvindelige flygtninge, og f.eks. i Oksbøl har det været nødvendigt at oprette en særlig pigtrådskommando, som ikke har anden opgave end at reparere pigtråden efter ind- og udbrud«.

Hvis danskere kom i nærheden af lejrene, blev de ved hjælp af skilte gjort opmærksomme på, at »fraternisering« var forbudt. Teksten på skiltene lød:

»Advarsel! ethvert samkvem med tyske flygtninge er forbudt. Det er forbudt at stå stille eller færdes frem og tilbage langs flygtningelejrens indhegning eller i dens umiddelbare nærhed. Overtrædelse medfører strafansvar. - Politiet«.

Den kendte forfatter Poul Henningsen var i februar 1946 på besøg i lejren på Kløvermarken på Amager. I hans kronik den 27. februar skriver han:

»Tænk om der mellem de unge, som overlever opholdet her, opstår en skribent, som engang vil få europæisk ry. Om vi har råd til at afvise den dom, han engang vil fælde over det danske demokrati, må enhver afgøre med sin samvittighed. Vi må aldrig glemme, at nazismen byggede på noget, som findes i alle lande: den menneskelige fejhed og disciplin. Angsten for enhver ubehagelig sandhed. Vil vi derfor bekæmpe nazismen, gør vi klogt i at begynde med angsten for sandheden«.

Edvin Kræmer, tidligere modstandsmand og derefter lejrleder, svarer den 13. marts 1946 på Poul Henningsens spørgsmål om en eventuel fremtidig dom over Danmarks demokrati. Kræmer skriver i Politiken:

»Jeg nærer ikke længere angst for denne dom. Det er muligt, at han i øjeblikket kan gå og gruble over, at han skal bære WCspande, at tørvene er våde, og kakkelovnene ryger, at han selv må snitte sig nogle træskobunde, og at underbukserne er lasede og albuerne ved at gå igennem ærmerne, men der er slet ingen tvivl om, at når han først kommer tilbage til Tyskland og ser og hører og erfarer, hvordan man der har kæmpet med ruiner, sult og elendighed, så vil han mindes sit ophold i en dansk flygtningelejr som en trods alt lykkelig tid«.

Og her er nogle eksempler på, hvordan internerede selv opfattede forholdene.

Ilsemarie G. var som 24-årig i 1945 sammen med sit barn i en lejr ved Frederikshavn. Hun skrev i 1980:

»Især toiletterne følte jeg nedværdigende. De var indrettet i en særlig barak. Skillevæggene var fjernet mellem de enkelte toiletrum, 15 ialt, sådan at man ved denne intime begivenhed aldrig var alene. Vi opfattede det som ren chikane«.

Erna S., som i 1945 var 17 år gammel, var interneret på Industrihotellet i Nyborg. I 1980 skrev hun om forbudet mod kontakt mellem flygtningene og danskere:

»Her blev der også fraterniseret. Min veninde blev gode venner med en vagtmand, som gerne ville smugle hende ud af lejren. Da hun ikke turde være alene om det, måtte jeg følge med. Om natten tog han os med hjem til sine forældre, hvor vi kunne spise os rigtig mætte. Det skete flere gange, og hver gang fik jeg en stor pose kager med tilbage til lejren til min mor og min søster«.

Lieselotte K. var i 1945 30 år gammel. Hun fortæller i 1980 om flugten ad de østpreussiske landeveje, i snestorm til fods og over isen på Frisches Haff. Udsat for angreb fra luften og fra ubåde under turen over Østersøen og siger så:

»Efter al denne elendighed var pigtråden det værste af det hele. Vi var jo kun kvinder og uskyldige børn. Min taknemlighed går til vore egne soldater, som satte livet ind for os«.

Ursula R. er født i Kønigsberg i 1923. Hun undslap seks timer, før russerne rykkede ind. Om sine indtryk af danskerne skrev hun i 1980:

»Personlig har jeg også haft gode oplevelser med danskerne. Når vi af og til kunne forlade lejren, kunne det godt ske, at nogen talte til os. De kunne

sikkert se, at vi var tyskere. Så fik vi stukket en lille gave i hånden, eller de lagde den på vejen - af frygt vel sagtens - og gjorde tegn til, at vi skulle tage den«.

Ulrich H., som nu er professor, skrev i 1980:

»Jeg var 14 år dengang, og vi var meget bange for, at danskerne ville hævne sig på os, men til vores overraskelse skete der intet af den slags, heller ikke da de tyske soldater marcherede af sted. Vi blev ikke chikaneret, og der var ingen, der råbte efter os. Der fandt ingen voldsomheder sted, ingen overgreb. Selv senere, da vi kom sammen med mange flygtninge fra andre lejre, har jeg ikke hørt om den slags. Jeg vil altid have Deres land i taknemlig erindring. Frem for alt på grund af dets menneskelighed i en skrækkelig tid, dets storsind og dets frihed, som vi sikkert ikke havde fortjent«.

Peter Lehmann er den eneste tysker, der nogenlunde grundigt har arbejdet med flygtningenes forhold i Danmark. Han har i 1960erne afleveret noget materiale om sit arbejde til Bundesarchiv i Koblenz. Han beskriver, hvorledes der blev givet undervisning i alt, hvad der var mulighed for. Kun én ting var forbudt: undervisning i dansk. Gerne engelsk og russisk f.eks., men under ingen omstændigheder dansk. Han konkluderer så:

»Forbudet er et bevis på, hvor omhyggelig man var for at give denne store tyske folkegruppe mulighed for at leve på grundlag af egen åndelig og skabende kraft. Selv om der også var andre grunde til denne holdning, må man ikke underkende værdien af dette forhold«.

5. **Diskussion: klarede vi opgaven?**

Hvis det er lykkedes at engagere eleverne i emnet gennem det hidtidige arbejde, skulle der nu være mulighed for at føre en rimeligt kvalificeret diskussion om den måde, *den danske stat* løste opgaven på. Det vil her være af betydning, om læreren kan medvirke til, at der skelnes mellem den officielle danske flygtningepolitik, som jo blev gennemført med kølig konsekvens, og det lys, som *den danske nation,* repræsenteret ved enkeltpersoner, kom til at stå i i de interneredes opfattelse. Fraternisering var jo forbudt, men fandt alligevel sted i ikke ringe omfang. Det er for mig at se et trist faktum, at det var forbudt danskere at prøve at mildne forholdene for medmenneskene bag pigtråden ved f.eks. at give børnene legetøj, ved at forære dem mad f.eks. frisk frugt og sukkervarer, ved at modtage besøg af dem i hjemmet eller bare at tale med dem. Det triste strafferegister i Landsarkivet i Viborg med domme over danske, som tog eller forsøgte at tage sådanne initiativer, kan ses som en følge af en velbegrundet officiel politik fra statens side, som stødte an mod almene humane tilbøjeligheder hos store dele - størstedelen? - af det danske folk.

Bilag nr. 1

En sådan afvejning af vores måde at løse den store, men uvelkomne opgave på kan sikkert bedst lade sig gøre, hvis der kan relateres til aktuelle flygtningesituationer andre steder i verden og f.eks. til debatten i Folketinget i efteråret 1984, hvor nogle få hundrede flygtninges ankomst blev gjort til et stort problem.

6. **Ekskursion**

Som afslutning på dette undervisningsforløb vil jeg foreslå en ekskursion til en af de 34 store kirkegårde, hvor 15.000 flygtninge og 10.000 soldater ligger begravet. Det er meget vigtigt, at der bliver gjort opmærksom på, at

de døde soldater helt overvejende kom hertil som hårdtsårede fra Østfronten i krigens sidste måneder. En optakt til ekskursionen kunne være en gennemgang af Agnes Miegels digt »O, Erde Dänemarks« fra 1946. Digtet kunne ved tværfagligt samarbejde evt. blive præsenteret for eleverne af tysklæreren. Jeg skal gerne sende en kopi af digtet på tysk. Det er ikke let at skaffe det selv gennem folkebiblioteket. Hvis man vil tage til takke med en dansk version, kan man benytte min gengivelse i Mennesker i malstrøm (side 179).

De 34 gravpladser er fordelt over hele Danmark, men stort set ukendte af den danske offentlighed. En oversigt over de 34 gravpladser kan rekvireres hos Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge - Bundesgeschäftstelle, 35 Kassel, Postfach 103840, Tyskland. (se også bilag nr. 1).

Det vil være rimeligt at gøre eleverne opmærksomme på, at gravpladserne stort set holdes i orden af unge tyskere, som frivilligt og ulønnet bruger en del af deres ferie til at gøre det nødvendige arbejde. De er medlemmer af organisationen GJO - Gemeinschaft Junges Ostrpeussen, som har til formål at give ungdommen i flygtningenes efterfølgende generationer bevidsthed om det tabte land og dermed være med til at opretholde kravet om, at de tabte provinser i øst igen bliver forenet med resten af Tyskland.

Arne Gammelgaard

»Svigt ikke, kammerat«[1)] Danmark og Norden 1943-45

af Søren Sørensen.

Søren Sørensen er undervisningsinspektør i Undervisningsministeriet. Han gennemgår i denne artikel forholdene i de nordiske lande efterhånden som anden verdenskrig skrider frem med særlig vægt på samarbejdet landene imellem. Artiklen munder ud i et forslag til et undervisningsforløb på 9. klassetrin.

»Svigt ikke, kammerat« kunne have været sagt i næsten alle situationer der forekom i de krigeriske hændelser der udgør de nordiske landes andel i anden verdenskrig.

Problemstillinger

Finland i 1939

Finnerne anvendte en replik der næsten kunne have været »svigt ikke, kammerat« i deres appeller til de øvrige nordiske lande efter det sovjettiske overfald den 30. november 1939. Den var naturligvis især rettet til Sverige, ikke bare fordi det var den gamle unionspartner fra før 1809 og den naturlige nabo, sprogsfællesskabet f.eks. taget i betragtning, men også fordi der havde været forsvarsdrøftelser de to lande imellem op til det tidspunkt hvor der blev brug for dem.

Det er et diskussionsemne om Sverige svigtede. Det satte ikke sin militære styrke ind som stat, men nøjedes med de over 13.000 frivillige der meldte sig til krigstjeneste, af hvilke 8.000 kom i kamp, og med i tusindvis af geværer fra de statslige våbenlagre. Her overfor står om Sverige netop ville have svigtet den større forpligtelse ved at indgå i et våbenbroderskab med Finland på et tidspunkt hvor verdenskrigens front gik mellem Nazityskland og Sovjetunionen på den ene side og Frankrig og Storbritannien på den anden. Sverige ville i givet fald have kunnet hjælpe Finland mod Sovjetunionen eller Danmark mod Tyskland, men ikke det ene af broderlandene mod begge stormagter ved Østersøen.

For i hvert fald Finland, Sverige og Danmark foreligger der et historisk valg i forholdet til Østersøens stærkeste magt, altså Rusland eller Tyskland. En kamp mod begge på én gang er heroisk, men selvmord.

Heller ikke Norge eller Danmark havde noget valg i forhold til Finland i 1939. Den folkelige opbakning savnede den finske kamp ikke: udover den svenske troppestyrke deltog ca. 1.000 nordmænd og lignende antal danske

Danske Finlandsfrivillige, heriblandt C. F. von Schalburg, ved den finske front 1940.

frivillige i striden, bl. a. faldt 5 danske krigsflyvere under vinterkrigen. Yderligere små 12.000 danske meldte sig til humanitært eller civilt hjælpearbejde.

Finlandshjælpen tog sig også udtryk i at Sverige og Danmark modtog et stort antal finske plejebørn, både under vinterkrigen og senere under fortsættelseskrigen. En del af disse børn er blevet i Danmark, en del er efter endt uddannelse vendt tilbage til hjemlandet.

Valget mellem to Østersømagter var efter en del historikeres opfattelse også med til at afgøre Finlands revancekrig, fortsættelseskrigen 1941–44. De politiske strømninger i det finske højre lagde sig op ad Nazityskland af lyst og tilbøjelighed – der er i Väinö Linnas roman »Den ukendte soldat« en scene hvor Koskelas officerskammerater synger Horst Wessel-sangen, hvad Koskela besvarer med at rable russiske gloser af sig, i filmen med at synge Internationalen. Andre betonede Finlands eget opgør med overfaldsmagten fra 1939.

Norge og Sverige i 1940

»Svigt ikke, kammerat« kunne også have været et forenklet udtryk for hvad nordmændene sagde til svenskerne i foråret 1940, da de norske soldater kæmpede fra vejsving til vejsving mod den tyske invasionshær.

Sverige hjalp ikke unionspartneren fra tiden 1814–1905, for nu stod tyske armeer også i Danmark på Sveriges sydflanke.

Nordmændene kæmpede forbitret med utilstrækkelig og halvhjertet støtte fra franske og britiske tropper, og de tabte, så regering og styrker trak sig tilbage til landflygtighed i Storbritannien.

Søfolk

De norske kunne have sagt »Svigt ikke, kammerat« i de mange havne rundt om i verden. Storbritannien trængte til al den skibstonnage og alle de sø-kyndige der ville melde sig, og danske og norske søfolk var med i allieret krigstjeneste fra starten.

Fødevarer til Norge

Det havde også været det der kunne have været motto i den norske kamp mod nazificeringen af skolen, af kriken, af fagbevægelsen, af idrætslivet, nordmænd imellem. Netop disse hårdhændede forsøg på fra quislingernes side at undertvinge den norske befolkning var medvirkende til at fremkalde den storstilede fødevarehjælp fra Sverige og Danmark.

Danmark og Sverige 1943

Da bruddet med den tyske besættelsesmagt kom i august 1943 i Danmark, blev det Danmarks tur til at rette opfordringen til Sverige; første alvorlige lejlighed kom med overgrebet mod den danske mosaiske menigheds med-lemmer og andre med familiebånd til dem.

De svenske maskinpistoler

Forgæves kunne danske sabotører have sagt: »Svigt ikke, kammerat« til vantegrupperne der sad tæt på de svenske våben...

Norden under anden verdenskrig er et spændende kapitel om hjælpsom-hed og solitaritet, om forrædderi og svigten, om at finde sine hjælpere hvor de er at finde, både blandt dem der spørger om hvad du mener, og blandt den der spørger efter hvad du behøver.

Situationen op til 1943

Situationen op til 1943 er meget broget. Finland blev overfaldet 30. novem-ber 1939 af Sovjetunionen, der handlede i forståelse med Nazityskland un-der den russisk-tyske pagt.

I det samme lys må man se det tyske overfald på Danmark og Norge få dage efter at freden i Moskva mellem USSR og Finland var blevet underteg-net.

Storbritannien og Frankrig var blevet overhalet af det finske sammenbrud først i marts 1940. Derved undgik Norge og Sverige at blive tvunget ind i en neutralitetsbeskyttende krig mod vestmagterne.

Danmark får som bekendt en besættelsesaftale hvori et samarbejde med tyskerne etableres. Den linie fører imidlertid frem til at Danmark i november 1941 - sammen med Finland - undertagner anti-komintern-pagten og i de allieredes øjne placeres som tysk vasal der yder væsentlige bidrag til den tyske krigsførelse, først og fremmest på den økonomiske front, og med betydelige industri- og handelsinteresser i det nye tyske lebensraum i Østeuropa.

Norge går i krig den 9. april 1940; efter hårde og langvarige kampe drager den norske regering med militære stridskræfter til Storbritannien for at fortsætte kampen dér.

Finland drages ind i krigen ved det tyske storangreb på USSR den 21. juni 1941. Det er en lang diskussion om Finland *går* ind i krigen, eller om landet *trækkes* ind ved hårene og ikke kan undgå det. Finland beholder ene af alle krigsførende lande på tysk side en betydelig selvstændighed.

Sveriges traditionelle tyskvenlighed, ikke mindst og naturligt nok i højrekredse og omkring kongehuset, forener sig i de første år af krigsperioden med almindelig sikkerhedspolitisk fornuft og godt købmandskab. Derfor støtter Sverige Finlands krigsførelse mod Sovjetunionen i de første måneder af 1940, men ikke Norges overlevelseskamp mod Tyskland i de følgende måneder.

Hjælpearbejder af humanistiske grunde

Og så alligevel. De nordiske linier, følelsesmæssigt og organisatorisk, viste sig så stærke at de politiske modsætninger ikke blandede sig stærkt i den brede medfølelse med dem der havde det svært.

Det hænger sammen med mange ting, men bl.a. også med at det politiske ikke er den afgørende faktor i menneskers handlinger.

Dengang som nu var der mange mennesker der helt enkelt afviste politiske problemstillinger. Trediverne havde været en tid der langt hen vendte ryggen til politik; i borgerlige og måske især i småborgerlige kredse, gerne med tilknytning til religiøse strømninger, blev det anset for upassende at være politisk engageret. Det var det danske politikere f.eks. i begyndelsen af 1944 søgte at udnytte ved at erklære at de stikkere modstandsbevægelsen i Danmark så sig nødsaget til at uskadeliggøre blev ofre for deres politiske synspunkter.

For mennesker af den opfattelse - den apolitiske, var fordelingen på ret og vrang side af krigen egentlig uinteressant. Tyskerne havde jo heller ikke

Finske børn modtages i Danmark.

selv valgt at gå i krig, mente folk. Med sådanne forestillinger om tilværelsens karakter kom de mennesker til at finde sig i selskab med mange antimilitarister og pacifister især i radikale og socialdemokratiske kredse, blandt arbejdere og småbrugere. Det var hos dem forhandlingspolitikken havde sine støtter, måske især fordi konfrontationslinien vakte instinktiv uvilje. Og havde de ikke ret, Stauning og Scavenius og de andre? Danmark blev ikke lagt øde, hverken 9. april 1940 eller senere. Havde sabotørerne kunnet holde deres »ungdommelige hærværkslyster« i ave, havde erhvervslivet og trafikforbindelser også været skånet og forholdene for den almindelige producent og arbejder været langt bedre. Der var i erhvervs- og især i landbrugskredse en udbredt modvilje mod Storbritannien og en betydelig glæde ved den givtige samhandel med Tyskland.

Så var der dem en dansk socialdemokrat (Alsing Andersen) så yndefuldt betegnede som kommunister og chauvinister. Der var dem man kunne be-

tegne som legalitetsmænd; deres hovedsynspunkt var at grundlaget for den tyske besættelse var en overenskomst, og så måtte tyskerne overholde den.

For kommunisterne var det i høj grad det synspunkt som den senere fremtrædende SF'er Torolv Solheim, refererer fra Norge: Vi har bekæmpet fascismen hvor den har optrådt, det gør vi selvfølgelig ikke mindre nu den er kommet til Bergen.

På baggrund af disse fordelinger i befolkningerne, Danmark er brugt som det fyldigste eksempel, men det gælder langt også i Sverige, var hjælpearbejdet en vigtig aktivitet. Hvad enten den som i tilfældet med hjælpen til Finland kunne opfattes som en støtte til den finske krigsførelse mod Sovjetunionen også under fortsættelseskrigen 1941-44, eller den som i tilfældet med Norge indgik i den norske civilbefolknings kamp mod nazificeringen, så blev den i høj grad opfattet som et bidrag til kampen mod krigen.

Meget af hjælpearbejdet foregik uden bagtanker og uden særligt motiver, endda så vidt det kan ses, uden efterrationaliseringer.

Hjælpen til Finland omfattede mad og tøj samt modtagelse af finske børn; i Sverige udvikledes fadderskabskommunernes system; for at lette hjælpearbejdet blev det organiseret fra svensk kommune til finsk kommune. Grunden til det efterfølgende venskabsarbejde begyndte, da virkeligheden var bitter nød.

Hjælpen til Norge var i overvejende grad en fødevarehjælp endda af ganske store dimensioner.

For Sverige kom dertil at landet modtog store flygtningeskarer fra alle tre nabolande i krig, også finske krigsmodstandere sneg sig over grænsen; de hørte til de mindst velkomne.

Omsvinget i 1943

Det storpolitiske leje blev omlagt i 1943. Var det som Churchill sagde det snarere enden på begyndelsen end det var begyndelsen på enden, så gav det dog andre handlemuligheder.

Positionerne i det svenske spil blev ændret til fordel for de engelskvenlige og de tyskfjendtlige; en særlig rolle spillede USAs tryk på svenske ledende kredse. Dertil kom at kommunisterne fik stadig øget tilslutning i arbejderkredse.

Krigsmodstanden voksede i Finland jævnsides med indsigten i at man ikke i længden kunne binde sig til Tyskland og blive trukket ind i nederlaget, det nederlag som efterhånden tegnede sig for den stormægtige våbenbroder. Og forhandlingspolitikerne tabte terræn i Danmark. Hitlers kanariefugl fløj ud og kradsede og bed.

Fortidens erfaring som årsagsforklaring

Danmark og Norden 1945 er interessant af mange grunde. De sidste 20 krigsmåneder og de første 30 genopbygningsuger interesserer os mest på grund af det der skete *efter* 1945.

Der har været forhandlinger om et forsvarsforbund, Nordisk Råd er blevet oprettet, foreninger, erhvervsliv og arbejdsmarked har arbejdet sammen på kryds og tværs, personlige forbindelser mellem de nordiske lande har været livligere end nogen sinde; alt det rejser en række spørgsmål. Det er bl.a. for at få svar på dem at tiden fra august 1943 til oktober 1945 skal behandles.

Det er ikke det nordiske der skiller folk politisk. NATO har ved de allerfleste meningsmålinger i Danmark haft tilslutning fra et flertal; til gengæld har der lige så længe været modstand, nogle har ønsket at Danmark skulle følge den traditionelle neutralitet, andre at landet støttede en moderne neutralistisk linie.

EF-modstanden har været voksende gennem 60erne og 70erne, og sat folk op mod hinanden.

Det nordiske samarbejde har altid mødt en så godt som enstemmig tilslutning fra alle kredse.

I andre nordiske lande kan man finde forskelle. De borgerlige partier i Norge vendte sig således mod oprettelsen af Nordisk Råd, og især Høyre var skeptisk mod Nordek - den nordiske økonomiske union. Den finske venstrefløj vendte sig entydigt til samarbejdet med Sovjetunionen, og også i toneangivende borgerlige kredse blandt de finsksprogede var der megen kulde og koldsindighed over for det nordiske. Den socialdemokratiske arbejderbevægelse har derimod spillet en central rolle.

Når vi flytter spotlyset 40 år tilbage, så vil vi eftersøge hvad det var for oplevelser der satte denne udvikling i gang, så nordismen fik så stor gennemslagskraft.

Foreningerne Norden i Danmark, Norge og Sverige fyldte 25 år i 1944; deres medlemmer var ofte opinionsdannere. Gennem det arbejde Nordenforeningerne havde udført og udførte var mange mennesker kommet i forbindelse med mennesker i andre nordiske lande.

Også i almindelighed skete der det at krigstider bringer folk fra mange nationaliteter i forbindelse med hinanden, ofte i situationer hvor det kan være afgørende at man kan stole på hinanden, for at begge parter kan overleve.

Mange mennesker der har oplevet den tid vil være i besiddelse af erfaringer med svenskere, nordmænd og finner. Det gælder for flygtninge i Sverige, det gælder folk der har opholdt sig i tyske fængsler eller koncentra-

tionslejre i nær kontakt med nordiske medfanger; det gælder danske og norske søfolk og krigsfrivillige. Det gælder også deltagere i hjælpearbejdet i forhold til Finland eller Norge.

Gennem de vidnesbyrd de har aflagt, i erindringsbøger, i artikler, gennem interviews osv., vil vi altså kunne blive klogere på hvad det var der gjorde det nordiske samarbejde til noget af det mest frugtbare i efterkrigstiden.

I billedet af den danske besættelse er der mange oplevelser man ikke må glemme. Helt fra aprildagene 1940 gav den norske kamp mod nazismen inspiration til kampen i Danmark - både som afskrækkende eksempel for eftergivenhedsfolkene og som manende kalden på modstandsfolkene.

Sverige støttede modstanden ved at være tilflugt og materielt ved penge og våben. Ligeledes gav svenske kunstnere på alle områder støtte til at dansk åndsliv kunne foregå.

Medfølelsen med den finske befolkning og forståelsen for Finlands kamp for sin selvstændighed, lad være med en ubehagelig forbundsfælle, Nazityskland, betød meget for mange mennesker.

Svensk besættelse?

En rigtig god idé er sådan en som alle parter vil have fordel af. Derfor var det en god idé svenskerne havde, da de i 1943 foreslog tyskerne at svenske tropper skulle overtage besættelsen af Danmark og Norge.

For svenskerne selv ville det ganske vist betyde at de blev lettet for trykket fra de tyske divisioner ved landets vestgrænse.

Tyskerne ville få frigjort en betydelig mængde soldater som så f.eks. kunne blive indsat på den vaklende østfront. Svenskerne ville garantere at Danmark ikke ville blive brugt af de allierede til en invasion mod Tyskland over Jylland. De ville også kunne hjælpe den tyske krigsførelse med varer fra Norden, jernmalm, industriprodukter, fødevarer.

Når nu den tyske front blev styrket, ville det sovjettiske pres på de finske forsvarslinier blive lettet. Derved kunne Finland få lettere ved at trække sig ud af striden og bevare landets selvstændighed.

Det ville så være fordelen for Finland.

For Danmark og Norge ville fordelene være åbenlyse.

I virkeligheden ville heller ikke vestmagterne tabe på ordningen. Den ville jo trække tyske tropper væk fra Atlanterhavskysten.

Tyskerne må alligevel have opfattet det som en ubrugelig plan. De afviste den, ligesom de afviste et andet svensk forslag om at modtage de danske jøder til internering i Sverige, så kunne de da i det mindste ikke genere tyskerne i Danmark.

Da det blev virkelighed var det uden tysk medvirken...

Svenskerne kunne stille sådanne forslag uden at blive til grin. Hvor tillidsfuld forbindelsen mellem Stockholm og Berlin var er det svært at sige, men helt frem til sammenbruddet for det nazistiske styre i Tyskland var der mulighed for at svenskere og tyskere kunne tale sammen. Det ses bl.a. af grev Bernadottes forhandlinger med SS-fører Himmler. Tyskland var på det nærmeste ophørt at fungere som samfund i vinteren 1944-45; derfor kunne svenske myndigheder få tilladelse til at hente svenske civilpersoner ud af det tyske helvede, arbejdere, gifte kvinder osv.; de kunne hente danske og norske koncentrationslejr-fanger i sikkerhed. Det hjælp utallige til at overleve.

Men det var også til Tysklands fordel at bevare denne forbindelse til det neutrale Sverige.

På mange måder indgik også danske myndigheder i dette humanitære arbejde, sammen med institutioner og foreninger. Tyskerne så deres fordel i at landbruget og industrien i Danmark virkede godt og dygtigt; det forudsatte at det danske samfundsliv virkede; derfor havde danske embedsmænd og foreningsledere adgang til at forhandle med tyske myndigheder.

Det var en selvfølgelig forudsætning for at Røde Kors kunne få fødevarepakker frem til danske og norske fanger i koncentrationslejrene; også fødevarehjælpen til nabolandene byggede på at tyskere godkendte forsendelserne.

Derved fik svenske og danske myndigheder et tæt samarbejde i løsningen af opgaver af den slags. Af og til blandede danske modstandskredse sig i samarbejdet.

Den storpolitiske situation efter 1943

Tysklands nederlag begyndte at tegne sig. Derved fik Sverige behov for at komme til at stå sig bedre med Storbritannien og USA. Tyskerne var ikke længere i 1943 den knusende overmagt de havde været bare året forinden, så svenskerne kunne flytte vægten over på det andet ben. Deres måde at arbejde sammen med den norske og den danske modstandsbevægelse virkede til svenskernes fordel i London.

Danmarks stilling var endnu ringere. Danmark havde i november 1941 sammen med Finland og de øvrige europæsike lande under tysk førerskab underskrevet anti-komitern-pagten. Danmark havde med andre ord været en slags ikke-krigsførende tysk allieret. Bruddet med samarbejdspolitikken 29. august 1943 måtte have en logisk fortsættelse i et forsøg på at knytte an til de allierede. Der var et hensyn at tage til tiden efter krigen.

Sovjetunionen var den mest modvillige af de allierede. I den henseende havde Norge alle fordele, Finland de store ulemper, også Storbritannien

havde jo erklæret landet krig. Den norske eksilregering i London havde dog nøjedes med at hjemkalde sin ambassadør.

Stockholm blev da stedet hvor Danmarks Frihedsråd kunne søge forbindelser til de allierede, stedet hvor finske krigsmodstandere kunne bringe fredsfølere over for Sovjetunionen frem.

I disse storpolitiske forhandlinger støttede de nordiske lande hinanden efter evne.

Tyskland var imidlertid ikke slået, invasionen i Normandiet kom ikke i stand for i juni 1944, den allierede tilbagerullen standsede op i eftersommeren. De finske forhandlere kunne ikke komme nogen vegne i foråret 1944, krigen i Karelen fortsatte, indtil situationen blev så håbløs at våbenstilstanden måtte gennemføres.

Til gengæld måtte den finske hær forpligte sig til at fordrive de tyske tropper i Nordfinland, så russerne ikke skulle behøve at komme og hjælpe dem med det.

Tyskerne hærgede Lapland, så tusinder af finske mænd, kvinder og børn flygtede over Torneåen over på den svenske side. Her blev de indkvarteret af de svenske myndigheder.

Tyske tropper brændte byer og landsbyer af også i den norske Finmark foran de fremrykkende russiske soldater. Den norske befolkning befandt sig på flugt, drevet af de tyske soldater.

I mellemtiden trænede svenske officerer en norsk brigade i Mellemsverige og den dansk i Blekinge. Det foregik idet man lod som om det var politibetjente der blev trænet. Det var en regulær militærtræning der foregik.

Krigen forbi

Ved våbenstilstanden i eftersommeren 1944 blev det pålagt Finland at omforme samfundet. »Kommunistisk virksomhed« havde været forbudt i 15 år, dvs. alt hvad arbejdsgivere og højreorienterede fandt for godt at kalde »kommunistisk virksomhed«. Fagforeningsfolk og åndsarbejdere var blevet fængslet, andre var flygtet ud i skovene (»Skogsgardister«) eller til Sverige. Også socialdemokratiske modstandere af krigen var blevet arresteret. De blev nu befriet.

Til gengæld fyldtes fængslerne af finske fascister og andre der havde været mest ivrige for krigen.

Kommunister, socialister og nogle af socialdemokraterne gik nu sammen og dannede »Demokratiska Förbundet för Finlands Folk« (DFFF), og dette valgforbund blev straks ved rigsdagsvalget et af de 4 store partier. Snart blev en folkedemokrat statsminister.

Tilsvarende forhandlinger om at samle arbejderne i ét parti kom til at

foregå i sommeren 1945 både i Danmark og Norge. Ingen af stederne lykkedes det, og også i Finland blev der ved med at være et stærkt socialdemokratisk parti.

Derimod fik kommunisterne i Sverige, Norge og Danmark ganske stor tilslutning ved de første valg. Man har ment at der var tre forhold der spillede ind: 1) arbejderfamilierne havde krigen igennem fået dårligere og dårligere forhold at leve under, også mens socialdemokrateren havde siddet med i regeringen (Danmark, Sverige, Finland); 2) mange ønskede at afvise de politikere der havde været lidt for tyskvenlige; 3) i Norge og Danmark (som i resten af Europa) havde kommunisteren været fremtrædende i modstandskampen.

Man taler om en almindelig venstrebølge.

Den når først frem til overfladen i Finland efter 1944, i det man somme tider kalder den 2. republik.

Retsligt opgør

Det er også i Finland man først gennemfører et opgør ved domstolene med dem der havde været mest ivrige for at bistå Nazityskland. Det var naturligvis vanskeligt, for det var jo kun folkedemokrater der havde været krigsmodstandere. Man måtte derfor finde retningslinier for hvem der kunne dømmes.

Også i Danmark havde politikere, dommere, politifolk og embedsmænd arbejdet sammen med tyskerne. Der var besvær med at trække grænsen. Det diskuteres som bekendt stadigvæk. I Norge var der renere linier: ingen norsk havde behøvet at være i tvivl, regeringen med kongen i spidsen havde med alle midler sat sig imod den tyske besættelse. Der havde været norske politikere der havde søgt at samarbejde med tyskerne, men snart havde de norske nazister, quislingerne, overtaget samfundets funktioner. En del mennesker havde været tilbøjelige til at søge et godt embede på quislingernes vilkår. Ligesom i Finland var der en stor gruppe nazister man skulle gøre op med.

Ny ledelse

Norge var det sidste land der blev befriet for nazistisk magt. Modstandsfolkene kunne derfor senere end i Danmark træde frem og overtage ledelsen af landet. De handlede i nærmeste forståelse med den norske regering i London og kunne altså holde landet indtil kongen kom hjem. Fra de tyske koncentrationslejre kom en gruppe af de mennesker der skulle lede Norge de næste 30 år, direkte eller via Sverige.

Også den danske befrielsesregering blev sammensat af folk der kom fra

Sverige, fra fængsler, fra modstandskampen »under jorden« eller fra ledighed. Men i den danske regering sad personer der havde været ledende i samarbejdsperioden sammen med aktive modstandsfolk.

Genopbygning

Både i Norge og Danmark indgik alle partier i regeringen indtil landene var så meget i stand at man kunne holde valg igen.

Foreløbigt var det en hovedopgave at få de tyske soldater ud af landet. I Danmark var der en meget stor gruppe tyske flygtninge, til gengæld var der mange danskere i Sverige. Russerne havde bombet Rønne og Nexø, ellers var landet nedslidt og skadet af sabotager.

Værre tegnede det sig i Finnmarken og Lapland; her var byerne brændt af og befolkningen stod for at skulle bygge landet op i egentligste forstand fra grunden.

400.000 karelere var flygtet sammen med de finske tropper ud af de områder Finland havde måttet afstå i 1940 og igen i 1944. De skulle have jord, arbejde, boliger. Her i foråret 1945 var de i gang med at rydde skov til husmandsbrug i store dele af Vestfinland.

Norges mangel på madvarer fortsatte også i 1945, først året efter kunne havresuppen fra de danske skolebørns indsamlinger og svenskesuppen ophøre.

Samarbejdet mellem mennesker i de nordiske lande hørte ikke op.

Hvordan undervise

For mange lærere er undervisning et spørgsmål om materialer. I det mindste må læreren have et eller andet at tage udgangspunkt i. Det stof der skildres i denne artikel er ikke meget anvendt i undervisningen, der vil derfor skulle ledes efter materiale.

Litterære vidnesbyrd kan man dog sagtens finde. Her skal trækkes digtere frem, fordi man i deres værker kan finde tekster der (på en måde) samler vigtige oplevelser fra tiden. Nordahl Grieg omkom over Berlin som allieret krigsflyver i december 1943, han som skrev »Kringsatt af fiender«. Hans samlinger »Friheten« og »Norge i vore hjerter« rummer stemninger fra Norges kamp mod den tyske invasion, fra landflygtigheden i Storbritannien og fra kampen. Arnulf Øverlands digtsamling »Vi overlever allt« har særligt et digt om hvorledes koncentrationslejrfangen skal mødes med sin elskede i Helsingborg, når de hvide busser er nået så langt.

Men helt særligt skal anføres Otto Gelsteds »Emigrantdigte«, skrevet under krigen og opholdet i Sverige. Titlerne er »Emigrantens jul«, »Generalprøve«, »Flugten«, »Hilsen til Norge«, »Bøn til stjernerne« og »Frihedsmaj«. Boglisten rummer flere, men disse anbefales.

Levende vidnesbyrd er ikke mindre vigtige. Forleden dag drøftede to kolleger dette emne i en bus i København. En ældre dame ved siden af fortalte straks om sin flugt over Øresund 3. oktober 1943 som højgravid. I en videre kreds omkring skolen vil læreren formentlig kunne finde en der vil fortælle om sine oplevelser. Det kan være et medlem af den danske brigade, prøv at spørge hjemmeværnet f.eks. Det kan som i linie 5 være en jødisk medborger der var i Sverige. Det lokale politi kan sikkert skaffe kontakt med en ældre kollega der har været i Sverige eller i Tyskland under krigen. Nordenafdelingen har muligvis et rigt og godt arkiv fra de dage da dens medlemmer stod for Finlandshjælp, Norgeshjælp, venskabsbyforbindelser. Hvis du kigger godt efter på skoleinspektørens kontor, kan det ikke udelukkes at du finder Norgeshjælpen beskrevet. Måske ved også folk fra civilforsvaret, Danske Kvinders Beredskab osv. noget om nogen som gerne vil bistå undervisningen. I skoledistriktet bor der måske folk som er kommet til Danmark som finnebørn, som har truffet ægtefællen i de hvide busser eller i landflygtigheden.

Autentiske papirer er måske ikke indsamlet på det lokale bibliotek eller lokalhistorisk arkiv. Aviserne fra den tid eksisterer nok mange steder, foreningsprotokoller ligeså. En (smuk) opgave for klassen ligger i at bearbejde det til udstillingsform i forbindelse med det arrangement borgmesteren har taget initiativet til. Venskabsbyforbindelser kan sikkert udnyttes; måske er skolen derovre også interesseret i at høre hvordan det var her.

Dramatisering

Stoffet indbyder til dramatisering, hvadenten man foretrækker dokudramaet på de autentiske papirer eller man ynder rollespillet. Indlevelsesevne og nogen forhåndsviden kræves for at dramatisere en flugt over Kattegat, Kølen eller Øresund, at gennemspille et flygtningeselskabs møde med en stikker i den lille by i Sverige i efteråret 1944, at genopføre rekonstruktionen af grundlovsfesten 1945, hvorved brigademedlemmet træffer sin gamle kammerat fra Neuengamme lige kommet hjem, sygeplejersken fra de hvide busser, den jødiske læge, sabotøren. Men ved at gennemspille det stof med evne til at leve sig ind i vilkårene giver en solid forståelse af de vilkår der var og dermed grundlag for viden om dem. Dramatisering er jo leg, og leg er den bedste indlæring. Når eleverne får lejlighed til at prøve hvordan de ville have handlet i en given situation - der jo mindst beskrives med ordene politisk, økonomisk, social og kulturel, øges ønskerne om at vide mere om den historiske, faktiske situation. Facit er givet i historieundervisningen, ligesom det er tilfældet i dramaet.

Dramaoplæg.
Situationen er følgende:
Klassen er svenske borgere der er samlet til møde i maj 1945 for at drøfte hvorledes man kan hjælpe folk i Finnmarken og Lapland... Det foregår i en lille by hvor der er flere savværker og trævarefabrikker. Landbrugerne er tillige skovejere. Blandt deltagerne i mødet er en savværksejer; han deltog i vinterkrigen som svensk frivillig ved fronten i Karelen. Der er også en trægrosserer, han har mest handlet på Tyskland, og som kongetro højremand er han stadig temmelig tyskorienteret - og meget sovjetfjendtlig. Præsten er ivrig Nordenmand, formand for lokalafdelingen og leder af Norgeshjælpen, støttet af et par ældre damer. Fagforeningen (træarbejdernes fagforening) er repræsenteret af en tillidsmand på savværket, han er blevet medlem af kommunistpartiet i vinteren 1945. Han driller og bliver drillet af et socialdemokratisk medlem af kommunalbestyrelsen. Til stede er også en svenskgift dansk husmor, hun er spejderfører. Der er også andre.

De ser på billeder og hører beretninger om de tyske ødelæggelser i Nordnorge og Lapland.

Midt under mødet kommer der en ind og meddeler at russerne har bombet Nexø og Rønne. Og hvad skal man så?

Problemet er altså at komme i gang. En hvilken som helst spillefilm, dansk eller svensk fra tiden indeholder mange oplysninger man kan trække ud, såmænd også hvis den lader som den er historisk og handler om en anden periode. Schlagere kan bruges, kopier af illegale tidsskrifter.

Danmark i Norden 1945

Undervisningseksempel:
I arbejdet indgår drøftelser af:

- modstandskampens afhængighed af forsyninger udefra,
- Sverige som tilflugtssted for forfulgte,
- danskehjælpen til Norge og Finland,
- det dansk-norske samarbejde i allieret søtransport,
- det nordiske oplysningsarbejde,
- den illegale og legale kulturelle udveksling.

Arbejdets tilrettelæggelse
Arbejdet med emnet indeholder nødvendigvis en vekslen mellem aktiviteter der er fælles for hele klassen og aktiviteter der udføres i grupper eller enkeltvis.

Det falder naturligt i

1) Oplevelse af hvilke spørgsmål forholdene kan give anledning til at stille, (problematisering),
2) Arbejdet med at finde mulige svar på de stillede spørgsmål og indhente oplysninger om faktiske begivenheder og tilstande, (studering),
3) Sammenarbejdning af rapport med inddragelse af flere fremlæggelsesformer som plancher, drama, lydoptagelser, billeder og tekst, (fremlæggelse).

I 9. klasse vil en fremlægning af det indsamlede stof kunne ske ved en fællestime for flere klasser, evt. hele skolen i anledning af 5. maj, ved et forældrearrangement. Det vil også kunne fremlægges gennem et lokalt dagblad som temaside, ved en udstilling på det lokale folkebibliotek eller tilsvarende.

Indfaldsvinkel

Det nordiske forbindelser udgør hovedindfaldsvinklen. Det kan begrænses til et stykke lokalhistorie, det kan udvides til yderligere at omfatte Danmarks forbindelser til De vestallierede og til Sovjetunionen. Det er antydet at en sammenhæng med europæiske nazistbevægelser og det europæiske borgerskabs antikommunisme var en mulighed. Med et væsentlighedskriterium er den sidste dog vist at betragte som for speciel, medmindre man af andre grunde kunne finde det opmærksomheden værd, f.eks. i samarbejde med samtidsorientering om nutidige forhold, eller i et samarbejde med faget dansk om litteratur fra perioden.

Indfaldsvinklen forstået som den kontakt der tænder for spørgsmålene om Danmarks forhold til de øvrige nordiske lande i 1945 kan vælges inden for et bredt felt.

1. Sommeren 1984 har set en bred pressedebat om Bernadottes rolle for evakueringen af de danske og norske koncentrationslejrfanger; der har været nogle indlæg om Bernadottes person som sådan, bl.a. på grundlag af hans efterfølgende indsats i Palæstinakonflikten. Blandt de oplysninger der er blevet fremført i dansk presse er også at Sverige havde forberedt en militærindsats over for Danmark og Norge i vinteren eller foråret 1945, et forhold der findes omtalt i de fleste lidt bredere fremstillinger af svensk historie.

2. Eksistensen af træhuse i Rønne og Nexø som vidnesbyrd om en svensk hjælp til ofrene for det sovjettiske bombardement af Bornholm i majdagene 1945. Et billede af tilsvarende svenske huse i nordnorske byer supplerer indtrykket og rejser spørgsmålet om den svenske hjælpeindsats.

3. En lokalhistorisk indgang kan af ventelige årsager ikke beskrives på landsplan, fordi det vil afhænge af de helt lokale forhold om der eksisterer en sådan.

Antydningsvis kan der være tale om et lokalt foreningsjubilæum, der vil da være tale om lokale film eller særlige begivenhedsbeskrivelser som starter nysgerrigheden over for stoffet. I hele arbejdet med emnet kan der foregå en lokal belysning, jødeflugten beskrevet ud fra den lokale situation, antallet af indsmuglinger af Husquarna-våben over havnen, takkestenen eller -statuen fra Norge i anledning af havresuppens andel i den norske ungdoms overlevelse osv.

4. Der kan tages udgangspunkt i Nordisk Råds session i februar, aktuelle emner herfra, f. eks. også i forbindelse med det nordiske ungdomsår og det materiale Nordisk Råd, både fra sekretariatet i Stockholm og fra dets danske delegation i København, udgiver i den anledning. Det rejser spørgsmålet om hvorledes dette samarbejde fik sin begyndelse og hvilken sammenhæng det har med befrielsen.

5. Litteratur eller filmisk indledning, Arnulf Øverland, Otto Gelsted, Anders Osterling og Aksel Sandemose har tekster der lader sig anvende af de ældste årgange. Børnebøger og ungdomsromaner har en anden indgang. Hvis Danmarks Radio gennemfører planer om en udsendelsesrække om Jane Horney vil der foreligge en aktuel indgang af bred interesse.

Man kunne vel endelig hævde at emnet var selvmotiverende.

Materialet

De gængse fremstillinger af Danmarks historie eller af besættelsestiden omtaler kun dette stof sporadisk. Det er stort set ikke omtalt i Viggo Sjøquists »Danmarkshistorien siden 1814«. Det er akkurat nævnt i Vagn Skovgaard-Petersens »Danmark - i Norden og Europa« med ordene »Den 2. verdenskrig førte til en styrkelse af det nordiske fællesskab.« En bemærkning der i sig selv kunne bruges som indgangsord til emnet, fordi man må spørge både hvorfor og hvordan.

Heller ikke Aage Hoffmanns »Nato eller Norden« griber tilbage til krigssituationen, hvad man vel heller ikke kunne vente. Derimod perspektiverer bogen det stof vi har ønsket.

I Kierkegaard og Windings gamle »Nordens Historie« er der en rimelig fremstilling af de forskellige landes forhold under krigen, og bla. gives der dækning af den svenske bistand til de andre nordiske lande. Peter Ilsøes »Nordens Historie« indeholder ikke mere end helt almene bemærkninger.

Den vigtigste baggrund finder man i bogen »*Norden under 2. verdenskrig*«, udgivet af Nordisk ministerråd. Bogen er opbygget tematisk, derved

får man siderne af historien belyst i den sammenhæng hvori de indgår.

Bogen egner sig ikke til elevbrug, i hvert fald ikke i sin helhed, men udgør materiale for læreren. Heri indgår også Bonniers »Den svenska historian« og Aschehougs »Norges historie« ved siden af andre almene fremstillinger.

I øvrigt henvises til litteraturfortegnelsen. Om de mere specielle emner kan det siges at arbejdet næppe vil kunne gennemføres uden brug af særlige kilder, erindringe, foreningsprotokoller, dagbladsartikler og samtidige fremstillinger. Det afsnit om den faglige baggrund der hører til denne artikel er dog udformet med henblik på at det skulle kunne anvendes til grundbogstekst i arbejdet, idet redaktionen har måttet gå ud fra at ikke alle ville kunne fremskaffe relevant arbejdsmateriale.

Interviews med øjenvidner er en kilde der kan have stor betydning.

Undervisningens forløb

1. fase. Med udgangspunkt i en filmskildring af brigadens landstigning i Helsingør 5. maj 1945 opstiller klassen en række spørgsmål til dette: Hvem udgjorde brigaden? Hvorfor Helsingør? Hvilke opgaver havde brigaden? Hvorlænge bestod den?

2. fase. På grundlag af fremstillingen i Politikens »Hvem hvad hvor om besættelsen« udarbejder eleverne i fællesskab en tidstavle fra 29. august 1943 til sommeren 1945.

Som grundbog anvendes afsnittet Danmark og Norden i duplikat til hver elevs eget brug.

Herefter opstilles en egentlig problematisering.

3. fase. Efter elevernes valg individuelt og i smågrupper fordeles delemnerne. Afleveringsformen aftales i hvert enkelt tilfælde som tekst til duplikering, som planche, som dramatisering eller i tegneserieform. Derefter besøges skolebibliotiket for indsamling af materialer. Enkelte (grupper) kontakter det lokale museum for yderligere stof. Oplysningerne uddrages i så konkret og præcis form som muligt: så mange danske flygtninge, så mange norske i Sverige, så mange danske og norske koncentrationelejrfanger osv.

4. fase. Oplevelsen uddybes ved interviews med og besøg af tidligere flygtninge, fhv. koncentrationelejrfanger, medlemmer af Norgeshjælpkomiteer eller andre som på egen krop oplevede begivenheder og forløb. Klassen er samlet om dette. Man skriver til venskabsbyernes biblioteker og udbeder sig yderligere oplysninger: hvor mange finske børn var i pleje i den svenske by, hvor mange danske flygtninge var beskæftiget her, hvornår startede Foreningen Norden sin virksomhed som lokalafdeling osv.

5. fase. Grupper og enkeltelever udarbejder spørgsmål til hinanden om delemnerne, hvorefter man udveksler oplysninger og indgår i fællesdrøftelser af hvorledes problematiseringerne kan afklares. Dette sker også som case-forhandlinger hvor eleverne gør rede for hvorledes situationen måtte opleves af hjemvendende søfolk i allieret krigstjeneste, tidligere gestapofanger, tidligere ikke-deltagere, Sveriges-flygtninge, osv. efter klassens arbejdsmønster.

6. fase. Arbejdet afsluttes ved en fælles fremlæggelse for andre klasser.

Endemålet

Når arbejdet er afsluttet skulle man have opnået

- at eleverne havde opbygget kundskaber om begivenheder i vinteren og foråret 1945;
- at de sad inde med en forståelse af hvorledes de fleste mennesker havde fået udvidet deres verdensbillede gennem oplevelser af internationalt samarbejde om humanitære og ideologiske (antinazistiske) opgaver;
- at de havde fået forståelse for hvorledes begivenhederne under besættelsen bidrog til at opbygge en nordisk fællesskabsfølelse som satte sig praktiske spor i opbygningen af det nordiske arbejdsmarked, videre til Nordisk Råd og dets resultater med pasunion og meget andet.

Søren Sørensen

Noter:

1) Udtrykket »Svigt ikke, kammerat«. er hentet fra en roman af Elvi Sinervo om en finsk krigsmodstander der blev spærret inde under fortsættelseskrigen på grund af forbindelse med modstandsbevægelsen; sådan gik det mange finlandske venstreorienterede i de år landet krigede mod russerne side om side med Norges erobrer og andre tyskere.

Arbejdsredskaber

Besættelsestiden – som den er skildret i en række nyere børne- og ungdomsromaner

Af Eva Glistrup.

Eva Glistrup har skrevet og redigeret bøger om børne- og ungdomslitteratur og optræder i øvrigt jævnligt som anmelder i dagspressen. Redaktionen har opfordret hende til at skrive en artikel, der beskriver den udvikling, der har præget børne- og ungdomsromaner om besættelsen med særlig vægt på de bøger, der er udgivet i de seneste år. Det har vi gjort, fordi vi mener, at brugen af fiktive fortællinger i historietimerne kan være til stor gavn for såvel skønlitteraturen som for historieundervisningen.

Eva Glistrup er afdelingsleder ved Danmarks Biblioteksskole.

Da jeg startede som bibliotekar i midten af 50erne, var besættelsestiden det mest hotte og efterspurgte emne blandt store børn og unge. Når man spurgte dem, hvorfor netop dette emne havde deres store bevågenhed, fik man altid det svar, at deres far fortalte så meget om alt det, han havde været med til. Emnet gav således fædre og sønner – for drenge er det som regel, som holder af at læse om krig – noget at være fælles om. Sidenhen kom så den meget omtalte historieløse tid. Krigsbøgerne gled lidt i baggrunden som spændingsbøger og blev erstattet af krimier, hvor der blev leget røvere og soldater, og med mange af krigsbøgernes kvalitet in mente kunne det jo egentlig også være det samme.

I 1970erne var det den realistiske og den socialrealistiske roman, som kom i højsædet, men samtidig blev det diskuteret, hvordan man kunne

bruge litteraturen og hvordan en socialistisk roman burde se ud. Sven Wernström, som netop i disse år arbejdede med sine på mange måder banebrydende trællebøger, skrev flere teoretiske artikler, hvor han udformer forskellige krav til en realistisk roman. Bøgerne burde efter S.W.s mening skildre mennesker i et samspil med det samfund, de er en del af, de burde skildre karakterer som udtrykker typiske tendenser i samfundet (Engels), de burde lade den historisk rigtige løsning på konflikten sejre for blot at nævne nogle af kravene, som fik en vis indflydelse på den danske børnelitteratur og dens kritik.

I slutningen af 70erne opstod der igen en lyst hos læserne til at læse historiske romaner som forfatterne nu også fik på hjerte. Mange af disse bøger er anderledes end tidligere, idet det oftere end før er de små almindelige mennsker, der fokuseres på, og idet der ofte anlægges en materiel og mindre idealistisk synsvinkel.

Krisetegn eller ej - en del børnebogsforfattere skriver i disse år bøger både om historien længere bagud og om den tid, da de var børn - 40erne, 50erne og 60erne.

De første bøger efter besættelsen

De første bøger om besættelsen begynder at udkomme lige efter krigen. Det er bøger som skildrer modstandsgruppers og modstandsfolks arbejde som Knud Pedersens »*Churchill-klubben*«, Axel Holms: »*Hvidsten gruppen*« + adskillige flere, og det er efterladte breve fra en der blev skudt af tyskerne »*Kim*« af Kim Malthe Bruun, som når man læser den i dag virker præcis lige så stærk. På samme tid dugfrisk og nærværende og så alligevel tilhørende en anden tid med helt andre adfærdsformer og især en langt mindre angst for at udtrykke stærke og ægte følelser end det er sædvane i dag.

På næsten samme tid udkom ligeledes et par romaner skrevet for børn i modsætning til ovennævnte, som imødekom børns trang til at læse »lege røvere og soldater«. Her boltrede børn sig i sabotagearbejde på livet løs og ingen læser kunne her få færten af, at der faktisk havde været alvorlig fare på færde. De mere seriøse bøger for børn og unge om besættelsestiden fra den tid er til dels forældede i dag, fordi de i deres person- og miljøbeskrivelse fastholder en meget gammeldags indfaldsvinkel - her er raske og friske drenge, kostskoleliv med retsindige men strenge ledere og lærere sådan som vi kender det fra f.eks. Flemmingbøgerne og her er en enestående i moderne øjne pladdernationalisme af den mest sentimentale art, sådan som den har hærget megen dansk børnelitteratur siden Niels K. Kristensen skrev sine Rasmus bøger om krigen i 1848 og 1864.

Bøger skrevet af mænd og om drenge eller mænd

Hvis man i dag går til relevante bibliotekskataloger som »Historiske Børnebøger« (BC 1983), »Læs om...« (BC 1983) samt »Unge læser om...« (BC 1983) vil man finde nogle enkelte ældre titler under »Besættelsestiden«, men hovedvægten er lagt på nyere bøger. Jeg har foretaget et udvalg af disse bøger, som meget groft kan deles op i to grupper: Bøger som lidt bredere beskriver *livet under besættelsen*, og hvor krigen er integreret i det øvrige liv, og bøger som udelukkende beskriver *modstandsarbejdet.*

Fælles for dem er, at de med 2 (2½ helt nøjagtigt!) undtagelser er skrevet af mænd og med 2 undtagelser handler om drenge eller mænd. At sabotagearbejdet stort set eller måske helt og holdent blev varetaget af mænd er i overensstemmelse med virkeligheden; som i denne dukker piger/mødre/ældre damer op, når der skal trykkes og uddeles illegale blade, laves mad og stoppes sokker til de unge mænd, og når de skal leve illegalt hos nogen man ikke tiltror »den slags«.

I beskrivelser af dagliglivet kunne forfatterne vel have opdigtet nogle kvindelige hovedpersoner, men der er nok tale om selvbiografisk stof for de pågældende forfattere. Man kan så filosofere over den kendsgerning, at det næsten udelukkende er mandlige forfattere der føler behov for at behandle besættelsestiden i litterær form for børn og unge.

Men selv om bøgerne stort set skrives af mænd, som oftest har gjort drenge til hovedpersoner i deres bøger, så optræder der dog »stærke« og selvstændige kvinder i form af mødre i nogle af bøgerne, nemlig dem der beskriver enlige mødre fra arbejderklassen.

John Nehm: »Lotte og Krigen«

Et eksempel på dette er John Nehms »*Lotte og Krigen*« (1983). Bogens handling centrerer sig om nogle dagligdags, men nokså dramatiske hændelser og foregår i årene 1943-45 i København. Lotte bor sammen med sin fraskilte mor og dennes ven, som er syg af tuberkulose. Lottes far var ret voldelig, tævede moren og den dag, han i raseri var ved at kvæle Lotte, var morens tålmodighed bristet. Nu er der ingen, der hører fra ham efter at han rejste til Tyskland for at arbejde, så måske lever han slet ikke mere - som Lottes mor siger »han har nok fået en kugle i røven nede i Tyskland, for nu fik de en ordentlig omgang klister dernede, for englænderne og amerikanerne bombede og bombede«. Lotte savner ikke sin far, hun husker godt de oprivende scener.

Lottes mor er ufaglært arbejder. Hun arbejder på en fabrik, hvor de sorterer klude indtil denne bliver sprængt i luften. Lottes mor når lige at komme bort, der kommer nogle mænd og advarer arbejderne, selv om værkføreren

prøvede at jage dem på porten. Moren nyder bragene og er lettet over ikke at skulle derhen mere. Vennen Knud forstår ikke hendes reaktion for det er ikke til at skaffe nyt arbejde, hvortil moren bemærker »... altså hvis I vidste, hvor de klude gik mig på nerverne. Og lønnen var jo elendig ... Næh, det var lige hvad den samling værnemagere trængte til«.

Moren finder sig et andet arbejde: Rengøring i sporvognsremisen tidligt om morgenen - herefter arbejde som avisbud. Det betyder, at Lotte ser sin mor mere med deraf følgende overvågning, og at hun ikke er helt overladt til Knud. Knud er syg, så syg at han ligger i sengen hele tiden, bliver dårligere og dårligere, og kommer på hospitalet, hvor han til sidst dør dagen efter befrielsen. Lotte holder meget af sin stedfar, som tager sig af hende og endda kan lave en del skæg med hende, når han en sjælden gang har det nogenlunde. Engang spørger han, om hun ikke vil lægge sig op i sengen til ham, men da hun ligger der bliver han så mærkelig og til sidst våd ... Han er flov bagefter, og hun må ikke fortælle noget til sin mor. Knuds sygdom betyder, at han ikke kan tjene penge, hvorfor den lille familie skal leve af det en ufaglært kvinde kunne tjene i de år. Det betyder, at det er meget, meget småt økonomisk. Mad, tøj, for ikke at tale om legetøj og fornøjelser er stærkt indskrænket. Endvidere betyder Knuds sygdom, at Lotte og hendes mor skal gennemlyses med jævne mellemrum, og at Lottes mor og omgivelserne konstant tænker på denne smittefare. Dette får dog ikke konsekvenser for familiens interne liv. Lottes mor behandler begge sine »børn« - sådan optræder Knud næsten i bogen - med stor varme, ligesom Knud ofte udtrykker sin store kærlighed til både Lotte og hendes mor. Lotte er meget fattig, men hun behøver ikke gå længere end til veninden Lissie. Denne bor ligesom Lotte alene med sin mor, men Lissies mor plejer omgang med en tysk officer, som sørger for en vis levefod med pænt tøj for Lissie og hendes mor, ligesom der ofte findes sjældne varer i dette hjem.

Lotte har strenge ordrer om ikke at omgås »tyskerkællingens datter«, men det retter hun sig ikke efter, dels holder hun af Lissie, og dels forstår hun ikke problemstillingen. Og som Lissie siger »Schultz er da rar, og han skyder ikke nogen«. Krigen kommer til Lotte dels som fattigdom kædet sammen med stor vareknaphed, dels som nogle ydre hændelser og endelig sådan som den er udtrykt i morens nervøsitet og ængstelse for hende.

En dag kommer Lotte senere hjem end sædvanligt, fordi hun blev optaget af noget på vejen hjem fra skole, hvorefter der blev luftalarm. Morens reaktion er meget voldsom, og selv om den ikke normalt står på tæv i hjemmet, giver moren sig til at slå løs på Lotte og græde. Ængstelsen for Lotte og raseriet over, at hun stadig omgås »feltmadrassens unge« får hende til nærmest at bryde sammen, hvorefter hun lægger armen om hende: »Det er

sindssyge tider, ikke. Så, lad nu være med at græde mere. - Jeg bliver jo så bange!«

Men det er ikke blot farerne, der skræmmer moren, også angsten for forpligtelserne overfor Lotte - hvordan hun skal skaffe mad og tøj. Det kommer til udtryk ved samme lejlighed. Da Lotte vender sig om opdager moren en stor blodplet på hendes kjole. Lotte har godt nok undret sig over alt det våde mellem benene, men hun er aldrig blevet særlig godt informeret. Lotte havde fået sit skidt, som moren kaldte det. I tilgift en øretæve og nogle eder. Pletten er svær at få af og nyt tøj kan ikke skaffes.

Lottes mor deltager ikke i krigen, men hun ved, hvor hun hører til, når hun skal handle på rygmarven.

En dag da mor og datter er på vej i sporvogn til Børnenes Kontor for at få tøjhjælp kommer Gestapo på razzia. Manden ved siden af dem er åbenlyst nervøs, som han sidder med en aflang pakke i hånden, men Lottes mor redder ham ved at gemme pakken, mens han bliver undersøgt. Samme reaktion, da en forfulgt frihedskæmper en dag står i døren. Han kommer ind og bliver gemt under den syge Knuds seng, hvor Gestapo så bange for smitte ikke finder på at lede. Lotte må døje med drilleri fra andre børn i skolen, fordi hendes tøj ikke altid er lige helt - moren er ikke god til at stoppe og lappe. Hun kan også ryge ind i stridigheder med »vigtige kællinger« i opgangen, men hun har en lidenskabelig forsvarer i sin mor, som både er energisk, modig og godt skåret for tungebåndet og aldeles respektløs over for omgivelserne. Dette viser sig tilsidst efter befrielsen da folkestemningen er på kogepunktet over for Lissies mor, som sidder sammenkrøben halvvejs ude på fortovet med håret klippet af. Lottes mor griber ind og redder Lissies mor, på trods af folks skrappe bemærkninger og spytteri.

Historien er lagt i munden på Lotte der herved optræder som synsvinkelbærer. Moren, Knud, Lissie fremtræder dels under denne synsvinkel og dels i kraft af mange replikker og megen direkte tale.

Bogen dækker et tidsrum på et par år og slutter med befrielsen og Knuds død.

Handlingen er henlagt til et arbejderkvarter i København og bogens personer tilhører alle dette miljø, som forfatteren lader fremtræde nuanceret. Bogen er bygget op omkring nogle markante episoder, som dels udspringer af begivenheder under besættelsen, dels fremkommer af børns private lege i gården. Beskrivende passager veksler med replikker, hvilket gør bogen både levende og let læst.»Lotte og Krigen« er historien om, hvad krigen betød for en række mennesker som altid har været vant til tvang og undertrykkelse og som af den grund har ret klare reaktionsmønstre. Hos Lottes mor er der altid et ønske om sammenhold og en følelse af, at dette

gør stærkere - samtidig er der en særdeles veludviklet retfærdighedssans men også en dyb angst. Den vil kunne læses af børn fra ca. 11 år, om det vil være muligt at få drenge til at læse den er måske et åbent spørgsmål, der er i hvert fald ingen mandlige identifikationsfigurer.

Koester og Koplev: »Tyskerdrengen«

Marianne Koester og Kjeld Koplevs »*Tyskerdrengen*« foregår ligeledes i København på så navngivne steder, at læseren kan følge dem på et kort over København. I en lille lejlighed bor de to brødre Volker og Bruno sammen med deres mor fru Krause. Da moren var ung blev hun forelsket i en statelig tysker, som hun giftede sig med og fulgte til Tyskland. Hun havde aldrig tænkt i politiske baner, så der skulle ske en del ting i Tyskland, før hun vågnede op. Hun havde iøvrigt også travlt med at passe de to drenge hun efterhånden fik. Manden mister sin glans og herlighed, er ofte borte fra hjemmet flere dage ad gangen og plages i stigende grad af en gammel tuberkulose. Da krigen kommer, flytter hun med sine to drenge tilbage til København, hvor hun får et hårdt og dårligt betalt arbejde.

Hendes familie har slået hånden af hende, fordi hun giftede sig med en tysker. De betragter hende nærmest som en værnemagertøs nu. Drengene kommer i den tyske Sankt Petri Skole - et krav fra deres værge, som repræsenterer faren. Efter tysk lov er drengene stadig tyske statsborgere, hvorfor faren kan bestemme over deres liv. Moren der gang på gang søger dansk statsborgerskab til dem, men løber panden mod en mur, går i en evig angst og skræk for, at han skal komme og hente især Bruno, som er både hans og morens øjesten.

Bogens handling er henlagt til den sidste krigsvinter med flash-backs til familiens tidligere liv. Volker på omkring 14 år er bogens hovedperson. Han ligger om aftenen og lytter, utryg som han er, til morens snak med en fremmed mand. Snakken drejer sig om ham og lillebroren, om noget med at vende tilbage, blive rigtige drenge, tjene fædrelandet og mere af samme skuffe. Han ser gennem nøglehullet, at der er tale om en hipomand, og da han spørger moren, hvad det er for en mand, og hvad han vil, bliver han afvist særdeles håndfast: »Ikke noget. Overhovedet ikke noget, der kommer dig ved. I seng med dig. Ud.« Morens stemme, der tit var vred, ofte træt og næsten aldrig glad, lød knust og rasende, som om hendes vrede nu fik afløb over for Volker. Hun fortsætter sin vrede både nu og næste morgen, da Volker igen spørger. Men Volker får ikke rede på, hvad manden ville, og moren fortæller ham heller ikke om brevene fra faren, hvor han giver udtryk for savn.

Volker ved blot een ting: han skal passe på den 10-årige Bruno som en

Fra »Tyskerdrengen« af Marianne Koester og Kjeld Koplev.

smed, at han ikke må slippe ham af syne, og at han skal beskytte ham. Det kan være svært for den store dreng, som allerede har oplevet så meget, og hvis hverdag er så barsk, at Bruno er forældrenes øjesten, men Volker er så loyal, så støttende moren, så tidligt moden.

Børnenes vej til skole og deres daglige færden er præget af tilråb, afstandtagen, kasten med snebolde, spytklatter, ringeagtsytringer. Nu bliver deres liv yderligere præget af, at hipomanden dukker op overalt, foran skolen, i sporvognen og i Volkers drømme. Han fortæller ikke noget til moren, vil ikke skræmme hende – og hun har jo heller ikke gjort ret meget for at gøre sagen til en fælles sag dem imellem, dels på grund af angst, dels vel

fordi opdragelse var mere autoritær og afstanden mellem børn og voksne på en række områder var større for 40 år siden.

Volker arbejder hos en gammel skomager om eftermiddagen for at hjælpe moren økonomisk. Hendes løn bliver mindre og mindre værd efterhånden som krigen skrider frem. Timerne hos skomageren er nerveberoligende for Volker, mens det kan være en barsk oplevelse at skulle ud til kunderne som ofte overfuser skomagerens tyskerdreng. Kulde og fjendskab overalt - en slags lille nazisme.

En dag står faren udenfor skolen, og på en smart måde får han listet Bruno fra Volker. Hipomanden hjælper til ved bortførelsen. Volker tør ikke gå hjem og fortælle moren det, så nu træder skomageren ind som familiens ven, hvilket de kan have god brug for. Det næste slag bliver nemlig, at Volker beordres til Tyskland sammen med de andre børn fra Sankt Petri Skole for at forsvare de sidste stumper af fædrelandet. På vejen overnatter de på seminariet i Åbenrå, hvor også faren og Bruno befinder sig - faren dødssyg, men rask nok til at redde Volker ud og give ham besked om at tage Bruno med tilbage til moren igen. Da han bryder helt ned af sygdommen, dukker skomageren som har været med hele rejsen i al hemmelighed op som den frelsende engel på typisk drengebogsmaner og måske nok lidt i strid med mulige realiteter.

Bogen har en alvidende fortæller som i visse situationer træder særligt stærkt frem - nemlig når der fokuseres på bogens hovedtema forholdet mellem tyskere og danskere under besættelsen, eller når der skal berettes om den tyske skoles kadaverdisciplin.

Den pøbel i form af jævnaldrende danske børn, rasende damer i sporvognen m.fl. som forfølger drengene med foragt og tæv og mishagsytringer er forfatterne kritiske overfor. Moren giver udtryk for, at det er blevet værre efter Stalingrad - nu ser det ud til, Hitler taber krigen, og så vender den offentlige mening i Danmark. Skomageren der har mistet sin søn som sabotør konstaterer også, at der er sket en forandring »... nu vrimler det med frihedskæmpere, fortsatte han og tænkte på dengang hans søn gik under jorden og blev forfulgt både af tyske soldater, af det danske politi, af statsministeren, der over radioen fordømte sabotagerne og manede hele befolkningen til at samarbejde med den tyske besættelsesmagt. - Det er godt de er ved at vågne op og få en smule selvrespekt ....« Senere tales der om folks genvundne danskhed. Skomageren fungerer som modpol til pøblen og repræsenterer det gode kristne menneske, der kan se nuanceret på tingene, selv om han selv har lidt tab, og som er parat til at stå fast og selv sætte noget ind. Ofrene - de to drenge - er beskrevet som to bange drenge, den lille lidt forkælet og temmelig ansvarsløs - den store den egentlige

hovedperson og identifikationsfigur med en nærmest overudviklet ansvarsfølelse og tilhørende bekymring. En dreng med mange natlige drømme og mareridt, utryg, meget ensom med en stor tørst efter kærlighed. Kun sjældent kan han glemme tid og sted i leg - han har også kun få muligheder fordi kun een dreng vil være ven med ham. Hvis man hævder at drenge ikke må græde, eller ikke gøre det, så passer dette udsagn ikke på Volker, som græder når han bliver ydmyget, som græder, da Bruno er blevet bortført, og da han selv skal sendes til Tyskland. Volker er behersket af angst for hipomanden der sammen med den tyske skoles lærere repræsenterer det onde, magten, volden. Måske er både hipomanden og skomageren postulater, men de udfylder deres roller og er med til at give bogen den indre spænding og dynamik, som stoffer der er nyt i børnelitteraturen lægger op til.

Sprogligt betjener forfatterparret sig af mange billeder - Brunos øjne stråler som to små diamanter, og usikkerheden kører som en motorcykel i en dødsdrom i Volkers mave.

Bogen bringer indbygget i sin handling nogle oplysninger om forholdene på Dagmarhus, om tyske flygtninge i Danmark, om daglige vilkår med varemangel, skyderi på gader m.v. Dens holdning er betydeligt mere nuanceret i sammenhæng med patriotisme, end vi er vant til i den type bøger. Fine sort-hvide tegninger af Robert Jensen gengiver på smukkeste vis stemninger fra bogen.

Iris Garnov: »Nogle gange skinnede solen«

Også »*Nogle gange skinnede solen* « af Iris Garnov foregår i København over nogle måneder i 1943. Det er primært en miljøskildring, der har besættelsen som en slags svagt akkompagnement.

Bogen beskriver en barndom, som der også kan læses om i digtsamlingen »Skuffebarn«. Den handler om en meget fattig, børnerig familie på Islands Brygge. Den består af mange små episoder, og har pigen Yrsa som hovedperson. Yrsa ved godt, der er krig - det mærker hun på mange måder: tyske soldater i gaderne, tyskerne der bor i træbarakkerne. Hun ved også at storebroren er frihedskæmper, og hun ved, at det er noget hun skal holde for sig selv. Af og til hyler sirenerne - det lyder uhyggeligt - og hvis man er alene hjemme med moren skal man i beskyttelseskælderen. Når faren er hjemme er det ham der bestemmer, endda ret så håndfast. Der er 7 hjemmeboende børn, som sover i det ene af lejlighedens to værelser. De har ikke hver sin seng og dynen går på omgang. Når det ikke er ens tur til dyne, varmer man sig under en gammel overfrakke, som moren har fixet på Kludeboxen, hvor hun arbejder. Moren er forslidt og kan ikke deltage meget i det daglige, som Yrsa og hendes søstre nærmest står for. Faren er en

meget sammensat person, et orgie i raserianfald med masser af tæv i baglommen, men samtidig både kreativ og fuld af fantasi. Der er meget få penge, og aftensmaden består for det meste af grød: »havregrød, bygmelsgrød, risengrød og af mange flere slags grød. Ofte var den brændt på og der var næsten altid klumper i.« Bøffer er der ikke noget der hedder! Men så kan faren finde på at tegne en bøf på nogle stykker papir, et til hver, så kan de skære en bid af med blyanten engang imellem, mens de spiser rigtige kartofler til.

En stor del af bogen beskriver Yrsas fine venindeforhold til Evy, som bor i samme opgang, og hvis forældre er døvstumme. Det er svært for pigerne at finde fristeder, hvor de kan være sig selv og betro sig til hinanden. Yrsa har meget at fortælle, når hun har været på ferie i Vordingborg hos en moster. Det er som at komme i den syvende himmel: kærlighed og opmærksomhed fra voksne, ingen skænderier, ingen tæv, mad nok.

Det er ikke let at være den fattige pige i skolen, som aldrig har noget, er hullet i tøjet og ikke har råd til bind om skolebøgerne og andet grej. Men det sker også der holdes fester hos Yrsa. Så drikker de voksne pullimut og bliver lystige og der er masser af mad.

Krigen kommer til Yrsas familie, da nogle unge frihedskæmpere, der vil stjæle våben hos tyskerne overfor bliver opdaget og en af dem skudt ned. Senere bliver Yrsa glad for en dreng der viser sig at være jøde og kommer til Sverige. Stor er sorgen da Evy skal flytte, stor lettelsen da de selv skal flytte og da faren kommer i fængsel. Bogen giver en fin beskrivelse af det daglige liv under besættelsen, livsvilkår hos fattige - bogens titel er meget dækkende. Selv under de vilkår skinner solen nogle gange også i overført betydning.

Fortælleren der er alvidende giver en både fin og nøgtern beskrivelse af Yrsa, som er mørkeræd, bange for lokkere, ked af drillerier - men samtidig stærk i sit forhold til søskende og Evy. Også lidt naiv - en feltmadras ved hun ikke hvad er - og noget knibsk, livet har lært hende at bide fra sig. En lidt drømmende pige som prøver at skærme sit eget lille allerhelligste mod overgreb. Også med denne bog kommer det nok til at knibe med drengenes identifikationsmuligheder, samtidig med at den så tydeligt signalerer »pigebog«.

Klaus Rifbjerg: »Kesses krig«

Med »*Kesses krig*« af Klaus Rifbjerg er besættelsestiden igen kommet i brændpunktet, er blevet en slags »hovedperson«. »Kesses krig« er historien om et varmt og stærkt venskab mellem 2 drenge - et venskab som på grund af krigen må gå i stykker. Bogens fortæller er en stor dreng og ven

Fra »Kesses krig« af Klaus Rifbjerg.

med Kesse, som han går i klasse med. De to drenge er sammen så meget som muligt, og de følges altid ad til skole. Vores fortæller er ofte på besøg hos Kesse, hvis mor er alene med ham. Moren halter, og når hun går, går det ikke helt stille af, fordi hun har en skinne om benet. Hun sidder altid i vinduet og kigger ud - og sådan synes de to det er naturligt. Der er en væsentlig miljøforskel mellem de 2 drenge. Vor fortæller bor i villa, har en hjemmegående mor, en far der tjener godt - kultiveret miljø. Kesse bor i lejlighed, og moren har det smått.

En dag er alting pludselig anderledes. Hjemme hos Kesse har en tysker i uniform, en feldwebel ved navn Magnus Obstmüller, gjort sin entré. Han er flink og rar og har altid en stor pose kager med, men vores fortæller er rystet, og Kesse er hverken til at hugge eller stikke i, selv om de ellers kan tale om alt. Han vil ikke sige noget dårligt om tyskeren og sin mor, han lider ganske vist under den nye situation selv, forstår man, idet han efterhånden som nyheden siver ud bliver offer for mange chikanerier, men han forbliver stum. På et tidspunkt giver han udtryk for, at vores fortæller er den, der har bragt nyheden til torvs. Sådan kommer der dybe revner i venskabet, der er skabt mistro, de føler ikke, at de kan stole på hinanden og tavsheden mellem dem er uheldssvanger. Situationen strammer mere til for hver dag, der går.

En dag er det bestemt, at vor fortællers hjem midlertidigt skal huse en jødisk familie, der er på flugt. Det buser han ud med til Kesse - hvorefter det viser sig at jøderne, der dog reddes, er stukket. Gestapo melder deres ankomst, netop som jøderne er bragt i sikkerhed. Kesse er i mellemtiden blevet ilde set også blandt lærerne, og en dag opstår der en situation, hvor rektor tæver ham uden at sanse eller samle, efter at vor fortæller har angivet ham. Denne gør herefter et sidste forsøg på forsoning som ender med en bitter kamp på liv og død mellem de 2 drenge. De ser aldrig hinanden mere efter denne dag.

Den psykologiske beskrivelse af Kesse er stærk, drengen der altid har været først med f.eks. når det gjaldt den nokså bekendte RAF »klat« på hovedet, drengen der føler sig mindreværdig bl.a. socialt, trængt ud i siden af en situation, han ikke har indflydelse på. Synsvinkelbæreren trænger ikke dybt ind i Kesse, han forstår ham ikke, men prøver at forstå sig selv, hvilket ikke altid lykkes. Der er derfor mulighed for læseren at gøre dette arbejde selv og få sat tanker i gang om venskabers vilkår og menneskers muligheder for at handle i trængte situationer. Der er i teksten en del oplysninger om foreteelser i besættelsestidens København med sortbørshandel, flåden der sænkes og Langebro der sprænges i luften, men stærkest virker beskrivelsen af stemningen, lydene og lugtene i byen.

Bogen er sprogligt yderst vital, intens og spændende, let læselig og forsynet med udmærkede sort-hvide tegninger af Erik Hjorth Nielsen.

Hjørdis Varmer: »Han skød jo!«

Som i de foregående bøger har også Hjørdis Varmer henlagt handlingen i sin letlæsnings roman »*Han skød jo!*« til København. Handlingen er centreret om nogle få dage omkring folkestrejken fra den 30. juni til den 12. juli 1944. Jørgens far er B&W arbejder, hans mor er hjemme hos sine 4 børn, hvoraf den ældste er gået ud af skolen, arbejder på telefonhuset og er forlovet. Den yngste er flaskebarn endnu. Man følger familien, der stopper arbejdet, eller bliver sendt hjem på grund af tyske modforanstaltninger. Folk holder sammen i gården, hvor de tænder bål og laver mad i fællesskab, der er chikanerier mod befolkningen fra hipoers side som bliver håndfast besvaret, og der skydes nervøst i flæng. Varmen er ulidelig og ofte beordres vinduerne lukket af tyskerne som chikane. Mange af de handlingsmæssige højdepunkter i bogen opstår, fordi hovedpersonen Jørgen af og til går ud på steder, hvor han ikke må være. En gren af handlingen er farens og morens cykletur ud af byen med 2 af børnene for at få mad, undgå smittefaren - der er ikke vand og undgå episoderne med tyskerne. Bogen går ikke dybt hverken miljømæssigt eller personmæssigt, men den giver et fint signalement af stemningen i nogle meget omtalte dage, hvor danskernes forhold til besættelsesmagten blev bevidstgjort og tilspidset. Som sådan fungerer bogen indenfor sine rammer og giver en del information til sin læser.

Bogen er forsynet med sort-hvide stregtegninger af Alex Secher, som ikke føjer noget til teksten. Bagest er den forsynet med instruktive fotos og tekster som mere factsbetonet belyser de bevægede 14 dage i besættelsestidens historie.

Fagbogen i skønlitterær indpakning

Der gives mange konkrete oplysninger i Mogens Ruds »*Flag i mørket*«, som således fungerer som en slags fagbog i skønlitterær indpakning.

Jeg synes der er problemer med denne genre. I forhold til børn og unge er det en bred erfaring, at historisk stof og andet fagligt stof kan virke tørt i en strengt faglitterær udformning. Der mangler kød og blod. Men det kommer der ikke ved at man opfinder nogle hovedpersoner og lader dem deltage i nogle begivenheder tæt på. I det lange løb kan den slags bøger måske tænkes at svække børns og unges interesse for litteraturen. Hvis man skal bevare eller endog vække en interesse for litteraturen, må den have en fascinationskraft, bringe læseren ind i spændende verdener, den må fortælles med en sproglig intensitet. Leve op til nogle litterære krav, samtidig med at

den viser nogle sammenhænge - gøre sin læser klogere på fænomener, tanker og mennesker.

Dette sker ikke i »*Flag i mørket*«, men der fortælles en masse om besættelsestiden, startende med den 9. april og sluttende med den 4. maj. Hovedpersonen Svend, der er 18 år, da det starter og netop gået ud af sin lokale skole i Helsingør kører nu hver dag på arbejde på et rederi i København, hvilket får ham til at se mange begivenheder på nært hold. Senere bliver han indkaldt og oplever sænkningen af den danske flåde. Ellers fortælles der om deportationen af politiet, sabotage, Schalburgtage, jødeforfølgelse, om ændrede livsvilkår i Danmark og om den danske befolknings voksende bevidsthed over for besættelsessituationen, efterhånden som grebet strammes fra besættelsesmagtens side.

Der er således meget fagligt stof serveret i en sine steder lille smule rørstrømsk anretning. Det lykkes ikke at give liv til Svend og hans miljø på det private plan, hvilket bevirker at bogen ikke rigtigt lever.

»Krigen der aldrig kom«

Hvor de fleste romaner fra besættelsestiden fokuserer på en bestemt periode, et bestemt tidsrum, behandler Ole E. Christiansen hele perioden og har endda udblik til Tyskland undervejs i forløbet i sin firebinds roman, som han har kaldt »*Krigen der aldrig kom*«.

Bogen adskiller sig også væsentligt fra de foregående ved at skildre livet i en lille sydjysk provinsby Vejen og således fremlægge et helt andet miljø og nogle helt andre livsbetingelser for bogens hovedpersoner.

Den første bog »*Den stille tid*« starter den 8. april 1940 og fortæller om et par drenges udflugt til Padborg for at hente en feriepige. Der er en almindelig uro og bekymring i området og mange tænker deres, ligesom forældre foretrækker at have deres børn hjemme omkring. Bogens handling centrerer sig om familien Christensen, med faren der er formand på en fabrik, moren hjemmegående samt de 2 børn Per og Johan på 11 år som er bogens hovedperson. Familien har til dagen og vejen, omend de ikke bor særlig flot - således deler de toilet med overboen. Drengene lever et frit liv med et forladt bryggeri som nabo, tilgroede haver, frie områder med skov.

Bogen er meget detaljeret i sin kulturhistoriske beskrivelse af hvordan man bor, hvad man spiser, hvilke arbejdstider der gjaldt, arbejdsfordeling i hjemmet, skole, børns vilkår, rationeringens kvaler, erstatningsvarer, omgangen med tyskerne, menneskers holdning og den udvikling den gennemgår.

Drengene knytter kontakter med nogle tyskere, som er sat til at passe en hestestald inde ved siden af og konstaterer, at det er ganske fredelige men-

Fra »Den Stille Tid« af Ole E. Christiansen.

nesker og op gennem historien, som rummer tre bind mere »Når tobakken gror«, »Den femte mand« og »Nattens tusinde lys« bliver disse soldater en slags fast inventar i børnenes liv, og da de er borte nogle dage efter den 5. maj efterlader de et savn.

I tilknytning til denne stald har tyskerne etableret et våbendepot, som drengene i en trang til spænding stjæler våben fra, som senere kommer folk fra den spirende modstandsbevægelse, som Johan har kontakt med gennem sine forældres venner til gode. Johan vil gerne »være med i noget«, efterhånden som han bliver ældre men får naturligvis ikke lov. Far tænker på sine familiære forpligtelser, når han får opfordringer og siger han er for gammel, men i det små yder familien sin skærv, da de huser en nedskudt engelsk pilot og senere en jødisk pige.

Efterhånden accelererer krigen, en stikker, byens brændselshandler likvideres, jernbanesabotagen tager til og koster menneskeliv, de tyske flygtninge strømmer til og der etableres nødhospital for sårede tyske soldater i byen.

I nogle spots fokuseres der på menneskers vilkår i forskellige dele af Tyskland, hvortil byens skomagersøn er rejst, da han ikke kan få arbejde. Dette er med til at sætte bøgernes hovedtema, at Danmark aldrig rigtig kom til at mærke krigen ind i en sammenhæng, idet forfatteren fører læseren hen til mennesker og steder hvor tvangsarbejde, bombardementer, kontrol, undertrykkelse, sult og nød der blev værre og værre var vilkårene.

Bogens andet hovedtema er spørgsmålet ven-fjende. Mange af de tyske soldater og enkelte officerer beskrives meget menneskeligt som nogle der gjorde, hvad de kunne for at forhindre det værste og som nogle mennesker, der hurtigt havde mistet troen på at tyskerne kunne vinde. I denne sammenhæng kunne man have ønsket sig i denne stort anlagte roman at få lidt flere forklaringer på årsager til og indhold i nazismen. Det med de gode og onde mennesker som forklaringsmodel virker ikke helt tilstrækkeligt dybtgående. Det gør nok heller ikke den psykologiske beskrivelse af Johan, lillebroren virker mere af kød og blod, mens Johan er så »rigtig« og dermed som lidt af et postulat. Et andet problem jeg ser ved serien - alle dens fine kvaliteter upåtalt - er de lange passager uden spændingsmomenter, hvori forfatteren lader bogens voksne føre alenlange samtaler. Disse informerer læseren men kan ikke fascinere hende - dog bogen må have en væsentlig plads i besættelseslitteraturen for børn og unge for sin vederhæftighed og sine præcise gengivelser. Den er forsynet med udmærket dækkende sort-hvide tegninger udført af bogens forfatter.

Det elementært spændende

De første bøger som kom efter besættelsestiden drejede sig primært om arbejdet i modstandsbevægelsen, sabotagegruppernes virksomhed og vilkår. Robert Fisker har med sine romaner »*For frihedens skyld*« og »*Stjernerne vil lyse*« i mange år stået næsten alene, når man ser bort fra de mere do-

kumentariske og faglige bøger. Bøger som beskriver sabotagearbejdet har altid haft børns og unges interesse, fordi de - det ligger i sagens natur - er elementært spændende. De rummer nogle gode identifikationsfigurer i form af mennesker der gør noget, lever på en vulkan og bliver berømte til sidst.

Hvem vandt - hvem tabte?

I de seneste år er der udkommet en bog, som påkalder sig særlig interesse, - dels for sin uimponerethed af egen dåd og egne motiver, dels for sit jævne og uortodokse sprog - Per Mortensens »*Sabotørerne*«. Bogens hovedperson bliver som 18-årig B&W lærling medlem af en sabotagegruppe. »I løbet af 1943 trak det sammen, nu måtte der ligesom ske noget. Sagen var på en måde ligetil. Nazierne skulle tabe deres krig og det kunne ikke gå stærkt nok, men de havde sammen med deres medløbere et fantastisk og frygtindgydende undertrykkelsesapparat. Hvordan kunne en snottet læredreng i cykeldæksutter og med lapper på knæene tage kampen op mod det apparat? Det så temmelig håbløst ud.« Han tager kampen op og deltager i en lang række sabotager mod industrivirksomheder i København som producerer for tyskerne eller på anden måde er vigtige for besættelsesmagten. Per Mortensen beskriver selve aktionerne, men nok så betydningsfyldt er det, at han beskriver strategien, dens baggrund, de forskellige slags modstandsgrupper og deres mere sociale og ideologiske baggrund. Samtidig beskriver han de kræfter i Danmark, som anså sabotagevirksomheden som fædrelandsskadelig virksomhed og »gadens parlament« og han argumenterer og udtrykker sin mening meget bramfrit og enkelt. Per Mortensen bliver på et tidspunkt optaget i kommunistpartiet og hans synspunkter på »det officielle Danmark« er præget netop heraf, men »Det fik nu ikke nogen særlig betydning for vores arbejde. Vi havde travlt med nazikampen og partipolitik føltes som noget temmeligt fjernt«. Senere bliver Per Mortensen stukket og sat i Vestre fængsel med afhøringer i stribe til følge. Han fastholder sin uskyld og intet kan bevises, hvorfor han »nøjes« med Frøslev, hvorfra han senere bliver løsladt for efter nogen tid at gå ind i arbejdet igen. Nu falder han aldrig rigtigt til igen - han skildrer fint hvorfor, og giver en malende beskrivelse af forskellen mellem brug af cyklen og selv føle man har magt over tingene og brugen af bilen, som nu er blevet almindeligt.

Bogen beskriver den unge mands tanker ved befrielsen, hans virksomhed som »frihedskæmper« i sommeren 1945 og i de næste par følgende år. Her udtrykkes skuffelsen over, hvordan det gik efter 1945 - hvem vandt - hvem tabte? Bogen indeholder en oversigt over den historiske baggrund, en ordforklaringsliste samt en litteraturliste.

Der er sket en fornyelse

Denne oversigt har som emne børne- og ungdomslitteraturen. Som det fremgår har der været en ret righoldig produktion inden for de senere år – der er sket en fornyelse på bekostning af forældede titler med den nuancering og øget bevidsthed, tidsafstand, krav til realisme og gengivelse af sammenhænge i børnelitteraturen som især 1970ernes debat affødte, samt de senere års krav om større bevågenhed over for bøgernes ikke blot funktionsmæssige indhold men også de mere diffuse men nok så vigtige litterære krav. Ikke sådan at forstå, at alle problemer nu er løst med den nye bølge af bøger. Enkelte af dem lider under manglende spænding, *derfor er det formidlende element der ligger i brugen af dem i historieundervisningen vigtigt for bøgernes skæbne.*

Eva Glistrup

De omtalte bøger var:

Ole E. Christiansen: Den stille tid.
Når tobakken gror.
Den femte mand.
Natten med de tusind lys.
(Krigen der aldrig kom 1-4).
Branner og Korch, 1978-79.

Iris Garnov: Nogle gange skinnede solen. Høst, 1980.
Marianne Koester og Kjeld Koplev: Tyskerdrengen. Borgen, 1984.
Per Mortensen: Sabotørerne. Tiderne Skifter, 1978.
John Nehm: Lotte og krigen. Høst, 1983.
Klaus Rifbjerg: Kesses krig. Gyldendal, 1981.
Mogens Rud: Flag i mørket. Gyldendal, 1980.
Hjørdis Varmer: Han skød jo! Munksgaard, 1981.

Eva Glistrup havde også behandlet Poul Roos' bog: »Så står vi op!«, Chr. Erichsen, 1979. I den efterfølgende artikel af Sven Sødring Jensen foretages en analyse af netop »Så står vi op!« Redaktionen har derfor valgt at lade afsnittet om bogen udgå i Eva Glistrups artikel.

I april måned udsender Dansk Historielærerforening:

Ditlev Tamm:

Opgør og udrensning

Retsopgøret i Danmark efter 2. verdenskrig.

Bogen udsendes til medlemmerne ved udgivelsen.

Besættelsens realitet og befrielsens fiktion

af Sven Sødring Jensen.

Redaktionen har bedt Sven Sødring Jensen om at fremsætte et forslag til, hvorledes en historisk roman med besættelsestiden som emne eller som handlingsbaggrund kan bruges i historieundervisningen. Sven Sødring Jensen er lektor ved Danmarks Lærerhøjskole, Institut for historie og samfundskundskab.

Den historiske roman for børn har - sammen med interessen for historie i øvrigt - fået et nyt opsving gennem de senere år. Besættelsestiden er en af de populæreste perioder, når børnebogsforfattere skal vælge noget fra Danmarks historie at skrive romaner om.

I det følgende vil jeg gennemgå en af de nyere børneromaner. Jeg analyserer den efter en metode, som kunne tænkes at indgå i lærerens forberedelser af sin undervisning. Jeg forestiller mig ikke, at elever i folkeskolen splitter en roman ad på denne måde.

Jeg har valgt en bog, som jeg selv synes er god. Ikke desto mindre er analysen kritisk i den forstand, at den - blandt andet - søger at afdække tekstens svage punkter. Ellers ved man ikke, hvad det er, man har i hånden - og der findes ikke tekster uden svage punkter.

Det handler om Poul Ross: »Så står vi op!«. Den er trykt i Aalborg 1979, og udsendt af Chr. Erichsens forlag. Bogen er på 145 sider. Ifølge Børnebibliotekskataloget er den beregnet til børn »fra 12 år«.

Identitet og konflikt

Til forskel fra det meste faglitteratur omhandler romaner mennesker, som læseren kan genkende noget af sig selv i, kan bekymre sig og glæde sig sammen med. Ofte vil identifikationsmulighederne hænge sammen med konfliktens art. Sig mig, hvilke problemer du har, og jeg skal sige dig, hvem du er...

Palle går i 4b, er 10 år - og bange. Han skal bringe varer ud tidligt om morgenen, og i den mørke vinter kan dét give anledning til mange gys.

Også skolen er et risikofyldt sted, såvel i timerne som i frikvartererne. Palles mest omfattende usikkerhed gælder dog faderen, der næsten aldrig

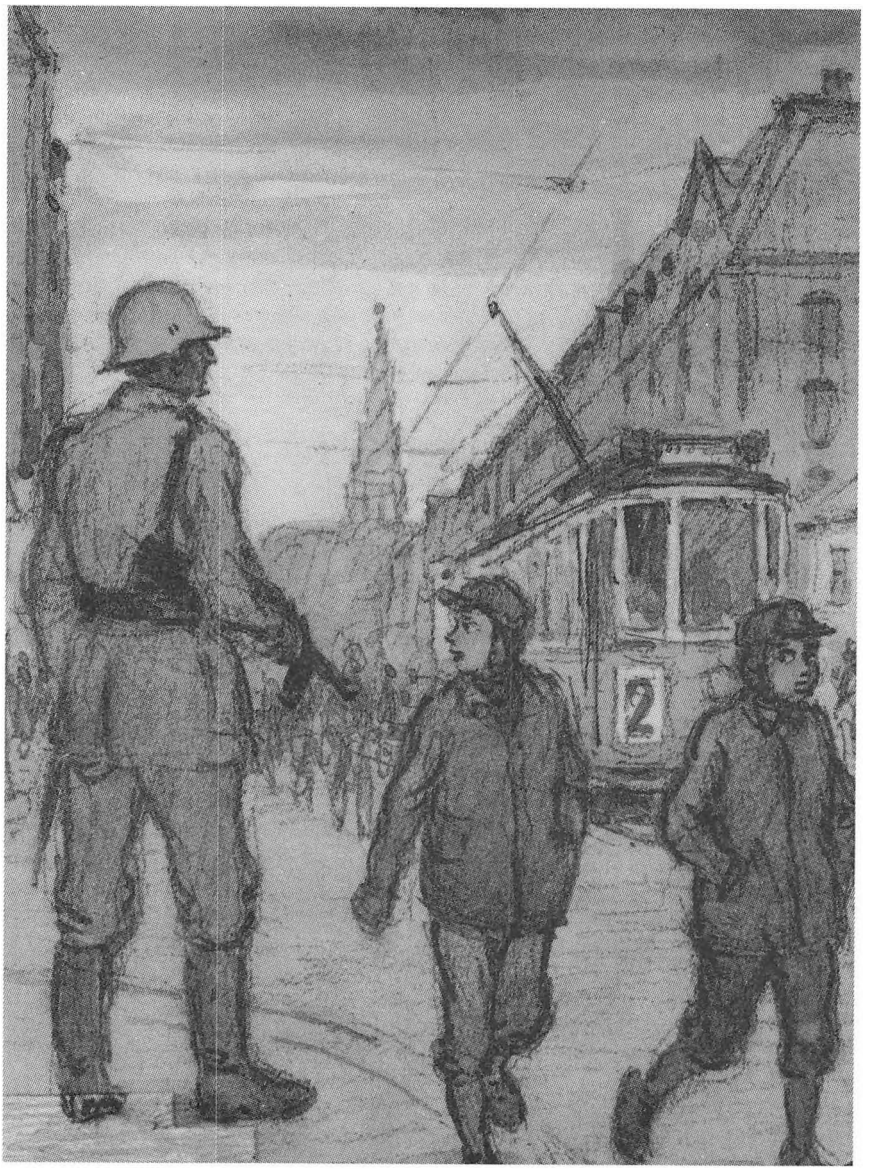

Fra »Så står vi op« af Poul Roos.

synes, at Palle er en tilstrækkelig »rask dreng«. Alle vi, der gyser i mørke, er bange i samvær med mange mennesker og er usikre over for vore krævende fædre - vi har noget tilfælles med Palle.

Dette er altså ingen helteroman. Men Palle kan andet end at være bange. Han kan faktisk klare mælkeruten, tæve Benny i nr. 22, hugge metalskiver på en fabrik og lave sværd af en stakitpind. Han kan snitte sig i hånden for at blande blod med John, og de to sammen kan klare hvadsomhelst.

Som mange andre er Palle i udpræget grad udsat for modsætningsfyldte vilkår og forventninger - og han er så nysgerrig, aktiv og fantasifuld, som kun drenge i 4. klasse kan være. Alle vi, der i en skruetrækker med gevind kan se Jens Lyns strålepistol, og som ved synet af fjenden kan *sprede os i terrænet,* selv om vi kun er to i alt - vi har noget tilfælles med Palle.

Til modsætningerne i Palle og i Palles verden hører krigen. Palle ved naturligvis godt, hvem der er de gode og hvem der er de onde i denne konflikt. Men som handlingen - og krigen - skrider frem, bidrager den mere og mere til hans tvivl og usikkerhed. Palles tvivl og krigens tvivlsomme karakter - det er bogens konflikt.

Konfliktløsning og budskab

Det er konflikten, som bærer en romans handling. Sædvanligvis præsenteres den i bogens begyndelse og bearbejdes gennem handlingen. Herigennem forandres både hovedperson og omverden, og når konflikten således er løst, hører handlingen op. Ved sin måde at beskrive konflikt og konfliktløsning fremlægger bogen et syn på, hvordan mennesker kan handle. Det kan man kalde et budskab. I og med, at det peger på handlemuligheder i et samfund, er budskabet politisk. Ud af alle romaner, der overhovedet forsøger at sige sin læser noget, kan man aflæse et sådant budskab. På den måde er alle romaner politiske. Man kan derfor ikke skelne mellem politiske romaner og »andre«.

Denne roman adskiller sig fra de fleste ved ikke at bringe nogen løsning. Palles egentlige - eksistentielle - problemer kan ikke ordnes i nogen håndgribelig forstand. Heldigt nok for læseren lader forfatteren ham da heller ikke udføre nogen bedrift, som med ét slag vinder ham faderens kærlighed, fjerner hans personlige usikkerhed eller på anden måde forvandler hans liv. Det er ellers nærliggende - indtil det banale - for historiske romaner, der er henlagt til en dådrig tid.

Nu stopper romanen jo et sted. Den standser, hvor Besættelsen ophører, altså med selveste »Befrielsen«. Men for Palle er der ingen befrielse at hente den 4. maj. Disse glade dage bliver derimod til endnu en frygtskabende katastrofe i hans liv. Fortællingens klimaks er således ikke konfliktens løs-

ning, men en uløselig konflikts dramatiske tilspidsning. Og efter at det hele er eksploderet, lades hovedpersonen - og læseren - tilbage med sit eget liv, for romanen er ikke længere.

I denne forstand er bogen en »anti-roman«, en Rasmus Modsat - omend ikke den eneste af slagsen - blandt Besættelsestidsbøger for børn.

Budskabet står da også i modsætning til de traditionelle forestillinger om denne periode i historien. Krigen hører ganske vist op, men livet gik bare videre. Befrielsen kom, men den grundlæggende tvivl og usikkerhed fortsatte. Og »De fem onde år« blev ikke en tid, som kaldte de rene linjer frem, og hvor folk stod skulder ved skulder - men et forløb, som bragte »den indre svinehund« frem i mennesker og bidrog til deres angst og usikkerhed. Bogen er ikke blot et opgør med myterne om Besættelsestiden. Den er en anti-krigsroman.

Struktur

Det er ikke nemt at fremstille en anti-roman. For at nogen skal gide læse den, må den ikke blot være anti, men først og fremmest roman. Her har forfatteren søgt at løse dette problem ved at opbygge fortællingen på en særlig måde: gennem bogens første ca. 50 sider handler teksten om Palles dagligdag. Krigen spiller ingen selvstændig rolle, men de forestillinger, der ligger om den, er ganske traditionelle og kan antages at passe til læserens i forvejen erhvervede billede af denne tid.

Fortællingens 145 sider er delt op i 14 kapitler. Det første har samme titel som bogen: en ny dag truer! Her møder vi hovedpersonen, hans buldrende far og trøstende mor samt hans - i beskrivelsen næsten ikke-eksisterende - lillesøster. I den frysende mørke vintermorgen fortættes alle Palles problemer. Gennem de næste tre afsnit følger vi med i Palles gøremål: mælkeudbringning. Hans forældre har et ismejeri, og denne forunderlige verden med dens smørdritler og is-stænger, wienerbrød og mælkekuske gøres der rede for i detaljer. Det samme gælder Palles rute - opgange med svigtende lys, en kvart sød til Smit på første - og to gifler - et kærestepar på trappen i nr. 20, den uhyggelige åbne dør til tørreloftet i nr. 18.

Frem til slutningen af femte kapitel spiller Besættelsen ingen rolle - dette kunne lige så godt have været f.eks. 1930'ernes hverdag. Den halve snes referencer til krigen, som findes på de første halvt hundrede sider, er alle ganske kortfattede, ofte kun enkelte sætninger. Men de spiller alle med på den »traditionelle« opfattelse af besættelsestiden - den opfattelse, som vitterlig deltes af de fleste danskere dengang og som senere blev myten. De fleste af bemærkningerne går på tidens praktiske besværligheder med rullegardiner og bilgeneratorer, men der er også passager som:

»Der var såmænd aldrig nogen, der stjal noget. Palles far sagde nemlig, at folk holdt sammen, fordi der var krig.« (s. 18)

»»Tør du gå med den »klat«?« spurgte faderen og gumlede på en fransemad. Han hentydede til Bennys provokerende rød-hvid-blå hovedbeklædning, som han havde fået sin søster til at hækle. Hans mor turde ikke hække sådan én. Hvis tyskerne så nogen gå med sådan én, kom man - eller i hvert fald ens far - i fængsel.« (s. 20).

Men med kapitlet »Den store krig« intoneres besættelses-temaet. Den konkrete begivenhed hører til blandt verdenshistoriens absolut mindste: Palles klasse skal skifte skole, fordi deres egen skal bruges til indkvartering af tyske flygtninge. Det giver den elskede lærer Næstved - der kaldes sådan, fordi han hedder Holbæk - lejlighed til at holde en tale til klassen. Her får den nationale patos ikke for lidt - Dannevirke og Knud den Store og 1658 og 1864 og dansk sprogrensning.

»Palle var selv helt tyk i halsen. Pludselig elskede han den møgkasse af en slaveanstalt. Ikke én kunne drømme om at fryde sig over, at der var fri resten af dagen og i morgen. De følte, at de var med i noget stort og alvorligt for Danmark, som Næstved elskede så højt, og som de derfor også elskede.« (s. 62)

Det er et stilistisk pletskud at lade den unge, moderne og sympatiske lærer formulere, hvad der for den nutidige læser umiddelbart er en gang nationalistisk bragesnak. Man forstår fuldt ud, hvorfor næste kapitels overskrift - »Møgtyskere« - er dækkende for Palles følelsesmæssige tilstand. Langt hen i fortællingens forløb forekommer der episoder, som svarer til det »traditionelle« billede af perioden: drengene driller en tysk skildvagt, andre driller tyske cyklende soldater (s. 72 f.) og eleverne fra den gamle skole bliver venner:

»Fordi der er krig, og fordi de var blevet skilt fra hinanden. Det var ikke noget med at drille som i gamle dage på slaveanstalten, hvor alle andre fra de andre klasser bare var nogle store skiderikker hele bundtet.« (s. 76)

Men på tvetydig vis rejser fortællingen sideløbende hermed en anden linje, som efterhånden kommer til at dominere.

»Det typiske signalement af en værnemagtssoldat: Et langt, firkantet ansigt med hårde øjne og i panden en lodret rynke, der forsvandt i mørket op under kasketskyggen eller stålhjelmen. Munden snøret sammen til en streg, som om personen lugtede til noget grimt.« (s. 82)

Men i kapitel 8 møder Palle en tysker, som slet ikke svarer til dette signalement. Han blokeres fuldstændig og mister i situationen simpelthen talens brug. (s. 86). Derefter deltager han som statist i et uhyggeligt optrin, hvor danske hipofolk viser sig at svare fint til det billede, som ellers var forbeholdt tyskere. Fødestedskriteriet problematiseres yderligere i »Rygtesang«, hvor Palle inddrages i hverdags-danskerens tankeløst ondsindede sladder, og hans nationale forvirring når nye højder, da behjertede danskere jagter en angivelig forbryder:

> »Folk hylede og skreg.
> Kvinderne var de værste til at skrige og true.
> De fleste havde ikke overtøj på, selv om det stadig var noget koldt.
> Der løb et par fra vagtværnet med armbind og hævede knipler og det hele. De var lige ved at fange en ung mand, der styrtede at sted med flagrende halstørklæde, lang cottoncoat, sorte bukser og - gummisko.
> Det måtte være forbryderen.« (s. 123)

Forbryderen - der ser ud, netop som forbrydere gjorde det i 40erne - bliver på det brutaleste lynchet af alle de pæne mennesker.

> »Hvorfor gjorde de det, far? Hvorfor gjorde de det? Far! De lignede hipoerne fra den aften. Gjorde de ikke, far? De lignede hipoerne.« (s. 126)

Men ikke engang hermed er det slut. Befrielsesaftenen opleves af Palle som de voksnes pralerier og uforståelige fulde-fester, og højdepunktet nås i bogens slutning, da Smit - drengenes sagnomspundne frihedshelt fra Kirkegårdsvej - ved en fejltagelse bliver likvideret af sine egne.

Palle bliver lidt senere råbt an af en frihedskæmper »i fuldt ornat med armbind og hjelm og livrem med pistol og det hele« (s. 145). Han har brug for en skruenøgle - og hvilken dreng ville ikke falde over sine egne ben af iver for at gøre en frihedskæmper en tjeneste den 5. maj 1945? Men Palle stikker af, og her har vi romanens barske udgangsreplik:

> »Da Palle ikke kom, smed frihedskæmperen ærgerligt tvisttotten ned i sidevognen og trak motorcyklen af sted - ned mod Hveensvej. Palle så ham i vinduet. Stod med knyttede hænder og øjnene blanke af vand. Der var malet et klodset dannebrogsflag på bagsmækken af sidevognen.
> Nogle unge mennesker tilbød at skubbe.
> Frihedskæmperen satte sig op på skrammelværket og lod sig grinende og vinkende transportere ud af Palles synsfelt.« (s. 145).

Fortællingen er altså struktureret således, at læseren - med Palle - starter på en rute, der er traditionel og velkendt, og som tydeligt udpeges af det monument, lærer Næstved rejser - men derefter føres ud i vildnisset for at ende et sted, som er ukendt og frygtindgydende.

Teknik

Som andre børnebøger, der skrives i disse år, har også historiske børnebøger så at sige altid børn som hovedpersoner - en praksis, som jeg af mange grunde anser for tvivlsom. Den stiller det problem, at forfatterens viden om den historiske verden skal formidles gennem et barns bevidsthed. Ofte må forfatteren ty til hjælpekonstruktioner. Så lader han - eller hun - voksne personer berette - tit hen over hovedet på hovedpersonerne - om, hvordan forholdene » i virkeligheden« er indrettet, eller skribenten træder selv til med forfatterkommentarer.

I denne roman har forfatteren stræbt langt for at lade Palles bevidsthed være det formidlende led. Og gennem denne 10-åriges oplevelser lykkes det faktisk gang på gang Poul Roos at få sagt os noget, så vi forstår både Palle og hans tid:

> »Oppe på hjørnet af Middelgrundsvej og Amagerbrogade stod Palle og kikkede et øjeblik på trikotageforretningens udstillingsvindue.
> Der var ingenting at se på.
> Det var i grunden det, der interesserede ham.
> Vinduet lignede en tom teaterscene med en bagbeklædning af hvidmalet finér med en lille dør, der kunne åbnes ud til vinduets ubrugte udstillingsmuligheder.
> Palle havde tit tænkt på, at der måtte kunne laves et Mester Jakel teater eller sådan noget lignende.« (s. 45)

Meget intens er skildringen af Palles forhold til faderen. Her bliver Palle vækket:

> »»Er der sket noget, far?« Palle rejste sig lysvågen på højkant og famlede ud i mørket og kom til at røre ved faderens skæggede hage. Grammofonstifter, som faderen kaldte sine skægstubbe. Uf! Det var væmmeligt mandeagtigt og for Palle symbolet på alverdens morgensurhed og pligter og koldt vand op ad de nøgne arme.« (s. 77)

Men det er tydeligt, at denne teknik bliver vanskeligere at gennemføre, da romanforløbet svinger om og myterne problematiseres. Forfatteren holder fast ved Palle som fortællevinkel, men herved overbelastes den 10-åriges bevidsthed i mange tilfælde og bliver knap så troværdig. Tankereferat og

dækket direkte tale slår ikke rigtig til, når Poul Roos skal presse sit budskab igennem barnet. For Palle skal nok spille samme rolle som den lille dreng i »Kejserens nye klæder«. Men det er mindre en barnlig uskyld end et - de voksnes overlegent - klarsyn, der skal sætte ham i stand til det. Her hænger en politibetjent sin uniform ud ad vinduet:

> »Palle blev helt flov på mandens vegne.
> Forstod jo nok, at det ikke bare var, fordi tøjstykket trængte til at blive luftet og banket den fjerde maj om aftenen.
> Det var selvfølgelig for at prale, tænkte Palle, og for at hente sig en billig hyldest fra menneskemængden, der sultent ledte efter noget her og nu at begejstres for.« (s. 137)

Forfatteren har imidlertid villet holde fast i Palles indre modsætninger - eller også har han blot beskedent afstået fra at gøre H. C. Andersen nummeret efter. Derfor giver han Palle en »modsat« replik. Den kan i og for sig være god nok, men drengens overvejelser desangående virker søgte:

> »Pludselig fik Palle lyst til at prøve, om han ved hjælp af denne politihimstregims kunne gribe ind i menneskemængdens gøren og laden.
> »Se, en politimand! Deroppe i vinduet på første!« skreg han og bemærkede til sin frydefulde forundring, at hundreder af hoveder som på kommando kiggede samme vej.« (s. 137)

Tid og sted

Faglige historiske fremstillinger må nøje gøre rede for handlingens tid og sted i »objektive« betegnelser - dvs. med anvendelse af den officielle kalender og geografi. Romaner fortæller om et menneskes oplevelse, og tids- og stedsangivelser vil derfor være »subjektive«, dvs. knyttet til personernes liv og færden. I denne bog er der ingen årstal. De typiske tidsangivelser hedder »Da Palle kom hjem . . .«, »et øjeblik efter« eller »engang«. Der er dog undtagelser herfra - helt præcise tidsangivelser. De handler om Palles besværlige morgener: »halv seks«, »mandag morgen«, »klokken 7«, »tyve minutter over syv«, »klokken halvotte« - og forekommer alle i bogens første del. Kapitel 12 foregår »En aften i slutningen af marts« og Befrielsesaftenen hedder altså »fjerde maj« - altsammen som tiden til hverdag registreres inden i hovedet på folk.

Også stedsangivelserne er subjektive. Vi får ikke noget at vide om »Danmark« eller »København« under Besættelsen, men om de lokaliteter, som Palle lever i og i den rækkefølge, han oplever dem - med udgangspunkt i forældrenes ismejeri på hjørnet af Middelgrundsvej og Kirkegårdsvej på Amager« (s. 10).

Hvad der beskrives, er altså ikke det danske samfund og de store begivenheder, men et menneskes oplevelse af sin hverdag i en periode af sit liv. Efter endt læsning vil man således ikke ud fra bogen kunne gøre rede for 9. april, Best's rolle, sprængningen af Riffelsyndikatet eller dannelsen af Frihedsregeringen. For sådanne forhold er slet ikke med i bogen. Herved adskiller teksten sig fra den »normale« faglige fremstilling. Romanen handler ikke om begivenheder, men om hverdag, ikke om samfund eller samfundsklasser, men om mennesker som individer. Man kan ganske vist træffe på historiske romaner, der er »forklædte lærebøger«. I sådanne har forfatteren af taktiske grunde givet lektien fiktionstekstens form – og resultatet plejer at være derefter: ringe faglighed og dårlig litteratur. Forfatteren af egentlige historiske romaner – han eller hun må hellere være digter end skribent – vil noget andet: fremstille det levende, hele menneske. Da historiens strukturer og begivenheder faktisk er gennemtrukket af hele, levende mennesker – eller også er det omvendt – udgør det liv, der kun kan indfanges af digtningen og ved oplevelse af digtningen, en umistelig dimension af historien.

Samfund og menneske

Dette forhold gør ikke den gode, historiske roman til noget bedre end den gode, den faglige fremstilling – men til noget andet med en anden funktion. Alligevel har de to ting med hinanden at gøre. At romanen handler om individet betyder ikke, at den foregår i et samfundsmæssigt tomrum – så er romanen i hvert fald ikke historisk. »Så står vi op!« skildrer tydeligvis et samfund, der er anderledes end det nutidige: det fungerer på et lavere teknologisk stade med et langt større forbrug af menneskelig arbejdskraft – man har isskabe og sporvogne og man pakker smør i butikken. Folk sælger – som i dag – deres arbejdskraft for penge, men erhvervsstrukturen er alligevel anderledes: Palles far er selvstændig næringsdrivende, men han har lønarbejde ved siden af. Folk får en stor del af deres vareforbrug bragt til døren, og i et og samme gadekryds er der 2 ismejerier. De statslige institutioner er også nogle nuancer forskellige fra 1980ernes: skolen består af drengeklasser og pigeklasser, og disciplinen udøves åbenlyst og uproblematisk ved tæv. Palles egentlige problemer har gyldighed for mange mennesker til mange tider. Men de kan også forstås ud fra hans specifikke socialiseringsbaggrund i det beskedne hjem, hvis reproduktion afhænger af såvel lønindkomst som småborgerlig drift. Her skal der udvises initiativ og selvstændighed – men der skal også bukkes og skrabes for »de gode kunder«.

Krigen – som jo er specifik for denne periode – sætter sig igennem som modifikationer på de i forvejen beskedne materielle betingelser: ratione-

ring og mørkelægning og gasgeneratorer. I denne roman lider ingen dog virkelig nød. Den viser sig tillige som ubehagelige, til tider dramatiske episoder i folks dagligdag og som en generel holdning til tyskerne. Palles far har to hundrede illegale blade hjemme under sengen (s. 89). Men herudover forekommer der ikke nogen krigsaktivitet blandt romanens hovedpersoner. Krigsaktive danskere er nogle, de har hørt om. Krigen handler så at sige med dem - de handler ikke selv med i krigen.

Det er et generelt problem for den historiske roman at få (det historiske) samfund og (det historiske) menneske til at gå hånd i hånd.

For at lette såvel identifikationsmuligheder som formulering af budskab bliver det ofte til, at personer med en nutidig bevidsthed sættes til at agere i fortidige kulisser. Dette undgår Poul Roos vel heller ikke ganske i bogens sidste del. Palles barnlige 1940'r-bevidsthed bliver her bragt kunstigt på omgangshøjde med den voksnes 1979-vurderinger. For bogens første del - og for bipersonernes vedkommende - går miljø og menneske imidlertid hånd i hånd på yderst overbevisende måde, især demonstreret ved skildringen af faderen og moderen. Som læser kan man derfor ikke blot leve sig ind i nogle menneskers tanker, følelser og færden, men også i en historisk epoke.

Hvad en roman kan bruges til

En roman skal opleves. For at kunne opleve den må man læse den - eller få den læst højt. En roman er en helhed. Som det ovenfor er søgt påvist, ligger romanens pointe i høj grad i dens opbygning. Derfor skal romaner ikke forkortes eller serveres i uddrag. Forsøger man at få mennesker til at opleve en roman, er det selvmodsigende bagefter at søge at destruere deres oplevelse. Derfor skal læsere ikke »høres i« romaner eller svare på kontrolspørgsmål. Så gider de ikke læse næste gang. At pille romaner fra hinanden - som jeg har gjort det i ovenstående analyse - og dermed risikere at ødelægge sin egen oplevelse af dem, er en tung forpligtelse, som lærere må tage på sig. Den kan man anstændigvis ikke lægge på mindreårige.

Men hvad så? Hvordan bliver det til undervisning - som skulle lette eleverne vejen til bedre litteraturoplevelse og til en engageret historisk bevidsthed - og ikke blot »frilæsning«?

En velkendt fremgangsmåde er den »at samtale« om bogen. Den kender alle. Nogen gange går det godt, mange gange skidt. Der kan ikke gives detaljerede anvisninger på denne procedure, kun det råd, at læreren skal holde fingrene så meget for sig selv, at det bliver »elevernes tekst« - deres læsning, deres gys og glæde - der bliver hovedindholdet i samtalen. Skulle de mere eller mindre skarpsindige pointer, som læreren har fremanalyse-

ret, smutte - ja, så er der bare ikke noget at gøre ved det. Er elevernes oplevelse fuldstændig skæv i forhold til lærerens - så må det give den sidstnævnte stof til eftertanke vedrørende valget af *næste* roman. Feltet kan med fordel udvides ved, at samtalen ikke blot inddrager elevernes oplevelse af denne tekst, men også af andre tekster om samme emne - faglige eller skønlitterære. Måske kan de hænge sammen eller tydeligt kontrasteres - hvilket sikkert er nok så givende - af eleverne. Kan de ikke det, må læreren affinde sig med, at eleverne forlader dette undervisningsforløb med mange, forskelligartede og ikke sammenhængende oplevelser og opfattelser af Besættelsestiden. Det er ofte uundgåeligt - og helt almindeligt for os allesammen.

At vælge en roman

Her må jeg indskyde, at hvis romanen skal spille sammen med andre tekster, må læreren naturligvis søge at tilrettelægge et samlet sceneri af tekster. Herunder må hun være opmærksom på, at en Besættelsestidsroman ikke bare er en Besættelsestidsroman, men at sådanne romaner kan pege i helt forskellige retninger og fremkalde ganske forskellige forståelser af perioden - præcis ligesom faglige fremstillinger kan det. Derfor er lærerens egen analyse vigtig.

Andetsteds i dette nummer er der en oversigt over børneromaner om denne periode. Jeg skal derfor her indskrænke mig til at nævne, at også den historiske roman har en historisk udvikling. Fra krigens afslutning og frem til midten af 1960erne domineredes emnet af sort/hvide skildringer af onde tyskere og gode sabotørers bedrifter. I 60ernes slutning var der nærmest tavshed om Besættelsestiden. Senere er de mere problematiserende fremstillinger kommet til. De nuancerer ofte forholdet til tyskerne - den enkelte soldat kunne godt være et rimeligt menneske, hævder de - og nogle af dem lægger vægten over på forholdet mellem danskerne indbyrdes. »Så står vi op!« repræsenterer denne sene Besættelsestidsroman. Man kan næppe tænke sig den udgivet i f.eks. 1950.

En produktiv historieundervisning

En anden pædagogisk fremgangsmåde er at gøre læsningen af historiske romaner direkte produktiv. Hvor faglitteratur sædvanligvis tilstræber entydighed, gør skønlitteratur det modsatte. En god roman indeholder modsætninger og »tomme pladser« - og det er ikke en fejl, men litteraturens styrke. Her kan du som læser selv komme til, her kan du tolke og digte. Skoleundervisning går i reglen ikke ud på, at eleverne skal digte, men at de skal lære lektien. Ved inddragelse af skønlitteratur er der mulighed for at vari-

ere lidt på dette forhold. Det er naturligvis svært for børn at digte en anden version af »Kanslergadeforliget«. Anderledes kan det være med hverdagshistorie. I mange tilfælde vil elever sikkert kunne få udbytte af at digte en anden historie på grundlæg af den, de lige har læst eller hørt. Småepisoder eller grundlæggende vilkår kunne digtes ind i andre historiske sammenhænge - altså flyttes til andre samfundstyper - hvilket naturligvis vil forudsætte analyse, viden og forståelse, men ikke ytre sig som kontrol.

For romaner om Besættelsestiden er sådanne fremgangsmåder imidlertid ikke så oplagte. Krigen som fænomen gør deres hverdagshistorie så specifik, at man vanskeligt kan flytte om på dem i tid eller sted uden at det bliver lidt for kunstigt.

En anden mulighed er den »kontrafaktiske«: dele af handlingsforløbet kan digtes om ved indførelse af andre faktorer og begivenheder. F.eks.: »Vi lader, som om Smit slet ikke blev skudt, men hyldet. Digt en anden slutning til fortællingen.«

I en glimrende artikel i det udmærkede tidsskrift »KVAN« (nr. 7, november 1983, s. 55-71) gør Ole Pedersen og Helga Lassen rede for en procedure, de med held har forsøgt i en 9. klasse. Her bad de eleverne skrive om »Mødet 22 år efter«.

Romanen »Så står vi op!« er særpræget ved sin fortvivlede slutning, der netop efterlader læseren i et tomrum. Hvordan går Palles tilværelse videre? Her kunne det sikkert være meget oplagt at digte videre på fortællingen.

For tiden er der stor interesse for en produktiv litteraturlæsning. En produktiv historieundervisning har hidtil været knyttet til medier som lejrskoler og historiske værksteder. Her er den ofte blevet udøvet med succes - dvs. *både* med gode, skabende oplevelser *og* med frembringelse af fornuftig viden. Den historiske roman kunne udgøre endnu et medium, hvorigennem historieundervisningen kunne bryde kreative veje.

Sven Sødring Jensen

Friheden kan man ikke sætte på museum

Af Henrik Lundbak.

Henrik Lundbak er cand. phil. og arbejder på Frihedsmuseet i København. Han peger i sin artikel på museets muligheder i undervisningen og har desuden lavet en meget nyttig oversigt over de lokalhistoriske museer og samlinger, der rummer faste udstillinger om besættelsestiden.

De kulturhistoriske museer har ifølge museumsloven en femdelt forpligtelse til at indsamle, registrere og bevare de materielle levn fra fortiden samt forske og formidle med udgangspunkt i dem. Da folkeskolerne er flittige museumsbrugere, kommer skolearbejdet til at veje godt til på formidlingssiden, og det er derfor naturligt, at man som museumsmand med formidling som arbejdsområde af og til filosoferer over, hvordan folkeskolens behov i relation til historieundervisningen bedst kan tilgodeses fra museumsside.

Jeg hører til dem, der mener, at museumsformidlingen skal være en integreret del af museernes samlede virksomhed, dvs. være nøje forbundet med de fire andre arbejdsområder: indsamlingen, registreringen, bevaringen og forskningen. Kun derved bliver den i stand til at tilføre skolernes arbejde med historien en ekstra dimension, og man sikrer, at museumsformidling bliver andet og mere end en flytten klasselokalet ud til museet. Men det standpunkt forhindrer naturligvis ikke, at man også som museumsformidler kan have god nytte af at studere undervisningsvejledningen for historie for at skyde sig ind på, hvordan skolernes behov og museernes forudsætninger bedst kan mødes.

Formidling ud fra genstande

Det hedder i undervisningsvejledningen, at brugen af museumsgenstande i historieundervisningen kan give eleverne en oplevelse og forståelse af tingenes forandring, eller som det siges et andet sted mere generelt om originalmateriale, at konfrontationen hermed kan bidrage til, at eleverne oplever at være nær det historiske stof. Betydningen af dette oplevelsesmoment bør bestemt ikke underkendes, hvad man måske af og til kan forfalde til, når man har levnene fra fortiden omkring sig til daglig. Jeg opfatter selv eksempelvis våben som uhyre trivielle, men må jo konstatere, at de helt

Genstande, som næsten taler for sig selv: En jødestjerne og et stykke sæbe, angiveligt fremstillet af menneskefedt, fra koncentrationslejren Theresienstadt.
Jesper Vang Hansen foto.

umiddelbart påkalder sig interesse og sætter fantasien i gang hos i hvert fald drengene i de besøgende skoleklasser. Da arbejdet med genstande er udgangspunkt for al kulturhistorisk museumsvirksomhed, må genstandene naturligvis også stå i centrum for museumsformidlingen. En anden sag er så, i hvor vid udstrækning de kan stå alene.

Det hedder også i undervisningsvejledningen, at genstandene og den til dem knyttede viden, specielt for de ældste tider, udgør det vigtigste grundlag for vor viden om fortidens levevis og samfundsforhold. Men det er et udsagn, der må modereres stærkt, når vi når op til den periode, jeg beskæftiger mig med, og når emnet ydermere, som på Frihedsmuseet, er den politiske historie snarere end den materielle. Det kan nok være spændende at se den trykmaskine, der er blevet brugt til fremstilling af illegale blade, men væsentligere for forståelsen af samfundsudviklingen i perioden er dog, hvad der stod i disse blade. Man kan spørge sig, om museets rolle i forhold til en periode eller et emne, der ikke primært lader sig oplyse ud fra de materielle levn, så kun er at give mulighed for en spændende illustration, en oplevelse, der kan motivere til og fæstne indtrykket fra et mere teo-

retisk arbejde? Den opgave er jo da også værd at tage på sig, men det er alligevel nok muligt at nyttiggøre museet for skolerne også ad andre veje.

Formidling ud fra forskning

Formidlingen må som sagt i videst mulige udstrækning tage sit udgangspunkt i museernes øvrige arbejde, og museer er jo pr. definition forskningsinstitutioner. Nogen vil måske stejle over tanken om at formidle forskning til skolebørn, men det skal blot ikke opfattes alt for firkantet. Man kan af og til støde på den opfattelse, at formidling ud fra forskning ikke kræver andet end at undgå at bruge fagudtryk, sådan at alle kan forstå de videnskabelige problemstillinger. Naturligvis kan det være spændende for interesserede udenforstående og i visse undervisningssammenhænge tillige relevant at få indblik i videnskabens værksted. Men når målet er at nå en bredere kreds, kræves mere end blot forståelighed, idet udgangspunktet må tages i brugerens behov og interesser, hvilket ikke behøver at indebære, at forbindelsen til forskningen kappes.

Det er jo et velkendt problem, at der kan gå lang tid, fra et nyt synspunkt trænger igennem i forskningen, til fornyelsen slår igennem i f. eks. skolebøger. I museernes formidling er vejen fra forskning til skole imidlertid kort, hvorfor man her vil kunne blive konfronteret med synspunkter og problemstillinger, der er helt up to date.

Besættelsestiden var en periode med meget stærke modsætninger, hvilket lader en række mekanismer og spændinger i samfundet fremstå klarere, end tilfældet er under normale fredelige forhold. Ydermere er perioden så tæt på nutiden, at disse problemstillinger ofte vil være umiddelbart relevante for betragtningen af samfundet og udviklingen i dag. Da et hovedformål med undervisningen i historie i folkeskolen jo er at sætte eleverne i stand til at forstå nutiden på baggrund af fortiden, kan der således være god grund til at beskæftige sig nøjere med netop besættelsestiden. Men tolkningen af besættelsestiden er under stadig revision af en forskning, der bl. a. må gøre op med en række myteprægede og følelsesladede forestillinger om perioden, hvorved der kan opstå en til tider heftig debat, hvis temaer også kan have relevans i en undervisningssituation. Det er dog klart, at undervisere ikke i samme grad som specialister har tid til eller mulighed for at holde sig ajour med udviklingen inden for et sådant hjørne af historien. Men formidlingen fra et specialmuseum som Frihedsmuseet vil kunne optage de nyeste udviklinger i sig og derved tilføre arbejdet med emnet en problematisering ud over det, der ligger i skolernes egen undervisning.

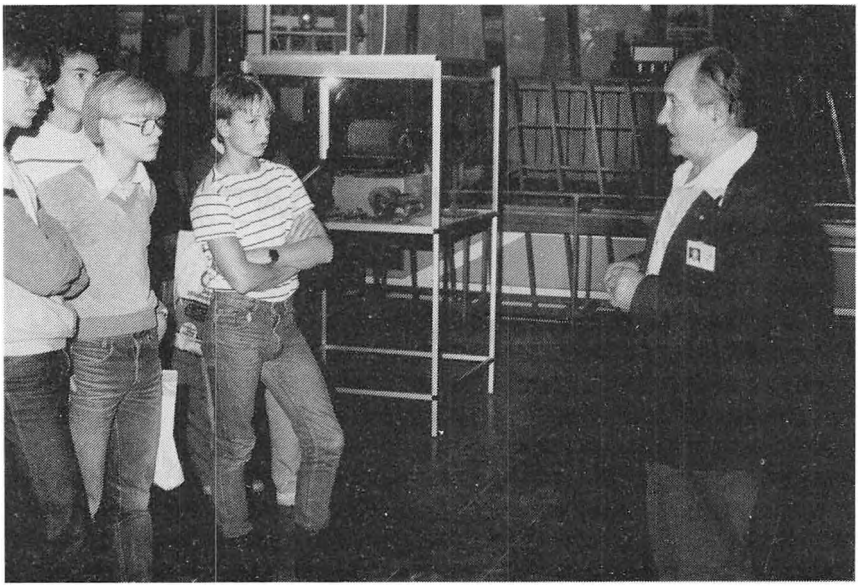

Holdning og erfaringer giver tidligere modstandsfolks formidling et præg, som næppe kan kopieres direkte. *Jesper Vang Hansen foto.*

Formidling ud fra holdninger

Det kendetegner nok de fleste museumsfolks syn på deres arbejde, at de forbinder det med en moralsk forpligtelse, der kan have forskelligt indhold alt efter det konkrete stofområde. En etnograf vil måske føle, at hans eller hendes viden om fremmede kulturer bør nyttiggøres for en øget medmenneskelig forståelse, mens medarbejderen på et naturhistorisk museum kan være særligt økologisk bevidst.

For Frihedsmuseet er det i den sammenhæng relevant at gøre opmærksom på, at udstillingen i sin kerne går tilbage til en udstilling arrangeret af Frihedsrådet i befrielsessommeren 1945, samt at den nuværende museumsbygning er bygget for midler skaffet til veje af det såkaldte Frihedsbevægelsens Samråd og i 1957 overdraget staten som gave, hvorefter museet fik status som en afdeling under Nationalmuseet. Frihedsmuseet er således i sit udgangspunkt et monument over modstandsbevægelsen, og selv om udviklingen sidenhen har ført i retning af et mere professionelt præget image som centralmuseum for besættelsesperioden, har vi dog stadig en bred kontaktflade til tidligere modstandsfolk, der føler sig dybt engageret i museets ve og vel. Traditionen præger således fortsat museets

virksomhed og dermed også formidlingen. Samtidig må man sige, at besættelsestidens konflikter, der ikke mindst drejede sig om, hvordan det er moralsk forsvarligt at handle under bestemte betingelser, samt hvordan det moralsk rigtige skal afvejes over for det fornuftige, ikke kan undgå at påvirke holdningen hos den, der arbejder med perioden til stadighed. Derfor får undervisningsvejledningens ord om, at historieundervisning altid er båret af holdninger, måske særlig gyldighed for formidlingen et sted som på Frihedsmuseet.

Jeg mener ikke, at en, der som jeg selv er for ung til selv at have oplevet krigen, skal stræbe efter at »bringe faklen videre«, forstået som en missionerende formidling, der alt efter personlig opfattelse af besættelsestiden kan lede i retning mod Hjemmeværnet, fredsbevægelsen eller noget helt tredje. Men jeg mener alligevel, at man skal lade de holdningsmæssige overvejelser, man selv bringes til under det daglige arbejde, træde frem i forbindelse med formidlingen, fordi de også kan rumme et supplement til skolernes undervisning. Ikke fordi de nødvendigvis er særligt originale, men fordi de kan vurderes på baggrund af en bestemt periodes erfaringer, som det kan være perspektivudvidende at sammenligne med grundlaget for holdningsdannelsen i dag.

Frihedsmuseets formidlingstilbud

Jeg har ovenfor skitseret en række udgangspunkter for museumsformidlingen, der har med museernes karakter af genstandssamlinger og videnskabelige institutioner samt med mere subjektive traditioner at gøre. Disse forhold er eksemplificeret i forhold til Frihedsmuseet, men vil dog nok, tildels selvfølgelig under andre former, have relevans for al museumsformidling. Når jeg har opholdt mig lidt ved disse museumsinterne overvejelser, skyldes det en formodning om, at de også kan være af interesse for lærere i deres egenskab af modpart i formidlingssituationen. Men af nok så umiddelbar interesse vil det måske nok være at høre, hvordan disse principielle overvejelser så søges omsat i konkrete formidlingstilbud.

Udlån af materiale

Vi har på Frihedsmuseet en lang tradition for udlån af såkaldte skolemapper med originalt materiale fra besættelsestiden, såsom illegale blade, rationeringsmærker, avisspisesedler, de af tyskerne den 9. april nedkastede OPROP m. m., suppleret med fotografier til illustration af de vigtigste begivenheder. Vi er jo begunstigede frem for mange andre museer ved, at masseproduceret, trykt materiale, der let kan forsendes, og som ikke repræsenterer den helt store værdi, spiller så stor en rolle i periodens histo-

Et udvalg af materiale fra Frihedsmuseets skolemappe. Jesper Vang Hansen foto.

rie. Vi har således haft mulighed for at vælge en linie, der lægger hovedvægten på det originale museumsmateriale og dermed tilgodeser oplevelsesaspektet. Mapperne udlånes mere end 100 gange årligt, og vi kan se, at omkring en tredjedel af udlånene finder sted til skoler, der ikke umiddelbart besøger museet, og hvor mapperne altså formentlig udgør den eneste mulighed for at præsentere eleverne for originalt materiale. Almindeligst er dog, at mappen bruges til forberedelse eller efterbehandling i forbindelse med besøg. Derfor vil der ved en forestående revision af dens indhold blive lagt vægt på, at emnefølgen af materialerne i højere grad end nu relateres til gangen i udstillingen, sådan at mappen også kan fungere som en art håndbog for den lærer, der ønsker at gennemføre museumsbesøget på egen hånd.

Mappesystemet er gennem årene udbygget på opfordring af lærere, der har arbejdet mere intensivt med afgrænsede emner, idet vi til det brug har samlet en række særlige emnemapper. Der eksisterer for øjeblikket mapper om hverdagen, dansk nazistisk propaganda, kommunisterne, koncentrationslejrene og den københavnske folkestrejke 1944 samt mapper med en lokalhistorisk afgrænsning om henholdsvis Ålborg og Randers. Desuden foreligger emnemateriale om visse former for modstandsarbejde som

trykning af illegale blade, modtagearbejde og sabotage i form af dias eller kassettebånd.

Da mapperne først og fremmest har karakter af materialesamlinger, bliver de mere illustrerende end egentlig forklarende eller problematiserende. Vi har imidlertid ment, at vi ved at stille originalmateriale til rådighed for undervisningen imødekommer et væsentligt behov, og vurderet, at det så må være op til læreren at udnytte materialet ud fra de muligheder, hans eller hendes undervisning i øvrigt giver. Vi vil derimod snarere føle os forpligtet til at problematisere stoffet i umiddelbar sammenhæng med den undervisning, der gives i forbindelse med museumsbesøg.

Museumsundervisning

På Frihedsmuseet har vi som følge af pladsmangel hidtil været henvist til alene at anvende omvisningsformen i vores museumsundervisning. Både tidligere modstandsfolk og studerende med erfaring fra arbejde med besættelsestidens historie benyttes som omvisere.

Omvisning har den fordel, at undervisningen knyttes tæt til udstillingen, som er det, de besøgende er kommet for at se. Jeg har hos nogle af mine museumskolleger mødt stærk skepsis over for brugen af undervisningslokaler uden for udstillingen, idet de har fundet, at det bragte formen for tæt på skolernes egen. Men her må man dog nok indvende, at omvisningsformen også har sine ulemper. Det er for det første anstrengende at skulle stå op og koncentrere sig, og opmærksomheden trækkes desuden let væk fra omviseren af ting, der umiddelbart forekommer mere spændende, eller af uro fra andre besøgende. Som følge heraf kan omvisningsformen let passivisere den besøgende gruppe så meget, at der ikke bliver grobund for nogen dialog med omviseren. Dog kan formen nok ikke frakendes en berettigelse som generel, ikke så tyngende introduktion til udstillingen, og omvisning vil da også fortsat findes blandt vore tilbud.

Vi er imidlertid glade for, at en tilbygning her i jubilæumsåret for befrielsen giver os rådighed over et egentligt undervisningslokale, hvor der bliver mulighed for at illustrere det sagte både ved hjælp af originale museumsgenstande fra magasinerne og med tekniske hjælpemidler som dias, film eller video. Hermed bliver vi også langt bedre i stand til at tilbyde en undervisning i afgrænsede emner, hvilket udstillingen ikke har været velegnet til, fordi den skal omtale en lang række emner, der hver især kun kan skitseres i sine hovedtræk. Det vil jo ikke mindst være ved en lidt dyberegående behandling af et afgrænset emne i forlængelse af et grundlæggende arbejde på skolen, museets ressourcer og museumsmedarbejderens specialviden kan komme til sin ret.

Nu er disse muligheder som sagt ganske nye for os, men vi har dog smugtrænet lidt i et interimistisk undervisningslokale. På baggrund af erfaringerne herfra vil jeg opstille tre krav til et godt undervisningsoplæg. For det første skal det inddrage, eller endnu bedre, tage udgangspunkt i, nogle museumsgenstande, der umiddelbart kalder på interessen. Dernæst skal det have form af en afrundet redegørelse for det givne emne, anskueliggjort med film, dias eller lignende, og herunder skal fremdrages momenter, der kan danne grundlag for en afsluttende diskussion, hvor også eleverne kan få lejlighed til at fremkomme med deres vurderinger eller holdninger. Denne problematisering af stoffet kan gå både på det holdningsmæssige, som hvis man sætter modstandsbevægelsens og det officielle Danmarks opfattelser af situationen over for hinanden, og på det mere faglige, f. eks. spørgsmålet om, hvordan man kan opgøre sabotagens betydning og effektivitet. Et mere umiddelbart indtryk af tidens holdninger vil eleverne kunne få, når en tidligere modstandsmand fortæller ud fra sine egne erfaringer. Både emnet og graden af problematisering skal naturligvis tage hensyn til elevernes alder, og der skal også være plads for det rent illustrerende oplæg for 5. klasse om eksempelvis ændringerne i dagligdagen med udgangspunkt i rationeringskort og mørkelægningsarmbind.

Det er i øvrigt min personlige erfaring, at Frihedsmuseet endnu for elever i 7. klasse appellerer mere til oplevelsestrangen end til intellektet. Det kan i den forbindelse bemærkes, at vore statistikker ikke tyder på, at arbjdet med besættelsestiden er rykket fra 7. til 9. klasse i den udstrækning, allerede undervisningsvejledningen fra 1981 lagde op til. Vi får nemlig fortsat 35% af vort besøg på folkeskoleniveau fra 7. klasse mod 17% fra 8. klasse og 20% fra 9. klasse.

Oplevelsen af udstillingen

Ikke mindst på baggrund af elevernes alder kan jeg godt af og til være bekymret for, om ikke lærere og museumsformidler ofte er tilbøjelige til at strukturere besøget for hårdt ved hjælp af omvisning, opgaveløsning o. l., sådan at der bliver for ringe spillerum for oplevelsestrangen, og besøget bliver mere pligt end fornøjelse. På den anden side kan man hurtigt overbevise sig om, at elever, der blot bliver sluppet løs i udstillingen, har tendens til at orientere sig mod enkelte, særligt iøjnefaldende objekter uden den store tålmodighed til at se tingene i en nøjere sammenhæng. Man kan så tænke efter, om man ikke selv har lidt af den samme tilbøjelighed, når man går på museum i ferien og føler sig i sin gode ret til at slappe af. Men netop derfor kunne der efter min mening ligge en god hensigt i at benytte museumsbesøget til at lære eleverne at arbejde med deres oplevelser og dermed få mere ud af dem.

Oplevelsen er det vigtigste udgangspunkt for et vellykket museumsbesøg.
Foto fra Frøslevlejrens Museum.

Også på Frihedsmuseet bruger vi opgaver som et middel til at strukturere elevernes indtryk af udstillingen, og den træning i at iagttage og slutte ud fra iagttagelsen, som opgaveløsningen giver, har bestemt sin værdi. Uden at have erfaring med formen synes jeg imidlertid, det kunne være et interessant alternativ at afstå fra denne traditionelle opgaveløsning i forbindelse med besøget og i stedet forpligte eleverne til gruppevis at kigge lidt nøjere på et bestemt afsnit end på andre, med henblik på hjemme i klassen at kunne redegøre for over for deres kammerater, hvilket indtryk netop dette afsnit havde gjort på dem. På den måde kunne man få en samlet diskussion, der også kunne inddrage det indtryk, eleverne havde fået af stoffet ved arbejdet i klassen inden museumsbesøgets mere visuelle og oplevelsesorienterede tilgang. Det ville være en træning i at bruge museet på en »voksen« måde.

Kommunikation med lærerne

Nu kan det jo være meget godt, at man som museumsformidler gør sig tanker om museernes særlige muligheder i forhold til skoleundervisningen og tilrettelægger museets tilbud herudfra. Men konsekvenser får det jo først, hvis man får kommunikeret sine hensigter ud til brugerne, hvad denne artikel gerne skulle medvirke til.

Vi har ikke på Frihedsmuseet, som man gør det på enkelte andre museer, arrangeret regulære kurser i brugen af museet i undervisningen. Det er bl. a. et spørgsmål om ressourcer. Men jeg har lejlighedsvis givet hold af seminarieelever og lærere en kortere orientering om museets tilbud, hvorunder der også har været lejlighed til at komme ind på mere principielle betragtninger, og den mulighed ser jeg meget gerne benyttet endnu mere.

De mere praktiske oplysninger om museet og vore pædagogiske tilbud søger vi at kommunikere ud til skolerne gennem årlig udsendelse af en skoleinformationsfolder gennem amtscentralerne. I den forbindelse må man nok i øvrigt sige, at en mistelten, som det kan være svært at tage i ed, er skolernes egne systemer til at sikre, at den slags materiale når frem til netop de lærere, der har brug for det. Hvordan mon systemet på din skole fungerer?

Den lokalhistoriske tilgang

Frihedsmuseet får som landsmuseum hovedsagelig kendskab til det lokalhistoriske arbejde med besættelsestiden gennem anmodninger om udlån eller kopiering af materiale til supplering af det, der kan fremskaffes lokalt. Det gælder også inden for skoleformidlingen, hvor vi som nævnt har samlet enkelte emnemapper med en lokalhistorisk afgrænsning, ligesom vi har støttet opbygningen af undervisningssamlinger på en række skoler ved udlån af genstande eller på anden måde.

Selv om disse kontakter altså ikke indebærer noget dybere engagement fra vor side i de lokale projekter, er det alligevel en interessant erfaring for den, der til daglig arbejder med de store linier i besættelsestidens historie, at blive bragt til at anskue udviklingen fra en bestemt lokalitet i forbindelse med fremdragelsen af det ønskede materiale. Selv som udenforstående erkender man sandheden i undervisningsvejledningens ord om, at de overordnede problemstillinger genfindes i det nære samfund i en mere konkret form, der er velegnet til at give arbejdet med historien oplevelsens karakter. På den anden side afslører en betragtning af udviklingen ud fra forskellige lokalsamfunds synsvinkel det store mønster som værende rigt på facetter, idet det langt fra er de samme træk, der går igen eller dominerer billedet fra sted til sted.

Til orientering skal her gives en oversigt over museer og samlinger, der rummer faste udstillinger om besættelsestiden med en lokalhistorisk eller emnemæssig afgrænsning. Mange lokalhistoriske museer vil sikkert i 40-året for befrielsen arrangere særudstillinger, men disse ser jeg mig ikke i stand til at overskue i skrivende stund. Jeg har fundet frem til de nedennævnte institutioner via snak med kolleger og gennemgang af avisudklip,

så jeg garanterer ikke for fuldstændigheden. Men skulle nogen føle sig overset, hører jeg gerne om det, så jeg kan gøre det bedre en anden gang.

Esbjerg: Spangsbjergskolen, Skrænten 120. Samling til undervisningsbrug for Esbjerg Kommunes skoler. Mulighed for introduktion. Arbejdsrum. Opgaveark. Materiale til udlån. Bestilling: Skolekonsulent Frank Lauridsen, 05-14 36 55.

Frederikshavn: Bangsbomuseet. Specialmuseum for besættelsestiden i Nordjylland. Mulighed for introduktion. Arbejdsrum. Opgaveark. Bestilling: 08-42 34 89. Museumskasse udlånes gennem amtscentralen i Ålborg.

*Frøslev*lejrens Museum, Lejrvejen 75, 6330 Padborg. Specialmuseum om lejren og deportationer til KZ-lejr. Med lokalhistorisk afsnit. Mulighed for introduktion. Opgaveark. Museumsmappe og andet materiale til udlån fra museet eller gennem amtscentralen i Åbenrå. Informationsfolder. Bestilling: 04-67 65 57. Museumspædagog: Henrik Lundbak, Frihedsmuseet, 01-13 77 14.

Grindsted Vestre Skole, Fælledvej. Samling til undervisningsbrug tilknyttet Grindsted Museum. Mulighed for introduktion. Arbejdsrum. Arbejdshæfte med opgaver. Informationsfolder. Bestilling: Skoleinspektør E. Brandt-Christensen, 05-32 14 33.

Hanstholm: Museerne i Hanstholm, Tårnvej 23. Udstilling i tidligere tysk kanonbunker i tilknytning til lokalhistorisk museum i fyret. Arbejdsmappe til begge museer med opgaver. Bestilling: 07-96 17 36. Museumspædagog: Svend Sørensen, Thisted Museum, 07-92 05 77.

Herning Museum, Museumsgade 1. Lokalhistorisk museum. Bestilling: 07-12 32 66.

Holbæk Museum, Klosterstræde 14-16. Lokalhistorisk museum. Mulighed for introduktion. Bestilling: 03-43 23 53.

Holstebro: Dragon- og Frihedsmuseet, Asylgade 10. Specialmuseum. Mulighed for introduktion. Opgavesæt. Bestilling: Major E. Mårup, 07-42 27 16 (privat).

Holstebro: Våbenhistorisk Samling, Sønderlandsgade 8. Specialsamling under Holstebro Museum. Mulighed for introduktion. Informationsfolder. Bestilling: Carl Fonager, 07-43 80 22 (privat), el. 07-42 29 23 (museet).

Kolding: Museet på Koldinghus Slot. Celle i Gestapos tidligere hovedkvarter på Staldgården. Informationsfolder. Lokalhistorisk museumskasse udlånes til Kolding Kommunes skoler gennem skolebiblioteket. Øvrige henvendelser: Museumspædagog Vivi Jensen, 05-52 22 55.

København: Hjemmeværnets udstillingstjeneste, Kastellet. Specialudstilling om modstandskampen og hjemmeværnet. Automatisk AV-introduktion med talende dukker. Kan kombineres med historisk omvisning på Kastellet. Opgaveark. Særtryk. Lærerinformation. Bestilling: Jytte Dambmann, 01-12 32 10/lok. 4080.

Oksbøl Museum, Kirkegade 1. Lokalhistorisk museum med hovedvægt på de tyske befæstninger i Sydvestjylland, efterladte effekter samt en afdeling om de tyske flygtninge. Arbejdsmappe med opgaver. Bestilling: 05-22 07 16. Museumspædagog: E. Busk Jensen, 05-26 41 16.

Skanderborg: Frihedsmuseet i Skanderborg, Skanderborg Dyrehave. Privat samling i tidligere tysk bunker. Mulighed for introduktion. Video-præsentationsprogram udlejes (VHS). Udstillingskasse udlånes til Skanderborg Kommunes skoler. Informationsmateriale. Bestilling: Bent Lauritsen, 06-52 18 51 (privat).

Søby Brunkulslejr og Brunkulsmuseet. Specialmuseum. Mulighed for introduktion. Informationsfolder. Bestilling: Fru Alvine Hansen, 07-14 71 34 (privat).

Sønderborg: Museet på Sønderborg Slot. Lokalhistorisk museum. Mulighed for introduktion. Arbejdsrum. Lærervejledning. Museumskasse udlånes til skoler i Sønderjyllands Amt. Bestilling: 04-42 25 39. Museumspædagog: Inge Adriansen.

Vinding Centralskole, 7550 Sørvad. Samling til undervisningsbrug. Bestilling: Skoleinspektør Poul Thomsen, 07-43 81 56.

Ålborg: Filstedvejens Skole, Filstedvej 16. Samling til undervisningsbrug for Ålborg Kommunes skoler. Opgavesæt. Materiale til udlån. Lærermappe. Bestilling: Vagn Rasmussen, 08-11 22 11/lok. 4164.

Århus: Museet for besættelsen i Århus, Domkirkepladsen 5. Selvejende institution. Bestilling: Peer Vestager, 06-24 37 19 (privat).

»Kulørte Klat's« demonstration foran Frihedsmuseet den 4. maj 1984.

Slutbemærkning

Som titel på denne artikel er taget en af Frihedsmuseets første leder ofte udtalt bemærkning om, at man ikke kan sætte friheden på museum. Ordene kan umiddelbart lyde banale, men de udtrykker dog det ganske væsentlige, at målet for en institution som Frihedsmuseet ikke kan være at konservere en holdning og et engagement, der hører en bestemt periode til, i uforandret form. I det hele taget vil mindet om besættelsestiden kun kunne holde sig i live, så længe erfaringerne fra denne periode har noget at sige mennesker i en nutidig sammenhæng.

Vi oplevede på Frihedsmuseet i forbindelse med højtideligholdelsen af årsdagen for befrielsen sidste år, at museet blev mål for en demonstration af ungdomsbevægelsen »Kulørte Klat«. Bagved lå øjensynlig en parallellisering hos de unge mellem deres oplevelse af frustration over for samfundet i dag og modstandsbevægelsens kamp for en bedre verden. Episoden kan på den ene side ses som bevis på, at besættelsestiden ikke af unge mennesker er afskrevet som noget fjernt og uvedkommende. Men på den anden side er den også et memento om, at ingen kan tage patent på at definere, præcis hvad besættelsestiden skal sige mennesker af i dag. Jeg følte selv ved den lejlighed, at det måske var ved at komme dertil, at besættel-

sestidens erfaringer som tidligere Bibelen kan tages til indtægt for et hvilket som helst aktuelt politisk standpunkt.

Over for et dilemma af den type tror jeg selv på, at solid oplysning i det lange løb er det bedste middel til at sikre en positiv udnyttelse af besættelsestidens erfaringer. De mere væsentlige moraler uddrager næsten sig selv af kendsgerningerne, og når det gælder de modsætninger, der åbner for større nuancering, vil den størst mulige viden bidrage til at give de alt for lette standpunkter et modspil. Og så kan det i øvrigt være nyttigt at minde sig selv om, at opgaven for skoleformidlingen jo trods alt ikke er at bringe eleverne til at stille sig på den rigtige side i en besættelsessituation, der nu er historie, men at bidrage til, at de kan møde nutiden med omtanke og holdning.

Henrik Lundbak

Dansk historielærerforening udgiver også

Faglig-pædagogisk litteratur til læreren

Temanummer om de nye undervisningsmaterialer til historie
Historie & Samtidsorientering nr. 5, 1981. Kr. 35,00.

Temanummer om læseplan »Historie 84«
Historie & Samtidsorientering nr. 1/1984. Kr. 35.00.

Temanummer: Danmarks besættelse og befrielse - 40 år efter.
Historie & Samtidsorientering nr. 1/1985. Kr. 30,-.

Ældre numre af Historie & Samtidsorientering sælges også.

Alle udgivelser bestilles direkte hos ekspeditionssekretæren:

Margrethe Iversen,
Køjevænget 9,
2791 Dragør.

Bibliografisk annoteret oversigt over udvalgt litteratur om besættelsen og befrielsen

Af Per Skov Hansen

Per Skov Hansen er lærer og skolebibliotekar.

Litteraturen om besættelsestiden er præget af det tidspunkt, den blev skrevet. Derfor er årstallet for 1. oplag angivet. Bortset fra de store oversigtsværker, der udkom lige efter krigen, er næsten alle andre ældre titler på listen blevet nyudgivet inden for de sidste 15 år.
november 1984.

En del titler er udeladt af pladsmæssige årsager. *(red.)*

Undervisningsbøger - Faglitteratur for børn og unge

Barfod, Egil
Sabotageorganisationen Holger Danske. Opståen og udvikling.
1983 96.71

En af Holger Danskes ledere skildrer organisationens opståen og udvikling med skematiske oversigter over opbygningen, og der berettes spændende om nogle af de mest effektive sabotager - og likvidering af stikkere. Fra 16 år.

Befrielsesdagene i maj 1945.
Udgivet af *Niels Holm Svendsen.*
1981 96.71

Bind A: Dengang befrielsesbudskabet lød.
Bind B: Befrielsesdagen 5. maj 1945.
Bind C: Frihedskæmperne og deres opgaver.
Bind D: Behandlingen af tyskernes håndlangere.
Bind E: Besættere og befriere.

Filmanalyse.
Filmbeskrivelse.
Lærervejledning.
Diasserie - lydbånd - film

På baggrund af en række kilder bestående af film, dias, lydbånd, fotos og tekster søger man ud fra forskellige politiske synsvinkler at belyse begivenhederne i København i befrielsesdagene i maj 1945. Det meget omfattende materiale, der giver mulighed for dybtgående arbejde med filmanalyse, er tænkt anvendt til gruppearbejde, således at noget af stoffet i ét af hæfterne bruges af én gruppe. Der henvises endvidere til denne oversigts afsnit om AV-materialer. Fra 14 år.

Bergstrøm, Wilhelm
Istedgade overgiver sig aldrig.
1945 96.71

Folkestrejkens blodige dage på Vesterbro er skildret på basis af politiets »minut-rapport«. Fra 13 år.

Bjarnason, Markus
Danmark under besættelsen 1940-45.
1965 9671

En kronologisk opbygget lærebog om besættelsestiden med afsluttende afsnit om Grønland, Færøerne og Island. Den løbende tekst suppleres med korte kildetekster. Tidstavle.
Fra 14 år.

Bjørnvad, Anders
Våben vestfra. Om våbenmodtagelserne i Danmark den 21. februar 1945.
1979 96.71
En dokumentarisk skildring om et enkelt døgns begivenheder fra radiomeldingerne høres til våbenforsyningerne er bragt i sikkerhed. Fra 14 år.

Bopa sabotage. Borgerlige partisaner. Brudstykker af en beretning fra kampen mod de tyske besættelsestropper. Samlet af Børge Brandt og Kaj Christiansen.
1945 96.71
En række nøgterne beretninger om gruppens forskellige opgaver i modstandskampen, især de store sabotageaktioner i København. Fra 14 år.

Christiansen, Gunhild
Danmark besat.
1960 96.71
Virkelige tildragelser ligger til grund for de 8 letlæselige, spændende skildringer fra besættelsestiden. Fra 12 år.

Danmark under 2. verdenskrig. Kilder og tekster. Bind 1-2.
Ved *Jørgen H. Barfod* og *Edele Kruchow.*
1959 96.71
De 310 forskellige kildetekster er samlet om 22 emner vedrørende Danmarks besættelse. Kildehæfterne er forsynet med noter, oversigter og personregistre plus et hæfte med introduktion til hvert emne. Fra 16 år.

Holm, Axel
Hvidsten Gruppen.
1945 96.71
En fortælling om modstandsgruppen fra Hvidsten, der især deltog i arbejdet med våbenmodtagelse, og som blev fængslet og dømt. Fra 13 år.

Holst, Tage Fischer
Gør hvad du ikke tør: den hemmelige radiokontakt med England 1943-45.
1965 96.71
En radiotelegrafists lettilgængelige fortælling om sit illegale arbejde byggende på hans rapporter fra besættelsestiden. Fra 14 år.

Hvidt, Kristian
Danmark under besættelsen.
1981 96.71
I en serie om anden verdenskrig indeholder dette fjerde hæfte en sammenhængende skildring af forholdene i Danmark fra overfaldet den 9. april 1940 til retsopgøret i årene efter krigen indsat i en større sammenhæng. Fra 14 år.

Haastrup, Lars
Fem forbandede år. Danmark under 2. verdenskrig.
1981 96.71
Hæftet består primært af pædagogisk tilrettelagte kilder til syv emner fra besættelsestiden. Hvert emne introduceres med en kort sammenhængende tekst, og hæftet afsluttes med en lærervejledning. Fra 12 år.

Jakobsen, Frode
Nazismen blev min skæbne.
1982 96.71
En dansk frihedskæmpers og politikers personlige beretning om kampen mod nazismen, især modstandsbevægelsens opbygning og virke. Fra 12 år.

Johannesen, Erik
De illegale.
1983 96.71
En lettilgængelig skildring af modstandsbevægelsens forskellige aktiviteter med særlige afsnit om spionage, det illegale politi, stikkerlikvideringer, jødetransporter, våbensmugling, undergrundshær og illegal presse. Fra 14 år.

Johannesen, Erik
»Vi bringer en særmelding...« Om våbennedkastning og sabotage.
1982 96.71
Med udgangspunkt i SOEs organisation i Danmark fortælles om konkrete sabotageaktioner og -grupper, fx om aktionerne mod Riffelsyndikatet, B&W og Langåbroerne og om Hvidstengruppen og BOPA. Fra 14 år.

Johnsen, Alfred
Danmark besat og befriet.
1965 96.71
En sammenhængende kronologisk fortælling om besættelsestiden illustreret med 32 sider fotos og nogle tegninger. Fra 12 år.

Juel Larsen, Niels Peter
Historien om en henrettelse.
1980 96.71
En søn fortæller om sin fars deltagelse i modstandskampen. Om hvordan han blev arresteret, tortureret og henrettet i Ryvangen i marts 1945. Fra 13 år.

Klip fra besættelsestidens hverdag.
Ved *J. Høgsted Jensen* og *Ole Østerby*.
1968 96.71
Hæftet består af avisudklip: artikler, annoncer, anekdoter, illegale tegninger m.m., som belyser forskellige emner fra hverdagen under besættelsen. Fra 14 år.

Madsen, Vald.
Danmark 1940-45.
1980 96.71
En kortfattet oversigt over besættelsestiden illustreret med fotos og stykker af taler, breve og digte. Fra 12 år.

Malthe-Bruun, Kim
Kim. Uddrag af dagbog og breve skrevet af Kim fra hans syttende til hans enogtyvende år.
1945 99.4
17 år gammel kommer Kim i 1941 ud at sejle. I brevene hjem til familien og veninden Hanne fortæller han om livet til søs og giver udtryk for mange af de tanker, han gør sig. De sidste breve er fra april 45, da den unge frihedskæmper blev henrettet af tyskerne. Fra 15 år.

Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-45.
1977 06.6
En kortfattet vejledning for museets besøgende. Fra 13 år.

Pedersen, Knud
Churchill-Klubben. Bind 1-3. 96.71
1. del: 1945
2. del: Breve fra fængslet, 1964
3. del: Sidste krigsår, 1966
En af drengene i Churchill-Klubben fortæller om gruppens dannelse i Ålborg, om deres sabotageaktioner, fængsling og senere medvirken i modstandsarbejdet. Fra 12 år.

Problemer omkring den tyske besættelses af Danmark 1940-45. Historiske problemstillinger. Studiehæfte.
Ved *Gerhardt Eriksen* m. fl.
1969 96.71
I hæftet stilles der en række forskellige spørgsmål til nogle tekster og fotos, som belyser 4 emner: 9. april, Samarbejde eller kamp? Stikkerlikvideringer og Retsopgøret. Fra 14 år.

Ramsing, Bob
Øjenvidnet: Sabotørens hverdag.
1977 96.71
Ud fra personlige oplevelser fortæller en sabotør fra »Holger Danske« om deres forskellige opgaver og om kammeraterne i gruppen. Fra 13 år.

Signal - nazisternes propaganda-billedblad i Danmark under anden verdenskrig.
Ved *Viggo Haarløv.*
1979 05.41
Et fotografisk optryk i uddrag af den danskprogede udgave med tilhørende arbejdsopgaver. Fra 14 år.

Teglers, Hans Edvard
Kæmp for alt, hvad du har kært.
1945 96.71
En spændende og levende fortælling om en sabotørs liv i de to sidste besættelsesår. Fra 13 år.

Trommer, Aage
Modstanden mod tyskerne 1940-45.
1980 96.71
En kronologisk sammenhængende skildring af modstandskampen med særlig vægt på en beskrivelse af dens organisation. Fra 13 år.

Yaari, Uri
Konfrontationer - en ung jødes vej i nazitiden.
1980 99.4
En ung tysk-dansk jøde fortæller om sit modstandsarbejde i Danmark, om sit ophold i tyske koncentrationslejre i 1½ år og om sit forsøg på at komme illegalt til Palæstina i 1947. Fra 13 år.

Østergaard, Sofie Amalie Høgsbro
Dagbogsblade 1939/45. Et tidsbillede.
1981 99.4
I dagsbogsform fortælles om hverdagsoplevelser under 2. verdenskrig, hvor forfatteren boede sammen med sin mor - isoleret ved den jyske vestkyst. Fra 13 år.

Faglitteratur for voksne

Besættelsen 1940-45. Politik, modstand, befrielse.
Redaktion: *Jørgen Hæstrup.*
1979 96.71
Tdl. udg.: Besættelsens Hvem-hvad hvor, 1965.
Opslagsværket om besættelsestiden. Efter en tydelig opdelt kronologisk oversigt følger et leksikalsk afsnit om begreber, begivenheder og organisationer samt et biografisk afsnit. Håndbogen slutter med en redegørelse for kildematerialet og en omfattende litteraturfortegnelse også over lokalhistoriske bøger om besættelsen.

Besættelsestidens illegale blade og bøger 1940-1945. En bibliografi. Udarbejdet af *Leo Buschardt* m. fl.
1954 01.56
Bibliografien indeholder to alfabetiske fortegnelser over henholdsvis illegale blade og illegale bøger samt en tidstavle og et stedregister.

Bryld, Claus
Samarbejde eller modstand? Danmark under den tyske besættelse 1940-45 og eftertidens bevidsthed.
1982 96.71
Hæftet indeholder en kortfattet oversigt over især den politiske udvikling og et afsnit om bevidsthedsdannelsen om besættelsestiden såvel i befolkningen som i forskningen. Fra 16 år.

Danmark besat og befriet. Bind 1-3. Under redaktion af *Hartvig Frisch* m. fl.
1945-48 96.71
Værket repræsenterer en socialdemokratisk opfattelse af besættelsestiden. Bd. 1 og 3 indeholder en kronologisk fremstilling ved H.F. af den politiske historie med 29. august 43 som skillepunkt. Bd. 2 Økonomi og Kultur består af 16 artikler af forskellige politikere.

Danmark under besættelsen. Bind 1-3.
Red. af *Vilh. la Cour.*
1945-47 96.71

Værket repræsenterer modstandsbevægelsens synspunkter udtrykt af mange forfattere fra den borgerlig-nationale fløj i 72 selvstændige artikler om forskellige sider af samfundslivet under besættelsen.

Danmark under 2. verdenskrig og besættelse. Bind 1-5.
Red. af *Aage Friis.*
1946-48 96.71

Værket repræsenterer det officielle Danmarks synspunkter udtrykt af forfattere med tilknytning til samlingsregeringen af de fire store partier. I bd. 1 og 2 giver P. Munch en oversigt over Dansk politik 1939-45 med hovedvægt på de første år. Bd. 3 handler om Retsvæsen og politi, bd. 4 om Dansk ungdom: skole og fri oplysning og bd. 5 indeholder en række artikler om Danmarks økonomiske forhold.

Den illegale presse 1940-45: en antologi. Redigeret af *Leo Buschardt* m. fl.
1965 96.71

En stor samling, kronologisk ordnede, betydningsfulde artikler fra illegale blade.

De så det ske under besættelsen 2 bind. Af *Per Eilstrup* og *Lars Lindeberg.*
1. Bevar ro og orden.
2. Gå til modstand.
1969 96.71

En mængde fotos fra besættelsestiden illustrerer meget korte, kronologisk anbragte tekstafsnit om forskellige sider af tilværelsen.

Djursaa, Malene
DNSAP. Bind 1-2.
1981 32.269

En sociologisk undersøgelse af partiet på grundlag af Bovrup-kartotekets medlemslister. En stor del af værket består af kort og tabeller over medlemmernes antal, alder og geografiske, sociale og erhvervsmæssige fordeling m.m.

Fanger i Frøslevlejren 1944-45.
Ved *Jørgen Mågård*
1974 96.71

Tdl. udg.: Frøslev - Tysk fangelejr i Danmark, 1964.

En række tidligere Frøslevfanger fortæller i korte artikler om livet i lejren og om dens indretning ledsaget af forskellige dokumenter og fotos.

Fausing, Bent
Danmarksbilleder - i massekulturen 1944-1946.
1981 96.71

De social-psykologiske reaktionsmønstre i overgangstiden fra besættelse til befrielse bliver belyst gennem en analyse af massekulturens forskellige produkter.

Fog, Mogens
Efterskrift 1904-1945.
1976 99.4

I størsteparten af bogen fortæller M.F. om sine oplevelser og tanker fra dannelsen af Frit Danmark og senere Frihedsrådet til deltagelsen i det politiske arbejde i befrielsessommeren 1945, således også om fængslingen i Shellhuset.

Hammerich, Paul
Fred og nye farer. Første bind af En danmarkskrønike 1945-72.
1976 96.72

I en levende engageret stil fortælles i værkets begyndelse om Befrielsen, Bornholms bombning, Mangeltiden og Retsopgøret.

Hæstrup, Jørgen
Hemmelig alliance. Hovedtræk af den danske modstandsorganisations udvikling 1943-45. Bind 1-2.
1959 96.71
Hovedværket om modstandsbevægelsen centrerer om Frihedsrådet og skildrer dets organisation og planlægning af kampen samt dets politiske arbejde med kontakter til danske og udenlandske politikere.

Hæstrup, Jørgen
Kontakt med England 1940-43.
1954 96.71
J.H.s doktorafhandling skildrer modstandsbevægelsens opståen og udvikling frem til dannelsen af Danmarks Frihedsråd. Der redegøres for SOE og dens kontakter til danske personer og grupper samt deres våbenmodtagelser og første sabotageaktioner.

Hæstrup, Jørgen
. . . til landets bedste: hovedtræk af departementschefstyrets virke 1943-45. Bind 1-2.
1966 og 1971 96.71
En kronologisk oversigtsmæssig fremstilling af departementschefstyrets etablering og praktiske arbejde med at videreføre den danske stats normale samfundsfunktioner i den regeringsløse tid af besættelsen.

Jakobsen, Frode
I Danmarks Frihedsråd. Bind 1-2.
1975 96.71
F.J.s erindringer 1940-45 bygger på optegnelser, han gjorde lige efter krigen på grundlag af personlige notater, breve m.m. fra selve besættelsen. Det er således et betydningsfuldt kildeskrift fra en af modstandsbevægelsens ledere.

Jørgensen, A.R.
9. april: de spildte muligheders dag.
1980. 96.71
En oberst foretager en militær analyse af de danske og norske fejltagelser ved besættelsen og påviser ved en tænkt operation, hvordan tyskerne kunne have været standset med ringe tab for forsvarerne.

Kirchhoff, Hans
Augustoprøret 1943: samarbejdspolitikkens fald: forudsætninger og forløb: en studie i kollaboration og modstand. Bind 1-3.
1979 96.71
En doktorafhandling, der søger at forklare de faktorer, der ledte frem til bruddet med samarbejdspolitikken i august 43 og derved beskriver holdningssammenstødet mellem modstand og kollaboration. Bd. 1 tager udgangspunkt i telegramkrisen september 42. Bd. 2 begynder med oprøret i Odense. Bd. 3 er især noter og registre.

Kjersgaard, Erik
Besættelsen 1940-45. 2 bind.
1. Lysene slukkes.
2. Freden forberedes.
1980 og 1981 96.71
Besættelsens hverdag og kulturhistorie skildres på grundlag af især aviser og tidsskrifter sammenholdt med forfatterens egne erindringer om disse forhold, der er noget oversete i besættelsestidslitteraturen.

Larsen, Leif
Borgerlige Partisaner.
1982 96.71
En journalist fortæller om sin far, Eigil Larsen, der var leder af BOPA. Med citater af rapporter m.m. omtales mange af sabotageorganisationens aktiviteter.

Muus, Flemming B.
Gjort gerning.
1979 99.4

Forfatteren fortæller om sit begivenhedsrige liv, bl. a. om de 1½ år under besættelsen, hvor han var leder af den hemmelige britiske militærorganisation SOEs afdeling i Danmark.

Nielsen, Martin
Fængselsdage og fangenætter, 1949 96.71
Rapport fra Stutthof, 1947 94.41
Undervejs mod livet, 1948 94.41

I de tre erindringsbøger fortæller chefredaktøren og folketingsmanden M.N. om sin arrestation og internering i Horserødlejren, inden han sendtes til 1½ års ophold i en tysk KZ-lejr og endelig i vinteren 1945 deltog i den udmattende march mod friheden.

Nørgaard, Erik
Generalens fald: striden mellem den civile og militære modstandsbevægelse under besættelsen. Bind 1-3.
1. Forræderiet mod sabotørerne.
2. Processen mod Land og Folk.
3. Mordet på løjtnant Skov.
1972-74 96.71

En journalistisk fremstilling af generalløjtnant Viggo Hjalfs injuriesag mod »Land og Folk« i 1960 og de derved fremkomne oplysninger om, at våbenforsyningerne bevidst blev dirigeret uden om sabotagegrupperne i besættelsens sidste år.

Outze, Børge
Danmark under den anden verdenskrig. Bind 1-4.
1962-68 96.71

En levende kronologisk fremstilling af udviklingen i Danmark med udblik til udviklingen i udlandet. Fremstillingen bygger på et omfattende kildemateriale og er særlig grundig for de første besættelsesårs vedkommende.

Poulsen, Henning
Besættelsesmagten og de danske nazister: de politiske forhold mellem tyske myndigheder og nazistiske kredse i Danmark 1940-43.
1970 96.71

Med særlige afsnit om Frikorps Danmark og Schalburgkorpset søger den kronologiske skildring at belyse forholdet mellem de danske nazister og besættelsesmagten repræsenteret ved den tyske udenrigstjeneste og SS.

Rosengren, Bjørn
Dr. Werner Best og tysk besættelsespolitik i Danmark 1943-45.
1982 96.71

På grundlag af tysk kildemateriale og retsakter fra krigsforbryderprocesserne i Danmark skildres den tyske besættelsespolitik især sabotagebekæmpelsen og den interne magtkamp mellem W.B. og SS-Gestapo.

Roslyng Jensen, Palle
Synspunkter på besættelsestiden.
1978 76.71

Bogen består af en problemorienteret fremstilling af besættelsestidens historie, tre referater af faghistoriske undersøgelser vedrørende modstandsbevægelsens udvikling og fire sammenfatninger af forskellige politisk-ideologiske synspunkter på tiden. Dertil en pædagogisk vejledning. Fra 16 år.

Roslyng-Jensen, Palle
Værnenes politik - politikernes værn. Studier i dansk militærpolitik under besættelsen 1940-45.
1980 35.5

En doktorafhandling med en kronologisk redegørelse for militærets rolle i besættelsestiden fra 9. april 1940 til deltagelsen i modstandsbevægelsen i de sidste krigsår.

Røjel, Jørgen
Kæft, trit og retning: en sabotørs erindringer.
1972 96.71

En spændende fortælling om J.R.s deltagelse i modstandskampen fra de første sabotageaktioner i København, hans kontakt til Hvidstensgruppen og deltagelse i sabotagen på Langåbroerne med efterfølgende ophold i Sverige til hans deltagelse i »Holger Danske«s ledelse, arrestation og dramatiske flugt fra Frøslevlejren.

Schou, Søren
De danske Østfront-frivillige.
u.å. 35.57

På grundlag af sociologiske og psykologiske undersøgelser af soldaterbiografier og romanen »Kridtstregen« skildres mentaliteten hos den gruppe af unge mennesker, der lod sig hverve til tysk krigstjeneste.

Sjøqvist, V.
Besættelsen 1940: de danske forudsætninger for den 9. april.
1978 96.71

En kortfattet personlig fremstilling og vurdering af problemerne omkring Danmarks besættelse med hovedvægten på den udenrigspolitiske situation før 9. april med den tids viden som eneste forudsætning.

Sjøqvist, Viggo
Erik Scavenius. Danmarks udenrigsminister under to verdenskrige. Statsminister 1942-45. Bind 1-2.
1973 96.7

I bd. 2 behandles besættelsestiden med særlige afsnit om bl. a. Antikominternpagten og telegramkrisen samt en redegørelse for eftertidens vurdering af Scavenius.

Svensson, Bjørn
Derfor gik det sådan 9. april.
1965 96.71

Indledningsvis skildres den storpolitiske baggrund for Danmarks besættelse, derefter følges begivenhederne dag for dag i april 1940 med afsluttende afsnit om mytedannelser og med en sammenligning med forholdene i Norge.

Tamm, Ditlev
Retsopgøret efter besættelsen.
1984 34.31

En retshistorisk doktorafhandling udarbejdet på grundlag af hidtil utilgængeligt kildemateriale fra retssagerne efter krigen. Som baggrund for retsopgøret skildres besættelestidens lovgivning om retspraksis fx loven om internering af de danske kommunister - og den illegale forberedelse af retsopgøret. Hovedvægten ligger på efterkrigstidens straffelovgivning med tilbagevirkende kraft og gennemførelsen af retssagerne mod landssvigere og krigsforbrydere.

Toldstrup. Anton
Uden kamp - ingen sejr.
1947 96.71

Nedkastningschefen fortæller om sine mange aktiviteter i modstandskampen: nedkastninger og sabotager, våbentransport og illegal sejlads til Sverige og England, likvideringer og ildkampe mod Gestapo.

Trommer, Aage
Hvis lille kat var Danmark? Forudsætningerne for Danmarks udenrigspolitiske situation i 1945.
1971 96.71

En kortfattet fremstilling af USAs, Englands og Sovjetunionens politik over for Danmark, og dets forsøg på at placere sig som allieret nation.

Trommer, Aage
Jernbanesabotagen i Danmark under den anden verdenskrig. En krigshistorisk undersøgelse.
1971 96.71

En doktorafhandling, der undersøger den danske jernbanesabotages militære betydning og på grundlag af DSBs arkivmateriale finder dem mindre betydningsfulde end hidtil antaget.

Trommer, Aage
Myte og sandhed i besættelseshistorien.
1974 96.71

Bogen består af seks bearbejdede radioforedrag: Hvad bruger vi besættelseshistorien til? Rekrutteringen til det illegale arbejde og officerernes placering i dette. Endvidere om strejkerne i august 43, om jernbanesabotagen og kapløbet om Danmark.

Wendt, Frantz Wilhelm
Danmarks historie 1939-1978.
1978 96.71

Tdl. udg.: Danmarks historie. Bind 14, 1966.

Under overskrifterne Overfaldet, Passiv modstand, Aktiv modstand, Befrielse og udrensning gives en sammenhængende skildring med hovedvægt på de politiske forhold under besættelsen.

Skønlitteratur for børn og unge

Becker-Larsen, Klavs
Dobbelt-spil, 1976.

Den 15-årige Per og hans kammerater deltager i modstandsbevægelsens sabotageaktioner i København under 2. verdenskrig. Fra 12 år.

Christiansen, Gunhild
Mødet i mørket, 1981.
Også som lydbog.

Under Danmarks besættelse prøver Christian og hans forældre at passe sig selv, men mødet med en engelsk flyver ændrer deres holdning og stille hverdag. Fra 10 år.

Christiansen, Ole E.
Den stille tid (1), 1978.
Når tobakken gror (2), 1979.
Den femte mand (3), 1979.
Nattens tusind lys (4), 1979.
Også som lydbøger.

1. Nogle børns og deres familiers daglige tilværelse i en lille jysk stationsby i besættelsens første tid indtil august 1941.

2. Mens det besatte Danmark i vinteren 1942 var lammet af sne og frost, hjælper Johan på 14 år til med at skjule en såret engelsk krigsflyver.

3. I oktober 1943 kommer Gestapo til byen for at arrestere jøderne. Johan når at advare en nabo, men bliver samtidig klar over, at der er en stikker i byen.

4. I krigens sidste måneder er der stor aktivitet blandt de danske jernbanesabotører, samtidig med at der kommer flere tusinde flygtninge og sårede soldater til den jyske stationsby. Fra 12 år.

Christiansen, Ole E.
Tyskertid, 1981.
Også som lydbog.

To søskende i Næsby får kontakt til modstandsbevægelsen i april 1945. De oplever glædesfesten den 4. maj og tyskernes tilbagetrækning. Fra 10 år.

Engelbrechtsen, Svend
De kaldte ham Kedde, 1983.

Vinter 1944 - 14-årige Erica, som bor på landet på Fyn, forelsker sig i den noget ældre Kedde. Først langsomt bliver hun klar over, at Kedde er med i modstandsbevægelsen, og at hendes far er stikker. Fra 13 år.

Fisker, Robert
Flugtens nat, 1973.
Også som lydbog.

En dansk-jødisk familie med to børn flygter i oktober 1943 fra tyskerne til Sverige. Fra 9 år.

Fisker, Robert
For frihedens skyld, 1957.
Også som lydbog.

En 17-årig frihedskæmper må i september 1944 gå under jorden, jaget af stikkere og Gestapo. Fra 12 år.

Fisker, Robert
Stjernerne vil lyse, 1961.
Også som lydbog.

Unge modstandsfolks kamp mod besættelsestropperne i Danmark 1940-45. Fra 11 år.

Frost, Erik
Operation tomat, 1983.

14-årige Bent skal skrive stil om besættelsen. Han får sin onkel Niels til at fortælle om hans tid som sabotør, bl. a. om et illegalt tyveri af noget sprængstof. Fra 10 år.

Garnov, Iris
Nogen gange skinnede solen, 1980.
Også som lydbog.

Det er svært at være Yrsa i en familie med syv børn i en 2-værelses lejlighed på Islands Brygge under 2. verdenskrig. Fra 11 år.

Gelfer, Henni
Dina. 1981.

Danmarks besættelse i 1943-45 oplevet gennem den 8-årige jødiske pige Dinas øjne. Hendes angst for den fare hun fornemmer, men ikke forstår, flugten til Sverige og problemerne, da familien vender hjem, og deres lejlighed er lejet ud til andre. Fra 11 år.

Holm, Kai
Heinrich - en sønderjysk dreng, 1972.

En 15-årig sønderjysk dreng, hvis far er tysk soldat, hjælper under 2. verdenskrig to engelske flyvere. Fra 12 år.

Holm, Thorkild
Irene Frank (1), 1946.
Lykkelige Irene (2), 1950.
Irene og Jørgen (3), 1950.
Pas på - Irene (4), 1951.
Irene får hjælp (5), 1951.

Handlingen foregår i tiden 1933-45 og følger en 14-årig jødisk piges tilværelse i Hitlers Tyskland, indtil hendes familie flygter til Danmark, hvor hun under besættelsen bliver gift og deltager i modstandsbevægelsen. Forældrene sendes i koncentrationslejr efter et mislykket flugtforsøg til Sverige. Med de hvide busser kommer de igen til Danmark, og familien samles her efter krigen. Fra 13 år.

Johansson, Magnus
Farlig rejse, 1981.

To unge sømænd, Bjørn og Kurt, rømmer fra en damper, der sejler for tyskerne. I Sverige møder de venner og fjender og følger krigens gang frem til befrielsen i 1945. Fra 12 år.

Johnsen, Alfred
Kvartetten, 1946.

Fire drenge - den ene jøde - kommer ud for en række spændende oplevelser, som tilsammen giver et billede af Danmark under besættelsen. Fra 12 år.

Juul, Kurt H.
Alle Karls fjender, 1983.

Karl bor i en dansk provinsby under besættelsen. Han ved ikke meget om krigen. Men da Svend dukker op får han en ven - og han får også noget at vide om, hvem »fjenden« egentlig er. Fra 9 år.

Lyneborg, Elisabeth
Jeg var der! 1980.

Dette er historien om Elisabeth, lige fyldt seks år, som kommer fra bombardementet på Den franske Skole, den 21. marts 1945, uden en skramme! - eller? Fra 13 år.

Lyngby Jepsen, Hans
Forliset, 1961.

Den unge sømand, Hugo, er under 2. verdenskrig kommet ombord på et stort skib, der deltager i konvojrejser på Atlanterhavet, og kommer ud for et forlis. Fra 12 år.

Mortensen, Per
Sabotørerne, 1978.
Også som lydbog.

Dokumentarisk roman om en 18-årig lærling på Burmeister og Wains skibsværft. Han bliver under besættelsen medlem af en sabotagegruppe og deltager i en række sabotageaktioner. Fra 14 år.

Nehm, John
Lotte og krigen, 1983.
Også som lydbog.

11-årige Lotte bor i København med sin mor og hendes syge ven. De er fattige og på grund af krigen er der mangel på alt. Det værste er dog at Lotte ikke må lege med sin bedste veninde, hvis mor er »tyskertøs«. Fra 12 år.

Pedersen, Knud Erik
Esben (1), 1982.
Esben og Jakob (2), 1982.
Esbens hemmelighed (3), 1984.
Også som lydbøger.

1. Skildring af den 6-årige Esbens små hverdagsoplevelser på et nordjysk husmandssted i begyndelsen af besættelsestiden.

2. Esben er begyndt i skolen. En hævn på grund af nogle drillerier bliver så voldsom, at Esben og hans bedste ven Jakob tror, de er en slags mordere.

3. Midt i besættelsestiden bliver Esben mere bevidst om krigens farer. Der bliver erklæret undtagelsestilstand, og han ser et illegalt blad. Fra 11 år.

Reich, Ebbe Kløvedal
Nissen fra Nürnberg, 1979.
Også som lydbog.

6 fortællinger der med en lille talende nisse som sammenkædende figur beretter om 3 generationers levevilkår i forskellige sociale miljøer og omkring København fra 1910 til vore dage. »Fortællingen fra koteletgrunden« foregår under 2. verdenskrig. Fra 11 år (oplæsning fra 9 år).

Rifbjerg, Klaus
Kesses krig, 1982.
Også som lydbog.

Besættelsestidens oplevelser - især bekendtskabet med en tysk feldwebel - ødelægger langsomt venskabet mellem to halvstore drenge, så de efterhånden sympatiserer med hver sin af krigens parter. Fra 10 år.

Roos, Poul
Så står vi op! 1979.

Den tyske besættelse af Danmark nærmer sig sin afslutning. Palle hjælper sin far i ismejeriet og oplever, at tyskerne beslaglægger skolen, og at hippoerne skyder i gaderne om natten. Fra 12 år.

Rud, Mogens
Flag i mørket, 1980.

Om en dansk families dagligdag under besættelsen med rationering, spærretid, natlige bombardementer, sabotage, og flugt til Sverige. Fra 14 år.

Sidoli, Henry
- de kom om natten, 1980.

I oktober 1943 begynder tyskernes jødeforfølgelse i Danmark for alvor. Familien Rosenblum bliver splittet under flugten, og familiens medlemmer kæmper nu hver især desperat for en genforening. Fra 11 år.

Toldstrup, Jens
Kamp og sejr, 1976.

En ung sønderjysk dreng deltager i 2. verdenskrig i kampen mod den tyske besættelsesmagt og får bl. a. til opgave at likvidere en stikker. Fra 14 år.

Varmer, Hjørdis
Det forår da far gik under jorden (1), 1980.
Den vinter da far var i Sverige (2), 1980.
Det forår da far kom hjem (3), 1980.
Også som lydbøger.

1. Bentes 12-års fødselsdag i 1944 forløber ikke som ventet. Familien får besøg af Gestapo, og Bentes far, der er modstandsmand, må flygte for tyskerne.

2. Hverdagen vinteren 1944-45 er præget af hyppige luftalarmer og rationering af madvarer og brændsel. Bente savner sin far, men også andre må undvære deres familie.

3. Med Danmarks befrielse kommer Den danske Brigade - heriblandt Bentes far - hjem. Også jøderne vender tilbage fra Sverige og KZ-lejrene, og Bente bliver klar over, hvad krigsårene har betydet for dem. De 3 bøger er illustrerede med stregtegninger og fotografier fra besættelsestiden. Fra 10 år.

Varmer, Hjørdis.
Han skød jo! 1981.

Som svar på folkestrejken i København sommeren 1944 lukker tyskerne for gas, vand, og el, og Jørgens familie oplever en svær tid præget af vold, men også sammenhold. Fra 11 år.

Æsop (88.2)
Den lille Æsop. 59 af de gamle dyrefabler fortalt af R. Broby-Johansen, 1945.

Med bogen fulgte en illegal - i senere udgaver trykt - nøgle med aktuelle titler som Stortyskland, Værnemagere, og stikkerens skæbne.

Skønlitteratur for voksne

Romaner og noveller

Branner, H.C.
Ingen kender natten, 1955.
Psykologisk roman fra København under besættelsen. Skildrer mødet mellem en frihedskæmper og en ung mand fra et værnemagermiljø.

Brovst, Bjarne Nielsen
Fribytteren, 1981.
En fortælling fra besættelsestiden om en modstandsmand, der henrettes af tyskerne, og om de virkninger det får for hans nærmeste.

Cederstrand, Ditte
Det skal vi huske dem, 1979.
Også som lydbog.
Romanen er 5. del af »Af de uspurgtes historie« og foregår fra 9. april 1940 til 4. maj 1945. Handlingen skifter mellem en dansk og en tysk familie og viser herved ligheden mellem den danske og den tyske kommunistiske arbejders modstandskamp.

Clante, Carsten
Når krigen er forbi, 1982.
En række beboere i et par opgange i Ryparken i København følges gennem besættelsens sidste år og lige efter krigens afslutning.

Eisenhardt, Jens
De lyse mørke år, 1963.
Roman om en skoledrengs oplevelser i den almindelige hverdag under besættelsen.

Fischer, Leck
Dette latterlige land, 1950.
Sidste bind i det store romanværk om familien Faber foregår i 1944 og giver et glimrende billede af besættelsestiden med folkestrejken.

Herdal, Harald
Ukuelige menneske, 1949.
En kollektiv tidsroman, der giver et billede af besættelsestiden, især folkestrejken, med Istedgades øjne.

Hjort, Angelo
De fædrelandsløse (1), 1977.
Patrioterne (2), 1978.
Den sovende by (3), 1982.
Også som lydbøger.
1. Politisk social kollektivroman om menneskeskæbner i et københavnsk fattigkvarter 1939-40.
2. I delvis dokumentarisk form skildres de to første år af den tyske besættelse af Danmark ud fra en samfundskritisk holdning.
3. Om dagligdagen blandt beboerne i kvarteret omkring Borger- og Adelgade i København besættelsesåret 1943.

Jensen, Martin Evald
Soldater i maksimaltøj, 1976.
12 noveller om modstandskampen skrevet af én, som selv deltog.

Juul, Ole
De røde enge, 1945.
Roman fra besættelsestiden om en ung modstandsmand, der bliver offer for en stikker og falder i Gestapos klør.

Karlsson, Villy
De ukendte, 1980
Også som lydbog.
2. del af »Firkanten« skildrer danske arbejdere i nogle af den tyske besættelses hårde år frem til folkestrejken i 1944.

Kirk, Hans
Djævelens penge (1), 1952.
Klitgaard og Sønner (2), 1952.
En satirisk romanserie om kapitalismens udvikling belyst ved familien Klitgaard, der slår sig op på høfdebyggeri og bliver et stort entreprenørfirma, som under besættelsen går i tysk tjeneste og slipper gennem retsopgøret efter krigen.

Kistorp, Jørgen-Bent
Stærk mand død, 1957.

En anti-heroisk roman fra besættelsen om nogle unge mennesker, der deltager i frihedskampen mere af eventyrlyst end af fædrelandskærlighed, og som lever højt på at stjæle våben fra tyske soldater og sælge dem på den sorte børs.

Klitgaard, Mogens
Den guddommelige hverdag, 1942.
Kaleidoskopisk billede af den jævne danskers hverdag under besættelsen.

Lembourn, Hans Jørgen
En smuk tur langs Strandvejen, 1980.

12 fortællinger fra besættelsestidens Danmark.

Lembourn, Hans Jørgen
Ved daggry (1), 1956.
Hold fastere om mig (2), 1962.
Nu er det forår (3), 1963.
Det korte liv, den lange død (4), 1970.

Bredt anlagt familie- og samfundsskildring fra besættelsestiden.

Lindemann, Kelvin
Den firkantede bowlerhat, 1974.

Satire over politiske forhold og tilstande i besættelsestidens Danmark.

Linnemann, Willy-August
Natten før freden, 1945.

En sønderjyde oplever som embedsmand i København den 9. april og deltager sammen med andre sønderjyder i modstandsbevægelsen.

Muus, Flemming B.
Der kom en dag..., 1953.

Roman om frivillige danskes uddannelse i England og den meget værdifulde indsats, de kom til at gøre som den engelske hærs udsendinge i Danmark.

Nielsen, Egon
Salamandergade, 1982
Også som lydbog.

Roman fra Sønderjylland under den tyske besættelse om Maiken - »tyskertøsen« - får sit liv ødelagt af »salamandrene«, de mennesker der stupidt altid holder med magthaverne.

Nielsen, Majnar S.
Bagerens søn (1), 1982.
Rent mel i posen (2), 1983.
Også som lydbog.

1. Fortælling om dagliglivet i en jysk landsby fra 1930erne og de første år af besættelsen.
2. Den unge Alfreds tid som bagerlærling i en nordjysk købstad, hvor mange lever højt på besættelsesmagten indtil maj 45.

Panduro, Leif
De uanstændige, 1960.

Satirisk roman om en ung mands oprør mod sit konventionelle hjem og hans deltagelse i modstandskampen.

Pedersen, Knud Erik
Puslingelandet, 1977.
Også som lydbog.

En roman om et nordjysk landsbymiljø under besættelsen som det opleves af landpostens yngste søn, Espen.

Petersen, Carl Otto
De andres krig, 1963.

En tidligere modstandsmand, der underkastes umenneskelige pinsler hos Gestapo, træffer 17 år senere sin bøddel. En normal retsforfølgelse er umulig, og han griber til selvtægt.

Rifbjerg, Klaus
Drengene, 1977.

En kollektivroman om drenge i puberteten, om det miljø de lever i på Amager samt om Danmark under besættelsen.

Scherfig, Hans
Frydenholm, 1962.
Også som lydbog.

2. del af »Idealister« er en satire over forskellige fanatikeres forsøg på at forbedre verden. Udgangspunktet for handlingen er arrestationen og den videre behandling af kommunisterne under besættelsen.

Skou-Hansen, Tage
Dagstjernen, 1962.

En ung modstandsmands personlige overvejelser, da han står overfor at skulle likvidere en stikker.

Skou-Hansen, Tage
De nøgne træer, 1957.
Også som lydbog.

En sabotagegruppe bestående af unge mennesker i besættelsestidens Århus samt et trekantsdrama blandt gruppens medlemmer.

Sønderby, Knud
Den usynlige hær, 1945.

Roman fra Danmarks besættelse, der starter med en beskrivelse af 9. april og stiller to reaktionsmåder op mod hinanden: samarbejdspolitik eller sabotage.

Aalbæk Jensen, Erik
I heltespor, 1960.

En københavnsk journalist vender efter 15 år tilbage til det vestjyske sogn, hvor han engang var med i en illegal gruppe.

Aalbæk Jensen, Erik
Kridtstregen, 1976.
Også som lydbog.

To Frikorps Danmark-folk desserterer nytårsaften 1944 og flygter op gennem Jylland tilbage til deres barndomsegn i Vendsyssel. Romanen skildrer betingelserne for nazismens opståen og trivsel i krigstidens Danmark.

Antologier

Der brænder en ild, 1944.

En illegal, anonym samling lyrik og prosa, der skulle inspirere læserne til at gå ind i modstandskampen, og som viste sig at være med bidrag af senere kendte forfattere.

De 5 år. Besættelsen i digt og prosa. Red. af *Orla Lundbo*, 1966.

Antologien bringer over 50 bidrag om besættelsestiden i Danmark, både prosa, lyrik og autentiske beretninger.

Danske forfattere om besættelsen. Redaktion af *Hans Jørgen Lembourn*, 1966.

Besættelsen oplevet på mange måder, som barndomserindring, anekdote, grundlag for skribentvirksomhed eller fjern historie.

Historier fra Danmarks besættelse. Udvalgt af *Vagn Grosen* og *Mogens Knudsen*, 1960.

En lang række noveller, der tegner et billede af besættelsens mørklagte hverdag og dens uhyggelige dramatik.

Digtsamlinger

Gelsted, Otto
Emigrantdigte, 1945.

Henningsen, Poul
Vers til idag, 1966.

Knudsen Erik
Dobbelte dage, 1945.

Nielsen, Morten
Krigere uden våben, 1943.
Digte, 1954.

Rasmussen, Halfdan
Digte under besættelsen, 1945.
Korte Skygger, 1946.

Wivel, Ole
I fiskens tegn, 1948.

Undervisningsmaterialer fra Dansk Historielærerforening

BEMÆRK at alle priser er eksklusiv moms og forsendelse.

Til undervisning i 3.-5. klasse

VIKINGETIDEN

Serien omfatter 4 hæfter:

Kjartan Simonsen: Dagligliv i vikingetiden, 32 sider.
Kjartan Simonsen: Skib og togt, 32 sider.
Kjartan Simonsen: Vikingerne i England og Frankrig, 32 sider. **Nær udsolgt.**
Kjartan Simonsen: Island i sagatiden, 32 sider. **Nær udsolgt.**
Pris: 20,00 kr. pr. hæfte.

Per Kühlmann: Konge og kirke - Danmark i Valdemarstiden. 40 sider.
Pris: 24,00 kr. Gratis lærervejledning ved køb af klassesæt.

Johan Bender: Krig. 40 sider, pris 35,00 kr.
Iørn Piø: Overtro året rundt. 36 sider, 2. oplag, pris 35,00 kr.

Til undervisning i 6.-9. klasse

HISTORISKE ARBEJDSPROCESSER

Serien omfatter i øjeblikket 4 hæfter:

Hans F. Jensen: Mælk og Mælkeprodukter, 42 sider.
Hans F. Jensen: Såning og høst, 48 sider.
Hans F. Jensen: Fra korn til brød, 48 sider.
Hans F. Jensen: Uld og hør, 52 sider.
Alle hæfter er i A4 format. Pris: 28,00 kr. pr. hæfte.

Jens Engberg: Danskernes historie, 130 sider, rigt illustreret, indb.
3. oplag. Pris: 90,00 kr.

Leif Ingvorsen: Fattige og udstødte i Danmark i 1500-1900, 78 sider.
2. oplag. Pris: 65,00 kr.

Til samtidsorientering

Heino Døygaard: Sport, penge og politik. 46 sider. 2. oplag. Pris 42,00.

Dansk Historielærerforening

– stiftet i 1960 – har som sit vigtigste formål at styrke undervisningen i historie og samtidsorientering i den danske skole og at fremme kontakten mellem underviserne i fagene.

Enhver interesseret kan optages som medlem ved henvendelse til eksp. sekr. Margrethe Iversen, Køjevænget 9, 2791 Dragør. Ønske om udmeldelse sendes skriftligt til kassereren inden 1. november.
Kontingentet er kr. 150,00 årligt – for studerende, pensionister og medlemmers ægtefæller dog kr. 100,00. Kontingentår $^{1}/_{1}$–$^{31}/_{12}$.
Salg af tidligere numre af Historie & Samtidsorientering og andre af foreningens publikationer finder sted hos ekspeditionssekretæren.

Bestyrelse:

Formand: *Ole Sørensen,* Paradisbakken 20, 2840 Holte.
Tlf. (02) 42 33 46 (privat) og (02) 80 29 81 (skolen).
Næstformand: *Torben Andersen,* Snebærhaven 21, 2620 Albertslund. Tlf. (02) 45 74 34. Giro 6 05 07 43.
Kasserer: *Jens Bloch,* Højeloft Vænge 49, 3500 Værløse.
Tlf. (02) 48 24 11. Giro 3 07 49 43.
Sekretær: *Jørgen Riskær Jørgensen,* M. A. Goldschmidtsvej 15 B, 4760 Vordingborg. Tlf. (03) 77 66 16.
Ekspeditionssekretær: *Margrethe Iversen,* Køjevænget 9, 2791 Dragør.
Tlf. (01) 53 96 04.
Bestyrelsesmedlem: *Ingrid Dreyer,* Åkrogen 13, 2600 Glostrup.
Tlf. (02) 45 28 72.
Bestyrelsesmedlem: *Torben Eilsøe,* Bytoften 11, 6064 Jordrup. Tlf. (05) 55 62 04.
Bestyrelsesmedlem: *Peter Jessen,* Finlandsvej 6, 7200 Grindsted. Tlf. (05) 32 23 82.
Bestyrelsesmedlem: *Frank Lykkegaard,* Saltværksvej 85, 2770 Kastrup. Tlf. (01) 50 65 79.
Formand for kursusudvalg: *Torben Andersen.*
Formand for materialeudvalg: *Jens Bloch.*
Formand for pædagogisk udvalg: *Jørgen Riskær Jørgensen.*

HISTORIE & SAMTIDSORIENTERING

Redaktion:

Heino Døygaard (ansv.), Nørrebakken 26, 2820 Gentofte. Tlf. (01) 65 17 42.
Niels Holm Svendsen, Leerbjerg Lod 9, Ll. Sverige, 3400 Hillerød.
Tlf. (02) 25 44 09.

Historie & Samtidsorientering udkommer ordinært i marts, juni, september og december. Manuskripter sendes til redaktionen *senest* den 1. i måneden 2 måneder før et nummer udkommer.

Bøger m. m., der ønskes anmeldt, bedes tilsendt Heino Døygaard.

Annoncer aftales med Niels Holm Svendsen (02 - 25 44 09) og sendes til Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S, Slotsgade, 6000 Kolding. Tlf. (05) 52 14 88.

Henvendelse om tidsskriftets ekspedition bedes venligst rettet til ekspeditionssekretæren. Navne-, adresse- og stillingsskift (fx overgang fra stud. til færdiguddannet eller pensionering) meddeles kassereren skriftligt. Udeblivelse af tidsskriftet meddeles det lokale posthus.

Danmarks besættelse og befrielse — 40 år efter

En artikel- og materialesamling om

— det selvoplevede . . .
— historieskrivning og myter . . .
— besættelse og befrielse — i skolen . . .
— arbejdsredskaber til undervisningen . . .

Udgivet af Dansk Historielærerforening
med støtte fra Undervisningsministeriet og
Landscentralen for Undervisningsmidler

Pris i løssalg: Kr. 30.— ekskl. moms og forsendelse

Medlemskab af Dansk Historielærerforening og løssalg:

Ekspeditionssekretær
Margrethe Iversen
Køjevænget 9
2791 Dragør